

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ

ԸՆԿԵՐ ՓԱՆԶՈՒՆԻ

Փ Ա Ր Ի Զ

1935

891.99

0-79

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԻՆ

1929ի աշնան էր, որ խումբ մը մտաւորականներ հիմը դրին *Նահատակ Գրագէտներու Բարեկամներ* հրատարակչական ընկերութեան, նպատակ ունենալով հաւաքել եւ հրատարակութեան տալ արեւմտահայ նահատակ կամ մեռած գրողներու երկերը:

Արդէն կը թեւակոխենք մեր գոյութեան վեցերորդ տարին, եւ հակառակ տնտեսական տագնապին, ուրախ ենք յայտարարելու որ կրցեր ենք հրատարակել արդէն ինը գեղեցիկ եւ ընտիր հատորներ:

Պատրաստ դրամագլուխով մը չէր, որ գործի ձեռնարկեցինք: Շնորհիւ հիմնադիրներու աննահանջ եւ անձնուէր գործունէութեան եւ եռանդին, ինչպէս նաեւ նուիրատու եւ համակիր ընթերցողներու բազմութեան մը, հրատարակչական այս գործը մեր գրականութեան համար անհրաժեշտ ձեռնարկ մը դարձուցինք: Պէտք ունինք սակայն նոր օժանդակողներու եւ ընթերցողներու, գիրքերու այս գեղեցիկ շարքը շարունակելու համար:

Կը հաւատանք որ այդ կերպով միայն մեր նահատակ գրագէտներուն յիշատակը յարգած ու յաւերժացուցած պիտի ըլլանք:

ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԵՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ

Ս. Վրացեան, Մկրտիչ Պարսամեան,

ԲԺ.Լ.Գրիգորեան, Շ.Նարդունի, Կ.Սասունի

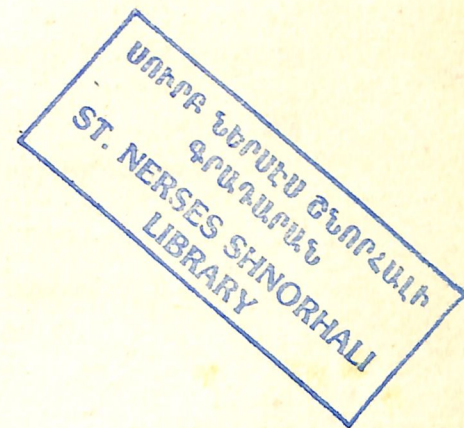
ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ

« ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԵՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ »

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ — ԹԻԻ 9

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ

ԸՆԿԵՐ ՓԱՆԶՈՒՆԻ

Printed in France

Փ Ա Ր Ի 2

1935

890.014
035
1935

Այս գիրքին տպագրում է 500 օրինակ
մասնաւոր վէլէն քղքի վրայ քուգրում
1 — 500:

Թիւ . 55 .

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

	Էջ
Երուանդ Օտեան	9
1.— Առաքելութիւն մը ի Ծապլվար	17
Ընկերվարական նամականի ընկ.Բ.Փանջունիէ	
2.— Ընկեր Փանջունի վասպուրականի մէջ	93
3.— Իմ աշխարհահայեացքները	166
(Դասախօսութիւններ օրուայ հարցերուն շուրջ)	
4.— Պահպանողականը (պոլսական տիպար մը)	204

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

Ծնած է 19 Սեպտեմբեր 1869ին, Պոլսոյ Ենիգիւղ արուարձանը:

Գեղեցիկ մանուկ մըն էր եւ ուշիմ: Դպրոց չի յաճախեր, մասնաւոր դասեր կ'առնէ տան մէջ: 1878ին, կը ճամբորդէ Ֆրանսա եւ Իտալիա, Գրիգոր Օտեանի հետ, որ իր հօրեղբայրն էր: Յետոյ պահ մը կը հաստատուի Ճուրճովայի մէջ (Ռումանիա), ուր ղրկուած էր հայրը իբրեւ օսմ. հիւպատոս: Քանի մը տարի վերջ կը վերադառնայ Պոլիս եւ կը մտնէ Պէրպէրեան վարժարան, ուր կը հրատարակէ ձեռագիր թերթ մը, Վառարան: Ռ. Պէրպէրեան կը խափանէ Օտեանի թերթը, բայց նոր մը կը հանէ ան, նոր անունով մը դարձեալ, Անհաշտ: Կը շարունակէ նաեւ մասնաւոր դասեր առնել Գրիգոր Մարգարեանէ, Տիւպիւայի եւ Տիւփրէէ:

1888ին կը ճամբորդէ Անտիոք, Գէորգ Ասլանի հետ, որ մօրեղբայրն էր: Վերադարձին, 1893ին, կը մտնէ Հանրային Պարտուց Վարչութեան մէջ: Այդ շրջանին կը սկսի աշխատակցել Մասիսին, Մանգումէի Էֆֆեարին, Արեւելին: 1894ին կը մտնէ Հայրենիքի խմբագրութեան մէջ, ուր կ'աշխատի մինչեւ 1896 Օգոստոս 24, երբ, Պանքայի Դէպքին պատճառով, կը հեռանայ Պոլիսէն: 6-7

1046-2011

ամիս կը մնայ Աթէնք, ուր կ'աշխատակցի Միուրիւն թերթին: Յետոյ կը մեկնի Եգիպտոս: 1897—1898 կ'աշխատի Պողոս Նուպարի ագարակին մէջ իրբեւ հաշուակալ: 1899-ին կ'անցնի Փարիզ: Կ'աշխատակցի Գուլտոն Լուսինեանի Ֆրանս — հայերէն բառգիրքին խմբագրութեան, յետոյ միջնորդ՝ հնարժէք առարկաներու, պահ մըն ալ պաշտօնեայ՝ արշաւի ձիերու հայթայթիչի մը մօտ: Կը մեկնի Վիէննա, աշխատակցելու Եռանդքուրի բառարանին, յետոյ Լոնտոն՝ գործակցելու Նոր կեանքին, ապա դարձեալ Փարիզ՝ խմբագրելու Ազատ Խօսք: 1902ին Եգիպտոս է նորէն, քանի մը տարի պաշտօնեայ՝ ձուլիչի մը մօտ: 1904ին՝ Հնդկաստան, իրբեւ աղամանդի վաճառական: 1905ին՝ Եգիպտոս, իրբեւ ձուլարանի պաշտօնեայ: Մինչեւ 1908, այստեղ կը հրատարակէ Ազատ Բեմ, Ազատ Խօսք, Արեւ, Կրակ, Օրէնք:

Օսմ. Սահմանադրութենէն յետոյ Պուլիս է: Կ'աշխատակցի Արեւելի, Ազատամարտի, Հայրենիքի, Բիւզանդիոնի, Շանքի, միաժամանակ կը հրատարակէ շարք մը երգիծաթերթեր:

1915ին՝ կ'աքսորուի եւ կը հասնի Տէր-Ջօր, ուր աւելածու է պահ մը, յետոյ թարգման՝ թուրք սպայի մը մօտ, ապա՝ դերման սպայի մը մօտ: Այստեղ կ'իսլամացնեն զինք եւ ուսուցիչ կը նշանակեն Համայի: Ժամանակ մը վերջ կը բանտարկեն:

Չինադադարին՝ Պուլիս է: 1919—1922 կ'աշխատակցի Ժամանակի, Վերջին Լուրի, Ճակատամարտի: Քէմալական արշաւին առջեւ, 1922 Սեպտեմբերին կը թողու Պուլիսը եւ կ'անցնի Պուրէշ: Կ'աշխատակցի Նաւասարդին: 1924ին կը մեկնի Սուրիա, հիւանդ մօրեղբօրը մօտ: Այստեղ կ'աշխատակցի Նոր Փիւնիկին ու Հայ Կեանքին:

Յետոյ կ'անցնի Եգիպտոս, ուր կ'աշխատակցի Արեւին, Հայկ. Սինէմային, եւ ուր կը մեռնի 3 Հոկտ. 1926ին:

Բեղուն գրող մըն էր: Ահա իր աշխատութիւնները.—

Ա.— ՎԵՊԵՐ

Սալիհա Հանըմ, 3 հատոր (1912), Թաղականիմ Կնիկը (1921), Միջնորդ Տէր Պապան (1920), Դատաստանական հորիւրդին առջեւ (1921), Մատնիչը (1920), Առաքելութիւն մը ի Ծաղկաբ (1913), Ընկեր Փանջուրի վասպուրականի մէջ (1914), Միքէի սիրարկածը (1920), Զաքըր Ավրամ (1920), Ճեպընքաց նորածինը (1920), Ընտանիք, Պատիւ, Բարոյական (Արեւելք), Ես դրսեցի չեմ առներ (Ժամանակ), Թիւ 17 Խափէն (Վերջին Լուր), Կանանչ հովանոցով կինը (Վերջին Լուր), Կաւէ հերոսներ (Վերջին Լուր), Տաքիքա (Վերջին Լուր), Ընկեր Փանջուրի տարագրութեան մէջ (Նաւասարդ), Հայ կուսուրականները (Շաւիղ), Հայ Տիարբոսան (Արեւ), Ապտիւլ Համիտ եւ Շէրլոք Հոլմս, Պատերազմ եւ Խաղաղութիւն (Շանթ):

Բ.— ՎԻՊԱԿՆԵՐ

Վաշխատուն (Հայրենիք), Գործ Եփող մը (Հայրենիք), Ազգային բարերար (Շիրակ), Ոսկեմով (Շիրակ), Գործի մարդիկ (Անահիտ), Մուլէտ (Անահիտ), Բարի դահիմը (Անահիտ), Մօսա Բլէսիմ (Անահիտ), Համբարձում աղա (Բանբեր), Բորականտիսքը (Նոր Կեանք), Վաճառականի մը նամակները (Մանանա), Ճուղուարիսք եւ Ընկ. (Կառավիշատ), Վարպետ Պողիկարպոս (Վերջին Լուր), Յեղափոխութեան Մակարոյժները (1920), Ազգ. երեսփոխաններ (Մանանա):

Գ.— ԹԱՏԵՐԱԽԱՂԵՐ

Զարշլը Արթին աղա, *Միքայէլ Կիւրճեանի աշխատակցութեամբ*, (1906), Զավալըն (1909), Սահմանադրութեան 69րդ յօդուածը (1927), Վարդան Մամիկոնեան:

Դ.— ԹԵՐԹԵՐ

Մեծ մասը ինք հիմնած եւ խմբագրած է, մէկ մասն ալ ընկերովի:

Ագատ Բեմ, *Հաբաթաթերթ*, Աղեքսանդրիա, 1903—1907, Ագատ Խօսք, *Փարիզ*, 1901—1902, Աղեքսանդրիա 1906—1907, Թերթիկ, *օրաթերթ*, Աղեքսանդրիա 1906. *լոյս տեսած է միայն 28 թիւ*, Օրէնք, *Հաբաթաթերթ*, Աղեքսանդրիա, 1905, *լոյս տեսած է միայն 13 թիւ*: Կրակ, *Հաբաթաթերթ*, Աղեքսանդրիա 1906, *լոյս տեսած է միայն 3 թիւ*: Սեւ Կատու, *Հաբաթաթերթ*, 7 թիւ *միայն*, 1912—1913, *Պոլիս*, Մանանա, 1913—1914, *Պոլիս*, Արեւ, 1908, Գահիրէ, Կառափնատ, *Հաբաթաթերթ*, 1919, *Պոլիս*, Իգնատ Աղա, *Հաբաթաթերթ*, 8 թիւ *միայն*, 1919, *Պոլիս*, Շաւիղ — Իգնատ Աղա, *Հաբաթաթերթ*, 1920—1922, *Պոլիս*:

Ե.— ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Նահապետ Ռուսինեան (*Մասիս*), Ծերենց (*Մասիս*), Ֆիզիքա Պօղոս Պատուելի (*Մասիս*), Գրիգոր Օտեան (*Մասիս*), Ս. Ժողովները (*Հայրենիք*), Իշխանաց Կղզիները (*Արեւելք*), Կղզապատրա (*Արեւելք*), Թէոտորոս (*Արեւելք*), Հին Խնդիրներ (*Հայրենիք*), Փարսիները

(*Ագատ Բեմ*), Ժողովող (*Շիրակ*), Պօղոս Նուպար (1913), Հայկական Խնդիրը (1914):

Զ.— ՅԻՇԱՏԱԿՆԵՐ

Տասներկու տարի Պոլսէն դուրս (*Ժամանակ*), Արիւնոտ Յիշատակներ (*Նոր Կեանք*), Անիծեալ Տարիներ (*Ժամանակ*), Մանկութեան Յիշատակներ (*Իգնատ Աղա*), Գրական Յիշատակներ (*Ոստան*):

Է.— ՏԱՐԵՑՈՅՑՆԵՐ

Ումանց Տարեցոյցը, Աղեքսանդրիա (1909), Ապուշներու Տարեցոյցը, *Պոլիս* (1912), Երգիծական Տարեցոյց, *Պոլիս*, (1921—1922):

Ը.— ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Արգասաւորութիւն, *Զուլա*, (1910), Յարութիւն, *Թոլստոյ*, Աննա Քարէնինա, *Թոլստոյ*, (1911), Նիք Քարքըր, *Հարք*, Նաք Փինֆէրքոն, *Հարք*, Մեռեալներու Տունը, *Տաստայէվսքի* (*Հայրենիք*), Անժ Փիքու, *Ալեքս. Տիւմա* (*Հայրենիք*), Տավիտ, *Փօլ Պուրժէ* (*Արեւելք*), Յովհաննէս Զմշկիկ, *Կիւթալ Շլումպէրժէ*, (1914), Իշխանն ու Ազգատը, (*Արեւ*), Սուտին Իշխանութիւնը (*Արեւ*), Յակոբայ Զրեորը, (*Արեւ*):

Թ.— ԳՐՈՆԻԿՆԵՐ

Անթիւ եւ իր քրոնիկները, զորս կ'արտագրէր Հաբթէ Հաբաթ կամ օրը օրին, զանազան խորագիրներու տակ,— «Առողան տոմսակ», «Առուր պատշաճի», «Իրիկուան

տոմսակ», «Վերնատունէն», եւ այլն: Այդ քրոնիկները ցանցնած է Հայրենիքի, Արեւիկի, Ազատամարտի, Ժամանակի, Վերջին Լուրի, Շաւիղի, Նոր Արշալոյսի, Նոր Փիւնիկի, Հայ Կեանքի, Արեւի, Շանթի մէջ եւ այլուր:

Ժ. — ՕՏԵԱՆ ՕՏԱՐ ԼԵԶՈՒՈՎ

Օտեանի կարգ մը գործերը թարգմանուած են ֆրանսերէնի, յունարէնի, թուրքերէնի, ռուսերէնի եւ պուլկարերէնի:

* * *

Ինչ որ կը տրուի այս հատորով, — ճիշդ է թէ անոնք Օտեանի ամէնէն զեղեցիկ ստեղծագործութիւններն են, — սխալ պիտի ըլլար կարծել թէ կը ներկայացնեն բեղուն երգիծաբանին տաղանդը: Դժբախտաբար, Օտեան չունէր մշակումի ճաշակը, այնպէս որ դրած է առանց յատակագծի, առանց ձեւելու, յաճախ առանց ներշնչումի՝ եթէ կարելի է գործածել այս դասական բառը: Ահա թէ ինչո՞ւ, Օտեանի տաղանդը չափելու համար, անհրաժեշտ է աչքի առջեւ ունենալ իր ամբողջական գործը եւ յետոյ տաշել, անընդհատ տաշել՝ գտնելու համար կորիզը, ուր պահուած է անզուգական տաղանդ մը:

Սկեպտիկի դառն աւելը քիչ մը շատ կռտած էր իր ճաշակը, այնպէս որ պէտք չէ դարմանալ՝ երբ այս վաւերական եւ օժտուած երգիծաբանը կը ստորագրէ քիչ մը շատ անհամ տոմսերու տակ: Օտեան չուզեց երեւնալ կոճկուած, տաշուած, ջնարակուած, — իր վարդապետութեամբ՝ կեանքը յաճախ երկար մանրամասնութիւններու բեռ մը կը նետէ վրան ու կը ծածկէ աստուածային հուրը: Այդպէս են եւ իր ստեղծագործութիւնները, —

արուեստի անմահ բաբախումը գտնելու համար իր գործերուն մէջ՝ դուք ստիպուած էք փորել այն դէզը, որ գոյացեր է էջ լեցնելու ցանկութեամբ: Իր տիպագորութիւնն ալ կը մատնէ այդ թէքնիքը: Որքան ալ անմահ ըլլան, իր հերոսները քիչ մը շատ կապուած են իրենց ժամանակին՝ մանրամասնութիւններու բեռովը, զոր կ'առնեն օր-առօր կեանքէն:

Իրեւ մարդ, եթէ հաւատաւոր մը չեղաւ, — հեզնական անտարբերութիւն մը, եթէ ոչ արհամարհանք, ցոյց կուտար դադափաղնեցու եւ խէշալներու պայքարին, — Օտեան միշտ պարկեշտ մնաց նկարագրով: Ոչ իր տաղանդը ծախու դրաւ, ոչ ալ պարծենցաւ իր տաղանդով: Համեստ էր հոգիով: Համեստ ապրեցաւ եւ կեանքով, մինչ կրնար բարեկեցիկ կեանք մը ունենալ, շնորհիւ իր ընտանիքին ընկերային դիրքին ու յարաբերութիւններուն:

ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԵՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ Ի ԾԱՊԼՎԱՐ

ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ ԸՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆՋՈՒՆԻՅԷ

Կենսագրական նօթեր ընկեր Բ. Փանջունիի մասին

Կեանք մը որ տակաւին իր ամբողջ շրջափոխութիւնները չէ կատարած եւ իր գործունէութեան ամէնէն եռանդուն փուլին մէջ կը գտնուի, կարելի չէ լիակատար կերպով ներկայացնել, եւ նոյն իսկ անխոհեմ յանդգնութիւն մըն է այդպիսի կեանքի մը վրայ դատաստան կտրել կամ կարծիք յայտնելը:

Ուստի, ապագայ կենսագիրներու թողլով ընկեր փանջունիի վարքն ու արարքները իրենց ամբողջութեամբը ներկայացնելու այնքան դժուար, որքան անհրաժեշտ աշխատութիւնը, ես պիտի գոհանամ կցկտուր ծանօթութիւններ տալով միայն Ընկերավարական Նամականիի հերոսին վրայ, պարգապէս նիւթեր՝ ապագայ կենսագիրներու գործը դիւրացնելու նպատակով եւ կամ սանկ ըսեմ՝ ատաղձներ այն յիշատակարանին համար զոր երախտագէտ Հայութիւնը օր մը պիտի կանգնէ իր Հերոսներուն ի պատիւ:

ԸՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆՋՈՒՆԻ

Ընկեր Փանջունի
կրտսեր զաւակն է Տը-
րապիզոնցի ընտանիքի
մը, ու ծնած է 1875ին։
Մայրը տղաբերքի հե-
տեւանքով մեռած է ,
առանց կարենալ սնու-
ցանելու իր երախան
զոր մեծցուցած են այ-
ծի կաթով։ Ուրիշ կեն-
տագիր մը գուցէ հետե-
ւութիւններ հաճախ
փորձէր այս աննշան
դիպուածէն՝ ընկեր
Փանջունիի ունայնա-
մտութիւնն ու թեթե-
ւութիւնը վերագրելով
իր առած այդ սկզբնա-

կան սնունդին։ Ես, ինչպէս ըսի, չեմ ուզեր ոեւէ դա-
տաստան ընել, այլ կը բաւականանամ իրողութիւնները
արձանագրելով։

Փանջունի շատ ուշ լեզու ելած է, բայց անգամ մը
խօսիլ սկսելէ ետքը, ա'լ բերանը դիւրաւ չէ գոցած։ Քա-
նի կը մեծնար ա'յնքան կ'աճէր իր խօսելու կատաղու-
թիւնը, այն աստիճան որ խեղճ հայրը ստիպուեցաւ բժիշ-
կի մը դիմել այդ անսովոր երեւոյթին դարման մը գըտ-
նելու համար։ Բժիշկը քննեց տղան, լեզուն նայեցաւ,
կոկորդը նայեցաւ, աչքերուն նայեցաւ եւ վճռաբար ը-
սաւ հօրը։

— Ծար ու դարման չկայ, այս տղան միշտ պիտի
խօսի։

— Բայց տանը մէջ ա'լ դիմացուելիք բան չէ։

— Բամպակ թխեցէք աղանջնիդ, այս է միակ մի-
ջոցը, պատասխանեց բժիշկը։

Հակառակ իր խօսելու մարմաշին՝ փոքրիկն Փան-
ջունի յաճախ սխալ կը դործածէր բառերը, բոլորովին
աղաւաղելով անոնց նշանակութիւնը։ Օր մը սեղանի մը
վրայ դրուած արժէքաւոր անօթ մը կ'առնէ ու գետին
նետելով ջարդ ու փշուր կ'ընէ։

Հայրը, իրիկունը դործէն վերադարձին, կը տեսնէ
եղածը, եւ տղան կանչելով ու անօթին կոտորուանքները
ցոյց տալով կը դռնէ։

— Ծո՛, ի՞նչ ես ըրեր անօթը։

— Երկնցի, հայրիկ, կը պատասխանէ փոքրիկ Փան-
ջունի միամիտ համոզումով մը։

— Ծո ի՞նչ չինել, կոտրեր ես, չան դաւակ։

— Զէ՛, հայրիկ, չինեցի, կը պատասխանէ տղան։

Ի գուր հայրը երկար բարակ կը բացատրէ թէ՛ երբ
առարկայ մը գետին նետելով կտոր կտոր կ'ընենք, այդ
դործողութիւնը «չինել» բայով չի բացատրուիր՝ այլ
«կոտրել»։ Անկարելի եղաւ բառադիտական այդ նրբու-
թիւնը հասկնել Փանջունիի որ շարունակեց տանը մէջ
դտնուած դաւաթները, պնակները, շիշերը կոտորել եւ
ամէն անգամ որ «ի՞նչ կ'ընես կոր» ըսելով գինքը կը
յանդիմանէին, անդդուելի ու անխռով կը պատասխա-
նէր։

— Կը չինեմ կոր։

Դպրոցին մէջ Փանջունի ընկերներուն հետ վիճելով
ու ճառ խօսելով ժամանակ կ'անցընէր, իսկ դասերուն
քնաւ չէր հետեւեր, չհաւնելով կա'մ դասատուին, կա'մ

դասագրքին, կա՛մ դասարանին եւ կամ տետրակին ու ծայրին:

Օր մը թուաբանական խնդրի մը մասին վէճ ունեցաւ իր դասընկերներէն մէկուն հետ:

— Հինգ անգամ հինգ՝ քսանը հինգ կ'ընէ, կ'ըսէր ընկերը որ ողջամիտ տղայ մըն էր եւ որ յետոյ հարուստ վաշխառու մը եղաւ:

— Ձէ՛, կը յամառէր Փանջունի, հինգ անգամ հինգ՝ յիսուն կ'ընէ:

— Ո՛չ, քսանը հինգ կ'ընէ:

— Յիսուն կ'ընէ:

Միւսը տեսնելով որ դժուար է — ինչ կ'ըսես՝ անկարելի է — խօսք հասկցնել Փանջունիի եւ չուզելով անօգուտ կռիւի մը տեղի տալ, հաշտարար ոգիով մը պատասխանեց.

— Լա՛ւ, ես թո՛ղ այնպէս գիտնամ թէ՛ քսանը հինգ կ'ընէ, դուն ալ այնպէս գիտցիր թէ՛ յիսուն կ'ընէ, ու ա՛լ չխօսինք այդ մասին ու երթանք միասին դնդակ խաղանք:

— Ձըլլար, պնդեց Փանջունի, պէտք է որ նախ համոզուիս թէ հինգ անգամ հինգ յիսուն կ'ընէ:

— Այդ անկարելի է:

— Անպատճառ պէտք է որ քեզ համոզեմ, շարունակեց մեր հերոսը հետզհետէ բորբոքելով:

— Երբեք չեմ կրնար համոզուիլ եւ դուն ալ երբեք չես կրնար ապացուցանել ըսածդ, պատասխանեց ապա— դայ վաշխառուն:

— Ձեմ կրնար ապացուցանե՛լ, չեմ կրնար ապացուցանե՛լ, մունչեց Փանջունի, ա՛ռ քեզի համոզիչ ապացոյց մը:

Եւ գետնէն քար մը առնելով իջեցուց խօսակցին գլխուն:

Գլուխը վերաւորուեցաւ թեթեւապէս, բայց տղան կրկին համոզում չգոյացուց թէ՛ հինգ անգամ հինգ կըրնայ յիսուն ընել, եւ լալով դնաց բողոքել վարժապետին:

Վարժապետը իսկոյն կանչեց Փանջունին եւ՝

— Ինչո՞ւ ընկերոջդ գլուխը պատռեցիր, գոչեց ձայնով մը որով Եհովա ըսած էր Կայէնին. «Խօնչ ըրիր քու եղբորդ»:

— Ձինքը համոզելու համար, պատասխանեց ապա— դայ փրօփականտիսթը հանդիսաւորապէս:

Հայրը տեսնելով իր գաւկին այս տարօրինակ ընթացքը, յաճախ ակռաները կրճտելով կը պոռար.

— Փորձա՛նք պիտի ըլլաս, փորձա՛նք...

Խեղճ մարդը կը սխալէր իր լաւատեսութեանը մէջ: Փանջունի փորձանք չպիտի ըլլար, այլ յեղափոխական գործիչ:

* * *

Տասնեւեօթը տարեկան պատանի մըն էր Փանջունի երբ իր հայրը կորսնցուց: Երէց եղբայրը որ իրմէ տասը տարեկան մեծ էր, արդէն իսկ ամուսնացած, տուն տեղ եղած վաճառական մըն էր, բաւական լաւ գիրքի տէր: Իր հօր մահուընէն հազիւ ամիս մը ետքը Փանջունի արդէն դժտուած էր անոր հետ եւ տունը թողած՝ պահանջելով իր ժառանգութեան բաժինը: Եղբայրը, առանց դժուարութեան, անմիջապէս յանձնեց 300 ոսկիի մօտ գումար մը որ Փանջունիի ամբողջ ժառանգութիւնը կը ներկայացնէր:

Մեր պատանին դրամն առնելով Պոլիս եկաւ, երեք տարի անձնդիւր կեանք մը վարեց եւ օր մըն ալ տեսաւ որ փարա մը չէ մնացած գրպանը: Այն ատեն եղբայրասիրական զգացումները արթնցան իր մէջ, դորովալից նամակ մը գրեց Տրապիզոն եւ իր կարօտակէդ սէրը յայտնելով՝ ճամբու ծախք մը ուղեց իր հայրենի երդիքը վերադառնալու համար:

Եղբայրը «կորուսեալ էր եւ գտաւ»ի տպաւորութեան տակ՝ իսկոյն պէտք եղած գումարը ղրկեց Փանջունիի որ երկու շաբաթ ետքը հասաւ Տրապիզոն ու ինկաւ եղբօրը թեւերուն մէջ:

Փանջունի տեսաւ որ երեք տարուան միջոցին իր անդրանիկը կրկնապատկած էր հարստութիւնը եւ շնորհիւ իր գործունեայ աշխատասիրութեան, քաղաքին մէջ առաջնակարգ դիրք մը դրաւած. միւս կողմէ տեսաւ նաեւ որ այդ ժամանակամիջոցին ինք փճացուցած էր ամբողջ իր ժառանգութիւնը եւ այսօր փարա մը չկար գրպանը: Այս երկու տեսողութիւնները իրարու մօտեցուց, իրար խառնեց, բաղադրեց, քննեց, տարբարութեց եւ այդ քիմիական գործողութիւններէն իր մէջ ծնաւ Ընկերվարութիւնը:

Այն ատեն ըմբռնեց թէ ի՞նչ դժոխային անարդարութիւն էր քափիթալիսմը, եւ թէ ի՞նչ հրամայողական պահանջը էր հարստութեան հաւասար բաժանումը: Փանջունի գտած էր իր Դամասկոսի ճամբան, «Եղիցի Լոյս»ը հնչած էր մտքին մէջ:

Ընկերվարական էր:

Ու ա՛լ Տրապիզոնի խաղաղիկ սրճարաններուն մէջ, առտուընէ մինչեւ իրիկուն, կը լսուէր Փանջունիի ձայնը որ կը գոռար, կ'որոտար ընկերային անիրաւութեանց դէմ

որ կը սպառնար կործանել, բնաջինջ ընել ամէն բան: Վեհերոտները սարսափահար մտիկ կ'ընէին իրեն, միամիտները ապշահար կը նայէին այդ անդադար խօսող մարդուն, իսկ խելացիները քիթերնուն տակէն խնդալով՝ կ'երթային իրենց գործին:

Իսկ ա՛ն կը խօսէր, կը խօսէր ու կը խօսէր:

Խեղճ եղբայրը՝ չուարած, չլմորած՝ չէր դիտեր ինչպէ՞ս ազատիլ այս փորձանքէն:

Վերջապէս օր մը ըսաւ Փանջունիի.

— Եղբայր, բան մը մտածեցի:

— Զարմանալի՜ բան, պատասխանեց մեր հերոսը:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ բան գարմանալի կը գտնաս, հարցուց միւսը չիոթած:

— Զարմանալի է որ բան մը կրցած ես մտածել, ըսաւ Փանջունի, որովհետեւ դուք վաճառականներդ, քափիթալիսթներդ մտածելու կարողութիւն չունիք:

Փանջունի այսպէս սիրուն խօսքեր շատ ունէր եւ եղբայրը վարժուած էր անոնց, ուստի առանց բարկանալու իր խօսքը շարունակեց.

— Մտածեցի որ փոխանակ հոս պարապ ժամանակ անցնելու, քեզ Մարսիլիա վաճառականական դպրոցը ղրկեմ, ուր երեք տարի մնալով կրնաս վկայականդ առնել եւ հոս վերադառնալ ուր միասին կը շարունակենք իմ գործս:

Եւրոպայի մէջ ուսանող ըլլալու գաղափարը ժըպտեցաւ Փանջունիի որ անմիջապէս պատասխանեց.

— Շատ լաւ գաղափար է եւ սիրով կ'ընդունիմ:

Ամիս մը վերջը Փանջունի երկու ձեռքը մէյմէկ պայուսակ թօլիէթի քարափը կը դնէր ոտքը:

Շաբաթ մը մնաց Մարսիլիոյ մէջ, վաճառականա-

կան դարոցը այցելեց, ծրագրերը աչքէ անցուց, դործին չեկաւ ու չորեկառք նստելով դնաց ժընէվ ուր արձանագրուեցաւ իբրեւ Սօցիալ Գիտութիւններու ազատ ուսանող:

* * *

Սօցիալ Գիտութիւններու ազատ ուսանողի կեանքը չորս տարի տեւեց եւ այդ չորս տարուան միջոցին փանջունի հինգ անգամ դնաց այն համալսարանը ուր արձանագրուած էր:

Առաջին անգամ՝ սուրբիւս համար պատմութեան դասախօսը որ Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութիւնը դովաբանած էր, պախարակելով սակայն Պապէօֆի եւ իր կուսակիցներուն յախուռն դադարաւորները: Երկրորդ անգամ դնաց ցոյց մը ընելու համար ընկերվարական դասախօսի մը դէմ որ քննադատած էր ռուս ոչնչականութիւնը: Երրորդ անգամ դնաց բողոքելու իմաստասիրութեան ուսուցչին դէմ՝ որ պէտք եղած խանդավառութիւնը ցոյց չէր տուած Գրոփոթիւնի վարդապետութեանց: Չորրորդ անգամ՝ ձմեռ ատեն՝ դնաց համալսարան որովհետեւ իր սենեակին մէջ ցուրտ էր ու վառելանիւթը կը պակսէր եւ դարեջրատուն երթալու դրամ չունէր քովը: Եւ վերջապէս՝ հինգերորդ անգամ դնաց Սպանիացի ուսանողներու հետ ծեծ մը քաջելու ուսուցիչի մը որ Պարսելօնի անիշխանական արարքները քննադատած էր: Այս վերջին այցելութիւնը պատճառ եղաւ որ զինքը արտաքսեն համալսարանէն եւ անունը ջնջեն ուսանողներու արձանագրութեան տետրակէն:

Համալսարան յաճախած այս սուղ վայրկեաններէն դուրս, փանջունի իր ժամանակը կ'անցընէր հայ եւ ռուս

յեղափոխական ընկերներու հետ վիճաբանելով ընկերային հարցերու մասին: Գարեջրատունները, որոնց մէջ կը լուծուէին մարդկային ընկերութիւնը տանջող բոլոր խնդիրները, իր գլխաւոր կայաններն էին, իր անառիկ մարտկոցները ուրկէ կը ռմբակոծէր աշխարհի բոլոր կեղտոտ պուրժուաները, կեղեքիչ քափիթալիսթները, չխնայելով նոյնիսկ եղբօրը՝ որ կը շարունակէր ամսական երկու հարիւր ֆրանք դրկել, ո'չ թէ խեղ մը սպասելով Փանջունիէն, այլ որպէս զի ականջը տինձ ըլլայ:

Եւ սակայն Գժի ջարդերը վրայ հասեր էին, եղբօրը դործերը աւրուեր, ինք հալածուեր, բանտարկուեր. փնացեր էր եւ օր մըն ալ ստիպուեր էր ամէն բան թողլով կինն ու զաւակները առնուլ եւ հեռանալ Տրապիզոնէն դէպի արտասահման:

Նամակ մը ստացաւ Փանջունի որով իրեն իմաց կը տրուէր թէ այլ եւս եղբօրմէն տասը փարա յուտալու չէր:

— Կեղտո՛տ արարած, գոչեց Փանջունի, բռունցքը սպառնադին դէպի վեր բարձրացնելով:

Այսպիսի ժէսթեր յաճախ ունէր մեր հերոսը, որ իր ըմբոստ խառնուածքը կը յատկանշէին:

Ամսական 200 ֆրանքի այս յանկարծական դադարումը խանդարեց իր Սօցիալ Գիտութիւններու ազատ ուսանողի հանգստաւէտ կեանքը, որով կը յուսար տակաւին երկար տարիներ ապրիլ: Կամաց կամաց չքաւորութիւնը իր ժանտ երեսը ցուցուց եւ Փանջունի իր անձին վրայ ճանչցաւ paupérisme իր ամէն անհաճոյ երեւոյթներովը:

Իր ուսանող բարեկամները ժամանակ մը օգնեցին իրեն. բայց օր մըն ալ երթաս բարովը դրին, թէեւ շատ փափկօրէն:

— Ինչպէ՞ս այս վատ դրութենէն դուրս պիտի ելլեմ, ըսաւ այդ յոսսահատական օրերուն իր բարեկամներէն մէկուն ու ուսանող, յեղափոխական եւ խմբագիր էր միանգամայն:

— Եկո՛ւր քեզ յեղափոխական գործիչ շինենք, ըսաւ բարեկամը. խօսելու դիւրութիւն ունիս՝ այդ բաւ է:

Ծովը իյնողը օձին կը փաթթուի, կ'ըսէ առածը, մեր մէջ ալ կարելի է ըսել թէ՝ անօթի մնացողը յեղափոխական կ'ըլլայ:

Փանջունի ընդունեց առաջարկը:

Ամիս մը ետքը մեր հերոսը ճամբայ ելաւ դէպի Պոլսկարիա «կենաց բանը» քարոզելու, յետոյ անցաւ Յուռաստան, յետոյ՝ Եգիպտոս եւ ի վերջոյ Պարսկաստան եւ Կովկաս: Իր տաք, համոզուած, եռանդուն ու անխոնջ պերճախօսութիւնը կը հրդեհէր սառած հոգիները, կը պրկէր, կը զօրացնէր թուլացած ջիւղերը եւ կը խանդավառէր միամիտ էութիւնները: Իր պաշտօնն էր Ֆէտայիներու հրոսախումբեր կազմակերպել ու գանոնք երկիր շրջել, ինք մնալով արտասահմանի մէջ:

— Մենք ժամկոչներու կը նմանինք, կ'ըսէր յաճախ, զանգակահարութեամբ ուրիշները կը հրաւիրենք ու եկեղեցի կը մտցնենք, իսկ մենք դուրսը կը մնանք:

Ազնի՛ւ անձնագոհութիւն:

Փանջունի յեղափոխական այս տենդոտ գործունէութեան մէջ էր պարսկական սահմանադրին վրայ, երբ յանկարծ լուր ստացաւ թէ Սահմանադրութիւնը հռչակած է Թուրքիոյ մէջ, բանտարկեալներու ընդհանուր ներում եղած է, մամուլի ազատութիւն տրուած է եւ թէ ամէն մարդ ազատօրէն կրնայ Թուրքիա մտնել:

Այս անակնկալ եղելութիւնները ափ ի բերան թողուցին մեր հերոսը:

— Մեր գործը պրծաւ, մտածեց մեկամաղձոտ մտաւտանջութեամբ մը:

Սակայն Փանջունի իր յստակատեսութեանը մէջ կը սխալէր: Բուն գործը հիմա պիտի սկսէր:

Երբ քանի մը շաբաթ ետքը ստացաւ Կ. Պոլսոյ հայ թերթերը, երբ տեսաւ կուսակցութիւններու խելայեղ արշաւանքը հնոյն Բիւզանդիոնի վրայ, երբ կարգաց խօսուած ճառերը, Պոլսեցիներու միամիտ խանդավառութիւնը, «Ազատութիւնը մենք բերինք» ի հրաշալի դիւտը, աւելի սահմակցուցիչ քան Մառքօնիի անթել հեռագիրն ու Ռէօնթիկէնեան ճառագայթները, այն ատեն մեր գործիչը լայնեղր գլխարկը գլուխը դրաւ, պայուսակը ձեռք առաւ եւ օր մըն ալ օդաքարի մը պէս ինկաւ Պոլիս, ինքն ալ իր կարգին քիչ մըն ալ ճաթեցնելու համար տրամադիր գլուխները:

Բայց տեղերը բռնուած էին, ուշ հասած էր Օֆէնպախի brigands-ներու ղեկավարներուն պէս: Իրա՛ւ է որ ութը տասը «դասախօսութիւններ» ըրաւ թաղերու մէջ, իրա՛ւ է որ Բարիզի Կոնկրէսին հրաշքները հազներգեց Վոսփորի երկու ափերուն վրայ, բայց, ափսո՛ս, ականջները ա՛լ սկսած էին յափրանալ: Բաց աստի, իր պերճախօսութիւնը չէր հասներ Ակնունիներու եւ Շահրիկեաններու պերճախօսութեան կրակին որուն վարժուած էին Պոլսեցիները, ինչպէս անշուշտ մենք՝ մեղաւորներս ալ՝ օր մը պիտի վարժուինք Դժոխքի կրակին. ուստի իր խօսքերը յաճախ ցուրտ տպաւորութիւն մը կը թողէին ունկնդիրներուն վրայ:

Այն ատեն Փանջունի վճռական որոշում մը տուաւ:

Պոլիսէն աւելի՝ հարկ անհրաժեշտ էր զաւառը դար-
թեցնել, լուսաւորել, յեղափոխել:

Ու մեկնեցաւ Արարիկի, անկէ Մապլլար ուր հաս-
տատեց իր գործունէութեան կեդրոնը:

Յետագայ նամակներուն մէջ պիտի տեսնենք այդ
գործունէութիւնը որ զուրկ չէ տեսակ մը վեհափառութե-
նէ, գոնէ ոմանց համար:

ՆԱԽԱԲԱՆԻ ՏԵՂ

Եթէ բանագող մը ըլլայի, պէտք չպիտի զգայի այս
քանի մը բացատրողական տողերը գրելու եւ ձայն չհա-
նած՝ պիտի որդեգրէի այն նամակներու ծրարը, որ դիպ-
ւածին մէկ քմահաճոյքովը ձեռքս հասաւ եւ զոր «Բիւ-
զանդիոն»-ի(*) միջոցաւ կ'ուզեմ պարբերաբար հաղորդել
հասարակութեան:

Տասներկուքի չափ են այն նամակներն եւ տարուան
մը միջոցին գրուած: Բնագրին մէջ լեզուն Կովկասահայ
բարբառին աւելի կը մօտենայ եւ գրեթէ կը նոյնանայ
անոր հետ. սակայն ես հարկ համարեցի ընթերցողներու
դիւրութեան համար, մեր աշխարհաբարին վերածել կա-
րելի եղածին չափ: Արդէն գրողը «աշխարհ» ուսսահայ
մըն է՝ ծնած ըլլալով Թուրքիոյ մէջ:

Եթէ այս նամակները իբրեւ երգիծական գրուածք
մը կարդացունին՝ յանցանքը ապահովաբար գրողինը չէ.
քանզի բո՛ւն հեղինակը ամբակուռ սկզբունքներով շա-
ղախուած, թունդ հաւատացեալ Հայ ընկերավարական յե-

*) Այս նամակները առաջին անգամ «Բիւզանդիոն»-ի
մէջ հրատարակուած են:

դափովական մըն է, լըջութեան ծայրագոյն սահմաններն
հասած ու հոն պատնիշացած:

Նամակները ուղղուած կ'երեսան կեդրոնական մարմ-
նի մը, որուն կողմէ ղրկուած կը թուի նամակագիրը,
իւր առաքելական պաշտօնը կատարելու համար:

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ

Ա.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 15 Սեպտ. 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Ձեր հրահանգներն ստանալուս պէս փութացի Արաբ-
կիրէն ճամբայ ելլել եւ չորս օր ճամբորդելէ ու Շեփիկ,

Վաղշէն, Կրանի և
Մաշկերտ գիւղերը
մէյմէկ գիշեր մնա-
լէ ետքը հասայ
Ծապլվար գիւղը,
որ ըստ իս մ ե ր
բօրօքականին հա-
մար յարմարագոյն
վայրն է:

ՏԵՐ ՍԱՀԱԿ

Ծապլվ ա ր՝
քսան տունէ բաղ-
կացած՝ զուտ հայ-
կական գիւղ մըն է,
գեղեցիկ ու բարե-
բեր հովիտի մ ը
մէջ, ուրկէ կ'անցնի
Ջրբերիկ գետակը:
Գիւղացիները ընդ-
հանրապէս բարե-

կեցիկ, ժիր ու աշխատող են, հին ըէթիմէն դժբախտա-

բար շատ չեն տառապած եւ այս պատճառաւ նոր ընտրւել իրենց վրայ մեծ ներգործութիւն չէ ըրած: Ատեն ասեն հալածանքներ կրած են միայն մօտակայ Գոմրաշ գիւղի Գրգերուն կողմէ, որոնք աւագակաբարոյ մարդիկ են:

Պէտք չկայ ըսելու որ Ծապլվար գիւղը խոր տգիթեան մէջ թաղուած է, մանաւանդ ընկերվարական հարցերու մասին: Տասնընկուոր է որ այստեղ հասած եմ, եւ հասած օրիս հետեւեալ օրն իսկ սկսած եմ բրօքալանտի, եւ տակաւին կարող չեմ եղած այդ գիւղացիներու մտքին մէջ մտցնել քափիթալիսմի գործած ոճիրները, բանտարական սէնտիքաներու հրամայողական անհրաժեշտութիւնը, պրոլէտարիատի պահանջները, եւն.: Բայց ես չեմ յուսահատած, ընդհակառակը իրենց այդ անհասկացողութիւնը աւելի եռանդ կուտայ ինծի բրօքականութեւնը առաջ տանելու:

Ինչ որ իմ պաշտօնս կը դժուարացնէ, այն է թէ Ծապլվարի մէջ գոյութիւն չունին դասակարգային որոշ բաժանումներ, կամ մանաւանդ լաւագոյն է ըսել թէ՝ այդ բաժանումներու գիտակցութիւնը չունին: Իմ գործս պիտի ըլլայ նախ կողմակերպել դասակարգային բաժանումները, անոնց ցոյց տալ իրենց յատուկ պահանջումները, եւ զանոնք ձեռք բերելու միջոցները:

Պէտք է կռուի պատրաստել այդ տգէտ գիւղացիները, եւ այդ հեշտ գործ չէ:

Երկու շաբաթ է ի վեր անընդհատ շփման մէջ եմ գիւղի բոլոր բնակիչներուն հետ, եւ կը ջանամ որոշել եւ ընտրել բոլոր այն անձերը որոնցմով կարող պիտի ըլլամ ստեղծել դասակարգային որոշ շարքերը:

Գիւղն ունի մի ծերունի քահանայ՝ Տէր Սահակ. այդ կը ներկայացնէ միջնադարեան կղերականութիւնը, խա-

ւարամտութիւնը, «օպսքիւրանթիսմ»ը: Անհրաժեշտ է տաք պայքար մղել իրեն դէմ:

Ծապլվարի պուրժուազիան կը ներկայացնեն Րէս Սէրքօն եւ իր մէկ քանի արբանեակները: Այդ կեղտոտ պուրժուան ունի երեք արտ, երկու կով, մէկ էջ եւ երկու այծ, արդիւնք՝ խեղճ անինչք գիւղացիներու վրայ ի գործ դրուած դարաւոր կեղեքումներու: Զարմանալի է որ այդ մարդը գիւղին մէջ բարի համբաւ կը վայելէ եւ կը յարգուի ամէնէն, նոյն իսկ անոնց կողմէ որոնք պէտք էր որ իր բնական թշնամիները ըլլային: Տեսէ՛ք թէ ո՛ր աստիճան տգիտութեան մէջ թաղուած են այդ խեղճերը: Հա՞րկ է ըսել որ Տէր Սահակը շաբաթ մէկ քանի անգամ կը ճաչէ Րէս Սէրքոյի տունը: — Յաւիտենական զինակցութիւնը քափիթալիսմի եւ կղերականութեան՝ ընդդէմ ընչազուրկ դասակարգին: — Բայց համբերութիւն, ամէն բան իր տեղը կուգայ:

Ծապլվարի մէջ բանուոր դասակարգը կը բաղկանայ պայտար Մկոյէ, որ միանգամայն երկաթադործ է: Երկու օր առաջ Րէս Սէրքոյի էջուն պայտն ինկած էր, եւ կեղտոտ պուրժուան ստիպուեցաւ դիմել Մկոյին: Շատ ջանացի որ Մկոն համոզեմ ընդհանուր գործադուլ հրատարակելու եւ Րէս Սէրքոյի էջն առանց պայտի ձգելու: Այդ՝ շատ ցնցող տպաւորութիւն պիտի գործէր առ հասարակ առանձնաշնորհեալ դասակարգերուն վրայ: Բայց դժբախտաբար Մկօ ընդդիմացաւ, որովհետեւ տակաւին բաւականաչափ բրօքականտ չէի արած: Հոգ չէ, եթէ այս անգամ չյաջողուեցաւ՝ ուրիշ անգամ կը յաջողուի: Ընդհանուր գործադուլն անհրաժեշտ է Ծապլվարի մէջ, մեր բրօքականութիւն գործնական արդիւնքը ցոյց տալու համար:

Վաղը կը մեկնիմ Գոմրաշ քիւրտ գիւղը, ուր պիտի

մնամ մէկ քանի օր, համերաշխութիւն քարոզելու Հայերու
 եւ Քրդերու միջեւ: Քրդերը մեր բնական նեցուկներն են.
 հարկ է հաշտ երթալ անոնց հետ եւ ի հարկին դործածել
 զանոնք մեր քարոզած սկզբունքներու յաղթանակին հա-
 մար: Բայց ասոնք ապագայի հարցեր են:

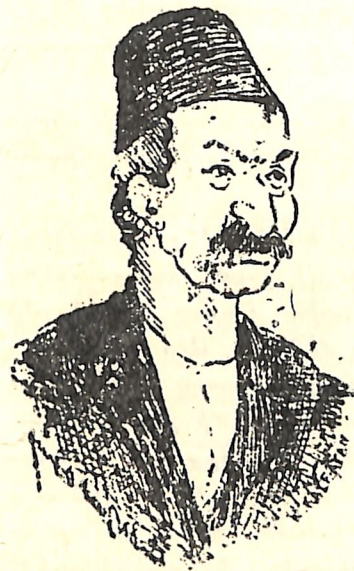
Մի քիչ փող ղրկեցէ՛ք ինձ:

Բ.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 2 Հոկտեմբեր 1908

Սիրելի ընկերներ,

Ուրախ տրամադրութեան տակ կը գրեմ այս նա-
 մակս եւ կը յուսամ որ յաջորդով կարող պիտի ըլլամ
 փաստացի իրողութիւններ
 հաղորդել ձեզ: Առաջին քայ-
 լերն իրա՛ւ դժուարին եղան,
 բայց ապագայի մասին չառ
 մեծ յոյս ունիմ:

ՐԵՍ ՍԷՐՔՕ

Քոմրաշ գիւղի Քրդերը
 լաւ ընդունելութիւն ըրին
 ինձ. չորս օր մնացի իրենց
 մօտ եւ տեսայ որ լաւ տրա-
 մադրութիւններով լարուած
 են: Էքսթրօքրիացիայի տե-
 սութիւններս չառ աւելի
 գիւրաւ ըմբռնեցին քան մեր
 ապուշ Ծապլվարցիք: Պատ-
 րաստակամութիւն յայտնե-
 ցին անմիջապէս դործնական
 հողի վրայ դնելու հարուստ
 պուրժուա կեղեքիչ գիւղացի-

ներու ինչքերը բռնի ուժով դրաւելու հարցը: Ըսի թէ չպէտք է աճապարել եւ թէ հարկ է մի քիչ սպասել: Յամենայն դէպս Քոմբաշ գիւղը մեր փրօփախանտայի համար մի ամուր կուտան է:

Մի հիանալի դէպք ցոյց կուտայ թէ ի՞նչ հօր նըկարագրի տէր են այդ քրդերը: Զիս չորս օր ամենամեծ պատուով հիւրընկալելէ եւ մեծարելէ ետք, երբ ձիով առանձին կը վերադառնայի Ծապլվար, Քանլը Օվա կոչւած ձորին մէջ, նոյն այն քրդերն որոնց տանը մէջ հիւր եղած էի, յանկարծ՝ զինեալ՝ վրաս յարձակեցան եւ զիս կողոպտեցին՝ դրեթէ մօրէ մերկ ձգելով:

— Բայց ինչո՞ւ ձեր մօտ դառնաւ ատենս զիս չի թալլեցիք, հարցուցի զարմացած:

— Այն ատեն մեր հիւրն էիր, պատասխանեց Քէլէշ Մրկօ տանուտէրը, բայց անգամ մը որ գիւղէն հեռացար, այլեւս եղար մեր որսը:

Այս պատասխանը իր մէջ կը պարունակէ մի սկզբնական խորին հարց որ արժանի է լուրջ խորհրդածութեան:

Վերադառնալով Ծապլվար, եռանդով շարունակեցի միսսիաս: Այժմ ունիմ իմ մօտ մի ջերմ հաւատացեալ կուսակից որը մօտաւոր ապագային կարող է լինել մի մեծ ուժ. դա ծանօթ է գիւղին մէջ իմ եւ Աւօ անունով: Տասնըութը տարեկան մի կտրիճ երիտասարդ է իմ եւ Աւօ, որ հօրենական տունէն արտաքսուած է մի շարք պատճառներու համար որոնք մեզ չեն հետաքրքրեր: Ծապլվարցիք ընդհանրապէս վատ վերաբերմունք ունին այդ երիտասարդի մասին՝ զոր կը նկատեն իբրեւ յիմար եւ անբարոյ: Դա արդիւնք է միջնադարեան կղերական ոգիի՝ միացած պուրժուազիական անձուկ ըմբռնումներու հետ:

Որովհետեւ նա տանտէրներու բացակայութեան ժամանակ անոնց տունէն մի քանի իրեղէններ վերցուցեր է. որովհետեւ նա դաշտին մէջ առանձին հանդիպելով Կըրպօնց Սեխոյի աղջկան՝ բնական պահանջէ մղուած՝ անոր հետ յարաբերութիւն է մշակեր. որովհետեւ Տէր Սահակէն փող պահանջելով՝ այդ սեւհոգի կղերամիտը մերժեր է տալ եւ իմ եւ Աւօ անոր ըմբոստութիւնը պատժելու համար քարկոծեր է զայն, եւն. եւն., այժմ այդ խեղճ տղան կը նկատուի իբրեւ մի տեսակ յիմար չարագործ եւ անոր դէմ սարքուած է հալածանք եւ դաւադրութիւն: Միշտ միեւնոյն պատմութիւնը. կ'ամ պէտք է խոնարհ ստրուկ դառնալ կեղտոտ պուրժուաներու եւ գըլուխ ծռել անոնց կեղեքիչ նախապաշարումներուն եւ կամ հալածուիլ այդ վոհմակներու կողմէ: Բայց վերջը խընդացողը լաւ պիտի խնդայ, կ'ասէ Ֆրանսական առածը:

Առաջին բոսէն տեսայ որ իմ եւ Աւօ մի լաւ խմոր էր եւ կարելի էր օգուտ քաղել իրմէ. անմիջապէս հրաւիրեցի իմ մօտ, խրատեցի, հրահանգեցի, քարոզեցի եւ այժմ նա դարձաւ մի կատարեալ յեղափոխական ընկերվարական: Ծապլվարի յեղափոխական գործօն շարքերուն մէջ կարեւոր դեր կատարելու կոչուած է իմ եւ Աւօ:

Անցած օր Քոմբաշ գիւղէն երկու քուրդ փոխադարձ այցելութեան եկած էին ինձ մօտ: Տանս մէջ զիրենք պատուասիրելու համար բաւականաչափ ճաշ չի կար. այս պարագան յայտնեցի իմ եւ Աւօյի:

— Դու հոգ մի՛ տանիր, պատասխանեց եւ մեկնեցաւ:

Քիչ յետոյ երկու պատուական հաւերով վերադարձաւ: Երկուքն ալ խաչեցինք ու կերանք, երբեք այդպիսի համեղ հաւու միս չէի կերած: Ես եւ երկու հիւրերս

ստիպեցինք Աւօն ուր մեզ յայտնէ թէ ո՞ւսկից բերած էր այդ հաւերը:

— Բէս Սէրքոյի պարտէզէն գողցայ, ըսաւ Աւօ, ճիշդ այն միջոցին ուր իր կինն ու երկու հարսերը հոն էին:

Շատ ծիծաղեցանք ամենքս ալ: Քրդերը հիացած մնացին Աւոյի ճարպիկութեան վրայ. իսկ ես կը մտածէի որ վերջապէս դարաւոր հարստահարեալն էր որ կ'ընդ-վզէր եւ գործնականապէս կը ջանար տիրանալու իր իրաւունքին:

Ծաղկաւորի մէջ մեր կուսակցութեան յարած է նաեւ Սմենց Վարդանը: Դա Բէս Սէրքոյի մշակներէն մին է, զոր անցած օր այդ կեղտոտ արարածը ճամբեր է, ամբաստանելով զինքը թէ՛ իբրեւ գող եւ թէ իբրեւ ծոյլ: Երբ իրողութիւնը իմացայ, անմիջապէս իմ մօտ հրաւիրեցի Վարդանը եւ ստիպեցի որ տեղի չի տայ ու բռնի պահանջէ որ զինքը կրկին քովը առնէ: Անկարելի եղաւ համոզել:

— Ո՛չ, ըսաւ, աւելի լաւ է որ ներում խնդրեմ, Տէր Սահակի միջնորդութեան դիմեմ, որպէս զի ինձ համար բարեխօսէ, Բէս Սէրքօ չար մարդ չէ եւ ինձ կը ներէ:

Տեսէ՛ք թէ ո՞ւր հասած է ստրկամտութիւնը:

Ժամերով համոզեցի որ ետ կենայ այդպիսի ստոր միջոցներէ եւ վերջապէս որոշեցինք որ ես ուղղակի դիմեմ Բէս Սէրքոյի եւ պահանջեմ որ պատուոյ ատեան մը կազմուի խնդիրը քննելու համար: Վարդանը հաւանեցաւ, բայց Բէս Սէրքօ չուզեց մեր արդար պահանջքին գոհացում տալ: Ես ալ երէկ մի սպառնական վերջնադիր ուղղեցի այդ կեղտոտ արարածին եւ խեղճ Աւոյի հետ զըր-

կեցի: Տէր Սահակ պիտի գայ եղեր այդ մասին ինծի հետ բանակցելու:

Եթէ բաւարարութիւն չտրուի մեր պահանջումին, գործերը կը մտնեն տարբեր ուղիի մէջ:

Խեղճ Աւոյի համար շատ հեշտ բան է կրակի տալ Սէրքոյի կալը կամ գոմը, այն պարագային որ նա աւելի առաջ տանի իր բրօնօքացիան...:

Մի քիչ փող ուղարկեցէք:

Գ.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 20 Հոկտեմբեր 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Ինչպէս կը կասկածէի եւ ինչպէս նախորդ նամակիս մէջ զգացուցած էի մի քիչ, Բէս Սէրքօ եւ Սմենց Վարդան հարցն ստացաւ ծանր հանգամանք:

Գիտէք որ Վարդան իբրեւ մշակ կը ծառայէր Բէս Սէրքօյի մօտ. եւ այս վերջինը զինք արտաքսած էր իբրեւ ծոյլ եւ անբարոյ, եւ թէ ես անմիջապէս միջամտած էի, պաշտպանելու համար ընչազուրկ պրօլետարիատի իրաւունքները:

Տէր Սահակ, իբրեւ միջնորդ, Բէս Սէրքօյի կողմէ ներկայացաւ ինձ եւ յայտնեց թէ Բէս Սէրքօ, թէեւ դժգոհ իր մշակէն, սակայն մեղքնալով անոր խեղճ վիճակին՝ պատրաստ էր ներելու եւ կրկին քովն առնելու, պայմանաւ որ ես երաշխաւորէի անոր պարկեշտութեան եւ աշխատասիրութեան մասին:

Իսկոյն տեսայ որ միջնորդարեան կղերականութիւնը, ագրարային կապիտալիսմն եւ գիւղային պուրժուա-

զիան արդէն իսկ սկսած էին տեղի տալ որոտացող յեղափոխութեան դիմաց: Դա մեր առաջին յաղթանակն էր Ծապլվարի մէջ եւ հարկ էր կարելի եղածին չափ շատ օգտուիլ անկէց:

Սմենց Վարդան, որ ներկայ էր մեր տեսակցութեան, լսելով տէրտէրին խօսքերը, այլայլած՝ շնորհակալութիւն կը յայտնէր, բազկատարած կ'աղօթէր Բէս Սէրքօյի կենաց համար եւ կ'ուզէր անպատճառ Տէր Սահակի ձեռքերն համբուրել, երախտագիտութիւն յայտնելու համար:

Լաւ մը յանդիմանեցի այդ ստրկամիտ արարածը եւ հրաւիրեցի իսկոյն որ դուրս ելլէ սենեակէն:

Երբ առանձին մնացինք տէրտէրին հետ, ըսի իրեն.

— Բէս Սէրքօյի զիջողութիւնները ո՛չ մէկ կերպով բաւարարութիւն չեն տար մեր պահանջումներուն:

— Ա՛լ ի՞նչ կ'ուզէք, պատասխանեց Տէր Սահակ, քանի որ Բէս Սէրքօ կը հաւանի կրկին իր քովը առնելու Վարդանը:

— Դա երկրորդական հարց է, բացատրեցի իրեն, բո՛ւն էական հարցը սկզբունքային է:

ԽԵՒ ԱԻՕ

Եւ սկսայ իրեն պարզել գիտական սօցիալիզմի տեսութիւնները հողային հարցերու մասին: Ըսի թէ գեղացիները իրենց տունն ու հողային սեփականութիւնը միայն այն ժամանակ կրնան փրկել՝ երբ զանոնք դարձնեն ընկերական սեփականութիւն եւ ընկերական արտադրութիւն. իսկ անհատական սեփականութեամբ գեղացին կը դիմէ դէպի կորուստ եւ կապիտալիստական խոշոր արտադրութիւնը դուրս կը չարտէ անոր արտադրութեան հնացած եղանակը: Եւ յիշեցի այս մասին ինգլիսի, Կառլ Կլէյն, Մարքսի, Շիքլիի, Պրամպօլինիի, Ջերնոլիի, Վիլիլիայսօնի եւ այլոց գանադան տեսութիւնները:

Խեղճ Տէր Սահակ՝ դաբաւոր խաւարէ կուրցած իր աչքերը խոշոր բացած՝ ապուշ ապուշ երեսս կը նայէր, ատեն ատեն մրմուռով:

— Բայց, օրհնա՛ծ, ատոնք ի՞նչ կապ ունին Սմենց Վարդանի ճամբուելուն հետ:

Վերջապէս ինձ ըսաւ որ մեր վերջնական պատասխանը տամ իրեն որպէս զի հաղորդէ Բէս Սէրքոյի:

Որպէս զի յետոյ ուրացումներ կամ խեղաթիւրումներ տեղի չունենան, գրաւոր կերպով ներկայացուցի հետեւեալ նուագադոյն պահանջմունքներս, իբրեւ նախահիմք մեր ապագայ բանակցութիւններուն.

Ա. Բէս Սէրքո պէտք է վճարէ Սմենց Վարդանի ճամբուած թուականէն մինչեւ գործի սկսած թուականը անցած օրերու օրականները.

Բ. Օրականի յաւելում եւ աշխատութեան ժամերու նուագում.

Գ. Հանգստեան արկղ մշակներու համար.

Դ. Աշխատանքի արկածներու դէմ ապահովագրութիւն.

Ե. Բէս Սէրքո պէտք է յանձնառու ըլլայ առ նուազն 20 տարի իր քով պահելու Սմենց Վարդանը:

Չ. Բէս Սէրքո այս միջադէպին կարգադրման համար յեղափոխական կուսակցութեան իրեն մատուցած ծառայութեանց իբրեւ փոխարժէք, դրամական կարեւոր նշանէր մը պէտք է ընէ կուսակցութեանս Ծապլվարի գանձին:

Ինչպէս կը տեսնէք հարցը տեղափոխեցի բոլորովին սկզբունքային հողի վրայ:

Տէր Սահակ մեկնեցաւ նշանակալից կերպով գլուխը օրօրելով: Անցան մի քանի օրեր եւ ես ոեւէ պատասխան չստացայ: Վարդան սկսաւ անհամբերութեան նշաններ ցոյց տալ:

— Քանի որ Բէս Սէրքո ներեր է ինձ՝ երթամ գործիս սկսիմ, կը կրկնէր այդ ապուշը, ուղեւորով այսպէս եսասիրաբար ոտնակոխ ընել միլիոնաւոր պրօլետարիաներու իրաւունքը, իր անձնական շահին համար:

Վերջապէս առջի երեկոյ, տեսնելով որ պատասխանը կ'ուշանայ, մեր կողմէ, իբրեւ լիազօր ներկայացուցիչ, կը զրկեմ ինչ Աւօն Բէս Սէրքոյի մօտ, ստանալու համար վճռական պատասխան: Կ'երեւայ թէ մեր ընկեր Աւօն, որ յեղափոխականի լաւ խմոր ունի, մի քիչ խիստ լեզու կը գործածէ եւ զինքը ծեծելով դուրս կը վանեն Սէրքոյի բնակարանէն. քիչ յետոյ կուգայ նաեւ ինձ մօտ Տէր Սահակ եւ կը յայտնէ թէ Բէս Սէրքո այլեւս չուզեր նոյնիսկ Վարդանի անունը լսել:

Դա պարզապէս պատերազմի յայտարարութիւն էր: Կապիտալիզմի եւ օպսիւրանթիզմի միացեալ ուժերն էին որ կը կանգնէին ընչազուրկ դասակարգի կորաքամակ ու-

սերուն վրայ: Կարելի չէր լուել այդ ականյայտնի պրօփօքացիայի հանդէպ եւ չգործել: Նոյն գիշերն իսկ պատրաստեցի հետեւեալ հրաւէր-յայտարարութիւնը, զոր այս առտու, արշալոյսին, ինչեւ Աւօ տարաւ փակցուց եկեղեցիի պատին վրայ:

« Աշխատաւոր դասակարգ Ծապլվարի,

« Ահադանգը հնչեց:

« Սմենց Վարդանի եւ Բէս Սէրքոյի դէպքը յայտնի է ամէնուր: Հաւառակ կուսակցութեանս խաղաղարար ջանքերուն՝ ազրարային կապիտալիսմը անողոք պատերազմ կը հրատարակէ հողագործ պրօլետարիայի մասսաներուն դէմ: Վատութիւն է մեր կողմէն լուելը, վատութիւն է չգործելը: Ծապլվարի մութ ուժերը կազմակերպուած՝ կ'ոզեն ջախջախել բանտորական դասակարգի իրաւունքներն եւ տապալել նորածագ ազատութիւնը որ մեր այնքա՛ն զոհողութիւններովը ձեռք բերինք:

« Բոլոր աշխարհի բանւորներ՛ր,

« Միթէ թոյլ պիտի տա՞ք որ մի կեղտոտ պուրժուա Ծապլվարի մէջ ոտնակոխ ընէ վաթսուն միլիոն աշխատաւորներու իրաւունքը: Դա անկարելի է: Ամէնքը մէկուն համար. մէկը ամէնուն համար, ա՛յս պէտք է ըլլայ մեր նշանաբանը: Բոլոր աշխարհի բանւորները կը հրաւիրւին, Կիրակի օր, Մկրենց կալը, ուր տեղի կ'ունենայ հրապարակային բողոքի մեծ միթինկ: Պիտի բանախօսեն ընկեր Փանջունի, ընկեր Աւօ եւ ազրարային կապիտալիսմի նահատակ Սմենց Վարդան:

« Անկցի՛ կապիտալիսմը,

« Անկցի՛ օպսքիււրանթիսմը,

« Կեցցէ՛ սօցիալիզմը,

« Կեցցէ՛ պրօլետարիան,

« Կեցցէ՛ Մայիսի մէկը: »

Դժախտաբար այսօր լուր օր է եւ ամբողջ գիւղը կանուխ դաշտերը զացած է աշխատութեան. ուրիշ անպատեհութիւն մըն ալ այն է որ Ծապլվարի մէջ գրեւ կարգալ գիտցող ես միայն կամ. նոյն իսկ քահանան կարգալ չի գիտեր: Այսու հանդերձ կը յուսայի որ յայտարարութիւնը ցնցող տպաւորութիւն առաջ պիտի բերէր երեկոյեան, երբ գիւղացիք վերադառնային դաշտերէն. բայց ահա՛ ինչեւ Աւօ վաղելով կուգայ հեւ ի հեւ եւ կը գոչէ.

— Թուղթը սրտուեր են եկեղեցիի պատին վրայէն...

Ձէի կարող հաւատալ ականջներուս. Աւոյի հետ անմիջապէս գացի ստուղելու համար այդ ծանրակշիռ իրողութիւնը: Այո՛, ճշմարիտ էր. հրաւէր-յայտարարութիւնը պատառ բոլի եղած էր, հազիւ մէկ քանի կտորներ մնացած էին, որոնք չարագործ ձեռքեր չէին կրցած բոկտել, լաւ փակած ըլլալուն համար, որովհետեւ ինչեւ Աւօ ջուրն ու ալիւրը չէր խնայած յայտարարութիւնը փակցնելու համար:

Ովքե՞ր գործեր էին այդ սրապղծութիւնը: Գիւղացիները բոլորն ալ դաշտն էին, եկեղեցիի շրջակայքը մարդ չի կար. ուրեմն դաւադրութիւնը սարքուած էր շա՛տ խորհրդաւոր կերպով: Յամենայն դէպս սա որոշ էր թէ բէաքցիան զինաթափ չէր ըլլար: Ընդհակառակն իր այս նոր ցոյցով բրօփօքացիան կատաղօրէն առաջ կը մըղէր: Պէտք չէր ընկրկիլ: Որոշեցի անմիջապէս մի հաւացոյց կազմակերպել: Վերադարձայ տուն, ինչեւ Աւոյի ձեռքը տուի մի երկար ձող, որուն ծայրը կապուած էր մի կարմիր կտաւ: Սմենց Վարդան շալակեց իր մշակի գործիքները, ես ալ անցայ իրենց դուռը եւ այսպէս ամբօխը ժուռ եկաւ Ծապլվարի գլխաւոր փողոցները:

Երբ հասանք Տէր Սահակի տան առջեւ, յանկարծ սկսայ երգել.

Debout, les damnés de la terre,
Debout, les forçats de la faim !

Կարծեմ առաջին անգամն էր որ յեղափոխական ընկերվարական երգը՝ էնթէրնասիօնալը՝ կը հնչէր Ծապլվարի մէջ: Տունը մնացած երախաները, լսելով բանւորական մարտադոչ երգը, վազելով եկան միացան մեզի եւ ամբոխն առաւ պատկառելի երեւոյթ:

Յուցարարները երբ հասան Րէս Սէրքոյի տան առջեւ, ոգեւորութիւնը ծայր աստիճանի հասած էր:

— Տղե՛րք, դռնէցի, վար առէք այդ դաւաճանի տան ապակիները:

Բայց, ափսո՛ս, Րէս Սէրքոյի տան պատուհանները ապակի չունէին, եթէ ո՛չ՝ այդ ապակիներու խորտակումը ջախջախիչ տալաւորութիւն առաջ պիտի բերէր ապահովաբար:

Խեւ Աւօ որ հետզհետէ խանդավառուած էր, վրէժը լուծեց՝ քարկոծելով Րէս Սէրքոյի էշը որ դաշտին մէջ կ'արածէր, նոյն իսկ դանակը քաշելով՝ ուղեց վրան յարձակիլ, բայց ես արգելեցի իսկոյն, չուզելով տեղի տալ անօգուտ արիւնահեղութեան:

Ի վերջոյ բազմութիւնը ցրուեցաւ դո՛ւ տրամադրութեան տակ:

Ինչպէս կը տեսնէք, դրութիւնը խիստ լարուած է Ծապլվարի մէջ: Տեսնենք ի՞նչ հետեւանք կ'ունենայ դործը: Մենք ուխտած ենք պայքարն առաջ մղել ամէն միջոցներով:

Մի քիչ փող ուղարկեցէ՛ք փութով:

* * *

Յ. Գ.— Վերջին բոպէին, երբ նամակս կը փակէի, իմացայ թէ հրաւէր-յայտարարութիւնը ո՛չ թէ ոչաքցիայի մոլթ ուժերուն ձեռքով պատուուած է, այլ մի ջատուկ պառաւի՝ Մարքոյի՝ այժը դայն պատուեր ու կերեր է, թուղթին ետեւ քսուած ջրախառն ալիւրէն հրապուրուած:

Իսկ ընդհանուր կացութիւնը կը մնայ նոյնը: Մի-թինկը՝ անպայման կը կայանայ կիրակի օր:

ԾԱՊԼՎԱՐ, 2 Նոյեմբեր 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Դիրքերը հետզհետեւ կը ճշդուին իրենց բնորոշ համաձայնեցումով, եւ դասակարգային պայքարը իր բնական «էվոլյուցիան» կը կատարէ Ծապլվարի մէջ: Գիտակից տարրերը կամաց կամաց կը բոլորուին մեր յեղափոխական դրօշի շուրջը: Հողային Բանտորականութիւնը (Սմենց Վարդան) եւ Երիտասարդ մտաւորականութիւնը (Խեւ Աւօ) արդէն մեզ հետ են: Մեզ հետ կ'ըլլայ նաեւ դպրոցականութիւնը: Յամենայն դէպս անհրաժեշտ է մեր շարքերը սեղմել եւ պատրաստուիլ վերջնական կռուին. որովհետեւ յետադիմական ուժերը անդործ չեն մնար, իրենց խուլ պայքարը կը մղեն մեզի դէմ:

Այսպէս, օրինակ, երբ նախորդ նամակով ծանուցւած բողոքի հսկայ միջինը կիրակի օր տեղի կ'ունենար Մկրենց կալը, ի ներկայութեան հողային բանտորականութեան, Երիտասարդ մտաւորականութեան եւ յեղափոխական տարրերուն, անդին. Բէս Սէրքոյի տանը մէջ,

գիւղին մենծ-աղայականութիւնը, գումարուած Կղերականութեան եւ Ռէաքցիայի մութ ոյժերուն հետ, սատանայական մի խորհուրդ կը յղանար, այն է՝ դիմել Միացեալ Ընկերութեան եւ խնդրել որ Ծապլվարի մէջ դպրոց մը բանայ, պայմանաւ որ ծախսերու կէսը գիւղացիք հայթայթեն:

ՍՄԵՆՑ ՎԱՐԴԱՆ

Այս միջոցաւ այդ կեղտոտ պուրժուաները կ'ուզէին իրենց ճանկին մէջ առնել Ծապլվարի դպրոցականութիւնը, ապականել այդ մատղաշ էակները, ստրկութեան խմորով շաղուել անոնց անարատ հոգիները եւ փճացնել ամբողջ ապագայ սերունդը: Վտանգը ահագին էր եւ պէտք էր անմիջական դարման:

Իսկոյն Խեւ Աւօն դրկեցի մի այրի կնոջ՝ Սարայի՝ մօտ եւ բերել տուի անոր որդին Կարօն, որ ինը տարեկան մի ուշիմ եւ եռանդոտ լաճ է, եւ ըսի իրեն որ

հետեւեալ օր հրաւիրէ իր ընկերները մեր տան պարտէզը, ուր կը կայանայ մանկական պարահանդէս:

Հրաւէրը առաջ բերաւ մեծ խանդավառութիւն, եւ երկուշաբթի օր 10—12 լաճեր խոնուած էին պարտէզը: Կատարուեցան մի քանի մանկական խաղեր: Յետոյ շուրջս հաւաքեցի տղերքը, եւ բացատրեցի թէ ի՞նչ սարսափելի

դաւ մը կը պատրաստուէր իրենց դէմ եւ թէ ի՞նչ որոշ դերք հարկ էր բռնել:

Մի առ մի ցոյց տուի իրենց իրաւունքները: Ըսի թէ ի՞նչ պարագաներու մէջ իրենց բացարձակ իրաւունքն էր դասադուլ ընել. թէ ե՞րբ պէտք էր որ ըմբոստանային ուսուցիչներու դէմ, թէ ե՞րբ հարկ էր պատժել ուսուցիչները եւ թէ ի՞նչ պատիժներ կարելի էր տնօրինել ուսուցիչներուն դէմ:

Խօսքերս առաջ բերին խորին տպաւորութիւն, եւ տղաք արդէն իսկ պատրաստակամութիւն յայտնեցին դասադուլ ընելու:

Մի քանի օր յետոյ կրկին ժողով դումարուեցաւ, եւ այս անգամ կազմեցինք Ծապլվարի Դպրոցական Միութիւնը իր որոշ ծրագրով ու գործելակերպով: Կարօն ընտրուեցաւ նախագահ: Կայ նաեւ գործադիր ժողով, խմբագրական մարմին եւ ահաբեկիչ խումբ:

Ինչպէս կը տեսնէք, տակաւին դպրոցը չբացուած՝ մենք ունինք Դպրոցական Միութիւնը, ամբապէս կազմակերպուած եւ պատրաստ կռիւ մղելու: Այժմ հանդարտ սրտով կը սպասենք: Ծապլվարի դպրոցին ուսուցիչը կըընայ գալ երբ որ կամի: Իրեն կը պատրաստուի մի փառաւոր ընդունելութիւն որ կարծեմ յաւիտեան չպիտի մոռնայ: Խեւ Աւօ չինած է արդէն գաւազաններ որպէս զի կրիտիկական բոպէին տղերքը անդէն չմնան:

Մեր քաղաք տեղեկութիւններուն համեմատ՝ Արարկիրի Միացեալ Ընկերութեան ներկայացուցչին հետ բանակցութիւնները յաջող ելք ունեցեր են, եւ այժմ կը սպասուի ուսուցչի գալտեան: Ո՞վ է այդ պարօնը, ի՞նչ սկզբունքի կամ ի՞նչ գաղափարներու կը ծառայէ: Դա բոլորովին անծանօթ է ինձ: Յամենայն դէպս պէտք է

կատաղի կռիւ մղել անոր դէմ: Սա բացայայտ պայման է:

Սմենց Վարդան եւ Խեւ Աւօ Ծապլվարի կիներուն մէջ բուռն փրօփականտ կը մղեն Միացեալ Ընկերութեան Ծապլվարի դպրոցին բացման դէմ, եւ կ'ըսեն թէ այդ դպրոցին պատճառաւ իրենց տղաքը անաստուած պիտի ըլլան, Ս. Լուսաւորիչը պիտի ուրանան, Բրող պիտի դառնան, եւն: Այդ փրօփականտը առաջ կը բերէ մեծ յուզում, այն աստիճան որ երէկ Տ. Սահակ քահանան եկաւ ինձ մօտ եւ խնդրեց որ խրատեմ մեր ընկերները որպէս զի այդ տեսակ խօսքերով միտքերը չպղտորեն եւ դիւղին մէջ յուզում առաջ չբերեն:

Իբրեւ ջախջախիչ փաստ կարդացի իրեն մեր ծրագիրը եւ «պլատֆօրմ»ը, ցոյց տալու համար թէ մեր կուսակցութիւնը կրօնական խնդիրներու մէջ ի՞նչ աշխարհահայեացք ունի եւ թէ ի՞նչքան հակասութիւն էր մեզ իբրեւ մոլեռանդ ներկայացնելը:

— Եւ սակայն այդպիսի խօսքեր կը տարածեն կոր, պնդեց Տէր Սահակ:

Այն ատեն իրեն բացատրեցի կուսակցութեան գործելակերպը, թէ ի՞նչպէս իբրեւ կուսակցական մենք պարտաւոր ենք ազատամիտ եւ անհաւատ ըլլալ, սակայն անհատապէս ազատ ենք հաւատացեալ եւ նոյն իսկ մոլեռանդ ըլլալու, հետեւաբար Սմենց Վարդան եւ Խեւ Աւօ իբրեւ կուսակցական չէ որ կը գործեն այս պարագայիս, այլ սոսկ անհատապէս, եւ մենք ո՛չ մի կերպով իրաւունք չունինք բռնանալու մեր կուսակիցներու անհատական համոզումներուն վրայ:

Տ. Սահակ մեկնեցաւ անխօսուկ, թէ եւ յայտնի կ'երեւար որ տուած բացատրութիւններս լաւ չէր կրցած

մարսել: Որքա՞ն դժուար է ստրկամիտներու համար ըմբռնել մի ոեւէ ազատական միտք:

Վերջին անգամ լիողի մասին պահանջմունքս մնաց անպատասխան. խնդրեմ ուշադրութիւն դարձուցէք այդ մասին. դա էական հարց է ինձ համար:

Ե.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 10 Նոյեմբեր 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Ստացայ ձեր նամակն եւ ձեր տուած հրահանգները: Իմ ալ աշխարհահայեացքս բոլորովին համաձայն է ձերին: Մէկ կողմէն պէտք է կատաղի կռիւ մղել Հայ պուր-
ժուազիայի եւ իր դատակից կղերականութեան, քափի-
թալիսմի, հաստատուած հին կարգուսարքին, ապակա-
նած բարքերուն, ընտանեկան շղթաներուն, կրօնական
կապանքներուն դէմ, միւս կողմէ եղբայրական սիրոյ եւ
միաբանութեան ձեռք կարկառել հարեւան ազգաբնակու-
թեանց, Քրդերու, Եզիաներու, Քրդըլսլաշներու եւ Լա-
զերու:

Ձեր նամակը առնելուս պէս մեկնեցայ Գոմրաշ գիւղ,
որ մնացի մի շաբաթի չափ, սէր եւ եղբայրութիւն քա-
րողելով Քրդերուն: Ըսի իրենց, որ մեր կուսակցութիւնն
երբեք թշնամական յետին մտքեր չունի իրենց նկատ-
մամբ, այլ ընդհակառակն կը փափաքի համերաշխութեան

դաշինք հաստատել իրենց հետ եւ միասին առաջ վարել պայքարը:

Քոմրաշի մէջ հիմնեցի նաեւ քրդական անդրանիկ քլիւպը զոր անուանեցի «Քոմրաշի սօցիալ յեղափոխական Կարլ Մաքս Կլուբ»: Առ այժմ քլիւպի նիստերը կը կա-
յանան մի ախոռի մէջ, սպասելով որ մի յարմար կեդ-
րոնատեղի գտնուի: Քլիւպի նախագահն է Քէլէշ Մրկօ,

Քէլէշ Մրկօ

Քիւրդ եւ Հայ համայնքներուն մէջ:

Ծապլվարի մէջ մի կօօպէրատիվ ընկերութիւն կադ-
մելու համար ըրած Զանքերս մնացին անհետեւանք: Այդ

քարտուղարը՝ Հասօ,
որ մի համբաւաւոր
կտրիճ է եւ Սահմանա-
դրութեան առթիւ ե-
ղած ընդհանուր ներու-
մին ատեն ելած է բան-
տէն, ուր կը գտնուէր
տարիներէ ի վեր իր
գործած կարգ մը ոճ-
բազործութիւններուն
պատճառաւ: Հասօ հե-
րոսի խտրութեամբով մը
լաւ խմոր է որ կրնայ
մեծ օգտակարութիւն
ունենալ վճռական ըո-
պէներուն: «Կարլ Մաքս
Կլուբ»ը կոչուած է
փրկարար դեր կատա-
րելու առ հասարակ

ապուշ դիւղացիները իրենց բոլոր խելքն ու միտքը տուեր
են դպրոցին, որուն համար այժմ կ'աշխատին մի յատուկ
շէնք շինելու եկեղեցու կից: Թո՛ղ շինեն եւ յետոյ մենք
կը տեսնենք թէ ո՞ւմ կը ծառայէ այդ շէնքը:

Անշուշտ կը յիշէք որ իմացուցած էի թէ՛ պառաւ
Մարոյի այծը պատռած ու կերած էր մեր հրաւէր-յայ-
տարարութիւնը: Անասունն անցեալները մեռաւ եւ Մարօ
այժմ մեզ կ'ամբաստանէ ըսելով որ իմ յայտարարու-
թեամբս թունաւորած եմ այծը, որովհետեւ «Ռէպուսի-
նէր»ներ ըսած են իրեն որ հաւանականաբար կախարդա-
կան բաներ գրած էի մէջը: Այս անախորժ դէպքը շատ վատ
տպաւորութիւն ըրաւ մեր կողմէ դուրս եկած գրութիւն-
ներու փրէսքի՞ծին վրայ, այնպէս որ երկու օր առաջ երբ
թուղցիկ մը հանեցի դպրոցական հարցի մասին, ո՛չ ոք
ուղեց զայն ձեռք առնել, վախնալով որ կը թունաւորուի:
Մի այսպիսի միջավայրի մէջ ուր բոլոր մութ ուժերը «լի-
կա» կազմած են մեզի դէմ, շատ դժուար է հիմնական
քայլեր առնել: Այսուհանդերձ դպրոցական հարցի շուրջ
մեր մղած բոլոր պայքարը բոլորովին ամուլ չը մնաց:
Տէր Սահակ եկաւ ինձ մօտ եւ Բէս Սէրքոյի կողմէ գիւս
հրաւիրեց անոր տունը, որպէս զի համաձայնութեան
դանք, որովհետեւ լաւ կը զգային որ մենք որոշած ենք
չընկրկիլ Ծապլվարի պուրժուա դասակարգի «բրօվօքա-
ցիա»ներու հանդէպ:

Յայտնեցի այդ տէրտէրին որ Կուսակցութեան ներ-
կայացուցիչը չէր կարող բանակցութեան համար երթալ
մի կեղտոտ պուրժուայի ոտքը, եւ եթէ Բէս Սէրքօ մի
խնդիր ունի՝ կրնայ գալ մեր կեդրոնատեղին: Մեր բռնած
այս կորովի դիրքը խոր տպաւորութիւն գործեց Սմենց
Վարդանի, Խեւ Աւոյի և Կարոյի վրայ: Տէր Սահակ մեկ-

նեցաւ եւ հետեւեալ օրը լուր բերաւ թէ Րէս Սէրքօ չէ ուզեր մեր մօտ գալ, չկամենալով դէմ առ դէմ գտնուիլ Սմենց վարդանի եւ Աւոյի հետ: Կը տեսնէ՞ք այդ ամբարտաւան քափիթալիստի հոգիին սեւութիւնը:

Եւ Տէր Սահակ առաջարկեց որ բանակցութիւնը կատարուէր իր տանը մէջ, ուր պիտի գար նաեւ այդ աղտոտ արարածը:

— Կուսակցութիւնս չի ծռիր միջնադարեան կղերականութեան առջեւ, եղաւ իմ պատասխանը:

Բանակցութիւնները շարունակուեցան մի քանի օր եւ վերջապէս որոշուեցաւ որ տեսակցութիւնը տեղի ունենայ չէզոք հողի վրայ, Քոմբաշ գիւղի Կարլ Մաքս կլուբին մէջ:

Երէկ իրաւարարական սոյն ժողովը գումարուեցաւ վերոյիշեալ քիւպը:

Րէս Սէրքօ շատ հաշտարար ընթացք բռնեց, նոյն իսկ առաջարկեց որ ես ըլլամ նոր դպրոցի տնօրէն ուսուցիչը: Դա պուրժուազիական մի կեղտոտ հնարք էր զիս կաշառելու համար: Անպայման մերժեցի եւ ներկայացուցի մեր հրամայողական հետեւեալ պահանջները:

Դպրոցի համար շինութեան վայր եղող եկեղեցիի կից չէնքը փլցնել եւ մի նոր չէնք շինել չէզոք հողի վրայ, զերծ միջնադարեան ազդեցութենէ:

Ուսուցչի ընտրութիւնը յանձնել իմ կողմած Ուսանողական Միութեան:

Ընդունիլ խառն դասարաններու դրութիւնը:

Պարտաւորիչ ընել ընկերվարական ուսուցումը:

Ձեռքէ կրօնագիտութիւնը:

Պաշտօնապէս ճանչնալ Ուսանողական Միութիւնն եւ վաւերացնել դայն:

Կը տեսնէ՞ք թէ որքա՞ն մեղմ էին մեր կողմէ եղած պահանջմունքները, սակայն Րէս Սէրքօ եւ Տէր Սահակ մերժեցին համաձայնիլ:

Խրամատը վերջնականապէս բացուած է մեր առջեւ:

Կ'սպասեմ վճռական դէպքերու:

Կարլ Մաքս Կլուբը իր քարտուղարին միջոցաւ իր համակրանքը յայտնեց մեր պաշտպանած դատին: Դա մի շատ սրտապնդիչ երեւոյթ է:

Խնդրեմ փող ուղարկեցէ՛ք:

ԾԱՊԼՎԱՐ, 6 ԴԵԿՏ. 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Կեցցէ՛ յեղափոխութիւն.

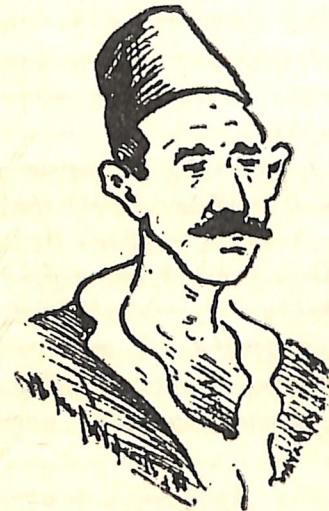
Կեցցէ՛ ազատութիւն:

Կրիտիկական մօմէնտը, ինչպէս կը գուշակէի, վերջապէս հասաւ եւ յեղափոխութիւնը իր դրօշակը սրարդեց Ծապլվարի մէջ: Երկու օրէ ի վեր պաշարուած դրութեան մէջ ենք եւ ամէն յարաբերութիւն խղած գիւղի բնակչութեան հետ: Պատմական դէպքեր տեղի ունեցան որոնք կ'արժէ մանրամասն պատմել այստեղ, ցոյց տալու համար թէ որքա՛ն շրջահայեացութեամբ վարուեցաւ Կուսակցութիւնս, վճռական ընդհանրութիւն եւ թէ՛ փաստացի կերպով ապացուցանելու համար մութ ու թերու անագնիւ եւ վատ դերը:

Մի շարքի առաջ աւարտեր էր եկեղեցու կից՝ դպրոցի շէնքը, որ կը բաղկանայ ցեխով ծեփուած փայտաշէն մի ընդարձակ սրահէ եւ վարժապետի համար մի փոքրիկ խուցէ, բոլորովին զուրկ գերմանական արդի մանկավար-

ժական ճարտարապետութեան պահանջմունքներէն. բայց հարցը դրա մէջ չէ:

Այնինչ իմացայ որ դպրոցի շէնքի շինութիւնը աւարտեր է եւ նոր ուսուցիչը ճամբայ ելած է Արաբկիրէն հոս գալու համար, անմիջապէս իմ մօտ հրաւիրեցի Ծապլվարի յեղափոխական գործօն շարքերը, Սմենց վարդանը, իսկ Աւօ եւ Ուսանողական Միութեան նախագահ՝ Կարօ որպէս զի խորհրդակցինք կացութեան եւ մեր բռնելիք ընթացքի մասին:

ԿՈԼՕՇԵՆՑ ՍԵՂՈ

Իսկ Աւօ առաջարկեց, իբրեւ արմատական դարձման, անմիջապէս կրակի տալ դպրոցի շէնքը, բայց ես մի քիչ «անտակտ» դառայալ միջոցը եւ բացատրեցի մեր ընկերներուն որ մենք պէտք է ցոյց տանք սառ պաղարկւնութիւն եւ մեր հակառակորդներու նման չդիմենք ծայրայեղ արարքներու: Այն տարբեր՝ եթէ Աւօ կ'ուզէ մի այդպիսի բան ընել անհատական պատասխանատուութեան տակ. առանց կուսակցութեանս պաշտօնական միջամտութեան. ես այն ատեն անհատապէս կ'ընայի համաձիտ ըլլալ իրեն, քանի որ կուսակցութիւնս, որ ամէն հարցի մէջ ունի իր ազատ

հայեցակէտը, ո՛րեւէ կերպով չի կրնար բռնանալ իր ընկերներու անհատական գործունէութեան վրայ:

Երկար վիճաբանութենէ վերջ, որոշում կայացաւ կուսակցութեան կողմէ մի ցոյց կազմակերպել ուսուցչի դէմ Ծապլվար հասած օրը, իսկ եթէ այդ ցոյցը մնար առանց որոշ արդիւնքի, այն ատեն ուսուցչիչը պիտի ծեծէինք անհատապէս եւ ո՛չ թէ յանուն կուսակցութեան, որ երբեք չընդունիր այդ տեսակ բռնի միջոցներ, եւ իր դադափարներու յաղթանակին համար խօսքէ ու գրչէ դատ ուրիշ գէնքեր չի ճանչնար:

Որպէս զի կեղտոտ պուրժուազիայի եւ սեւ կղերականներու մոլթին մէջ սարքած դաւադրութեանց գոհ չըլլանք, խոհեմութիւն համարեցի վաղօրօք մեր մօռ հրաւիրել Քոմբրաչի Կարլ Մաքս Կլուբի քարտուղար Հասօ, որ արդէն իր որոշ եւ գիտակից հայեցակէտը պարզած էր դպրոցական հարցի մասին:

Վերջապէս երկու օր առաջ լուր առինք թէ՝ ուսուցչիչը ցերեկուայ մօտ կը հասնէր Ծապլվար: Արդէն իսկ Րէս Սէրքօ, Տէր Սահակ, Սէրքոյի երկու որդիքը, Սըհօ Զան, Փրենց Յարօ եւ Կօլօշենց Սեդօ, գիւղին բոլոր մենծ աղայական կուսակցութիւնը իրենց արբանեակներով, հացկատակներով, պնակալէզներով գացեր էին դիմաւորելու պուրժուազիայի պաշտօնական ներկայացուցիչը, իբր թէ նա մի յեղափոխական-հատարակական մեծ գործիչ կամ անձնուէր հերոս լինէր:

Մենք իսկոյն հաւաքուեցանք եկեղեցու մօտերը պատշաճ գիրքեր դրաւելու:

Եւ ահա երեւցաւ թափօրը: Երբ ուսուցչիչը եւ իր ուղեկիցները կանգ առին եկեղեցու քով եւ վար իջան իրենց ձիերէն՝ ցոյցը պայթեցաւ:

— «Անկցին յետադիմականները, անկցին դաւաճանները, անկցին սուտ դպրոցասէրները, անկցին կեղծաւոր ուսուցչիչները, կեցցէ՛ յեղափոխութիւնը, կեցցէ՛ պրոլետարիատի ինքնադիտակցութիւնը, կեցցէ՛ Ծապլվարի մտաւորական երիտասարդութիւնը», աղաղակները օդը կը թնդացնէին:

Տեսնելու էր մութ ուժերու չփոթութիւնն ու վախը: Տ. Սահակ անմիջապէս ինձ մօտ վազեց եւ աղաչեց որ վերջ տանք ցոյցին:

— Յեղափոխութիւնը պայթեցաւ Ծապլվարի մէջ, պատասխանեցի եւ կարելի չէ հեղեղի ընթացքը կասեցնել:

Այդ բոպէին մի սուր աղաղակ լսուեցաւ: Խեւ Աւօ, իր անհատական պատասխանատուութեան տակ, քար մը չպրտած էր ուսուցչի ճակտին եւ վիրաւորած զայն: Արիւնը կը հոսէր և խուճապն ընդհանուր էր: Րէս Սէրքօ, Սըհօ Զան, Փրենց Յարօ եւ Կօլօշենց Սեդօ մի վայրագ յարձակում գործեցին խեղճ պատանիին վրայ, որ շուարած՝ մեր մօտ ապաստանեցաւ:

— Հասի՛ր Հասօ, գոչեցի Կլուբի քերդ քարտուղարին՝ որ հաստ դաւաղանը ձեռքը մի քիչ անդին դիրք բռնած էր:

Այն ատեն պայքարն ստացաւ ծանր հանգամանք եւ հաղիւ յաջողեցանք ես, Աւօ, Կարօ, Սմենց Վարդան եւ Հասօ, խուժանը ճեղքելով ապաստանիւ դպրոցի չէնքն որուն դուռը ամրապէս փակեցինք:

Կռիւի միջոցին մի քանի ըէպսիօնէր գլուխ վիրաւորուեցան. մեր կողմէ ոչ ոք վնասուեցաւ:

Անմիջապէս դպրոցի տանիքի վրայ պարզեցինք կարմիր դրօշը զոր նախապէս պատրաստած էինք: Տպաւորութիւնը խիստ ցնցող եղաւ ամբողջ գիւղին մէջ:

Այժմ երկու օրէ ի վեր կը մնանք դպրոցը, զօրաւոր
կերպով ամրացած: Կը լսենք թէ մութ ուժերը վատա-
բար դիմում ըրած են կառավարութեան՝ մեզ բռնի դուրս
հանելու համար չէնք մը որ ամբողջ ժողովրդի սեփա-
կանութիւնն է: Տեսնենք բանից ի՞նչ դուրս կուգայ:

Սուինի քաղաքականութիւնն է որ ծայր կուտայ:
Դէ՛հ, թո՛ղ ցոյց տան իրենց բո՛ւն, իսկական գոյնը:
Մենք չենք ընկրկիր:

Առ այժմ փութով փող ուղարկեցէ՛ք:

Է.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 14 Դեկտ. 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Պաշարման դրութիւնը կը շարունակուի եւ մենք
ուրիշ օրէ ի վեր փախուած կը մնանք դպրոցի չէնքին մէջ
զոր ամրացուցած ենք ռազմական պահանջմունքներու
համեմատ: Դպրոցական Միութեան նախագահ Կարոյի
մայրը՝ Սարա՝ եկաւ միացաւ մեր շարքերուն: Մի խելօք
պառաւ կին է դա, որուն հետ պէտք է խօսիլ նշանացի
կերպով, քանզի բոլորովին խուլ է: Սարայի ներկայու-
թենէ օգտուելով՝ անմիջապէս ձեռնարկեցի կազմել «Ծա-
պլւարի գիտակից տիկնանց Յառաջ ահումբ»ը, եւ օ-
ժանդակ մարմին մը «Ծապլւարի Հայ կանանց Անձնուէր
խումբ» անունի տակ: Այս վերջին կազմակերպութիւնը
հրամայողական պահանջք էր դարձած, որովհետեւ մի
քանի օրէ ի վեր թանջքէ կը տառապէի եւ պէտք ունէի
մի անձնուէր կնոջ խնամքին:

Թէեւ պաշարման վիճակի մէջ՝ սակայն անգործ
չմնացինք ուրիշ օրէ ի վեր: Նախ եւ առաջ ցրուեցի, նո-

րակազմ «Յառաջ» ակումբի միջոցաւ, մի պաշտօնական թուղթիկ կուսակցութեանս Ծապլվարի մասնաճիւղին կողմէ, ուղղուած մեր Թրքահայ, Ռուսահայ, Պարսկահայ եւ Ամերիկահայ Կօմիթէներուն, ենթակօմիթէներուն եւ ընկերներուն: Այդ թուղթիկով մանրամասն պարզեցի վերջին կարեւոր դէպքերը, փաստացի կերպով ցոյց տուի թէ կուսակցութիւնս որքա՞ն խոհեմութեամբ, զիջողութեամբ եւ բարեացակամութեամբ վարուած էր, եւ ցաւալի դէպքերուն ամբողջ պատասխանատուութիւնը ծանրացուցի մութ ուժերու սարքած դաւադրութիւններուն վրայ: Այս գրութիւնը, որուն մէկ օրինակը կը դըրկեմ ձեզ, ինչպէս պիտի տեսնէք՝ ունի տրամաբանական հիմք, հաստատ «լօգիկա» եւ որոշ հայեցակէտ:

Յետոյ երեւցաւ մտաւորական երիտասարդութեան կողմէ մի թուղթիկ՝ ուղղուած Ծապլվարի գործաւորական դասակարգին: Դա մի պերճախօս կոչ էր ընդհանուր գործադուլի, ինչ որ ներկայ պայմաններու մէջ մի նուիրական պարտականութիւն էր ամէն գիտակից գործաւորի համար, բայց ափսո՞ս որ պայտար Միօ տակաւին չէ հասած այն բարձրութեան որ կարող ըլլայ ըմբռնել մասնաւորին շահն ընդհանուրին օգտին զոհելու պարտադրիչ սկզբունքը:

Երրորդ թուղթիկը, հողային բանտրականութեան կողմէ ստորագրուած, անգամ մը եւս կը գոռացնէր ընչազորիկ Պրօլետարիատի բողոքը հողային քաղիթալիսմի դէմ:

Յետոյ երեւցաւ Քոմրաշ քիւրտ գիւղի Կարլ Մաքս Կլուբի մի ցնցող մանիֆէսթը, որ եղբայրական ձեռք կը մեկնէր Ծապլվարի մէջ պատնէշի վրայ կռուող իր գաղափարի ընկերակիցներուն: Այս յայտարարութիւնը, որ

տաք չունչով մը գրուած էր, սրտապնդիչ տպաւորութիւն գործեց առ հասարակ բոլոր ընկերներու վրայ:

Հինգերորդը Ծապլվարի գիտակից տիկնանց «Յառաջ» ակումբի անդրանիկ թուղթիկն էր, որով հրաւէր կ'ըլլար Ծապլվարի բոլոր տիկիներուն գալ բոլորուելու մեր շուրջը, դպրոցի գաղաթը բարձրացող կարմիր դրօշակին տակ:

Վերջապէս, երեւցաւ նաեւ Ծապլվարի Հայ կանանց «Անձնուէր» խումբի թուղթիկը, սրտառուչ մի կոչ, ուղղուած առ հասարակ բոլոր հայուհիներուն, որպէս զի փութան շուտով մի քիչ ամօքիչ տերեւներ հաւաքել եւ եփել: Ասիկա մի համակրական ցոյց էր դէպի կուսակցութեանս Ծապլվարի ներկայացուցիչը, որ, ինչպէս ըսի, թանջքէ կը տառապէր: Այս փափուկ հոգածութիւնը պարտաւոր ըրաւ զիս անմիջապէս միթինկ կայացնել եւ հրապարակային շնորհակալութիւն յայտնել՝ Կուսակցութեանս կողմէ՝ Հայ Կանանց «Անձնուէր» խումբին: Իմ ճառս Խեւ Աւօ նշանացի կերպով թարգմանեց ընկերուհի Սարայի, որ շատ յուզուած կ'երեւար:

Բաց աստի, միւս կողմէ, բանակցութիւնները սկսուած են Րէս Սէրքոյի և Տ. Սահակի հետ: Րէս Սէրքօ երեք օր առաջ եկաւ եւ ուզեց որ դպրոցը թողունք, հաշտութիւն գոյացնենք եւ գիւղը հանգարտի: Մինչեւ իսկ խոստացաւ դպրոցն առ այժմ փակ պահել, ուսուցիչը ետ դրկել եւ ինձ յանձնել դպրոցի տնօրէնութիւնը, անպայման կերպով:

Այս խաղաղական առաջարկներն ի հարկէ կարելի չէ ընդունիլ — մենք կ'ուզէինք գաղափարական պայքար, յեղափոխական գործունէութիւն եւ ոչ թէ անշարժութիւն եւ մեռելութիւն:

— Մենք ամէնքս ալ Հայ ենք, եղբայր ենք, ի՞նչու սիրով Հապրինք իրարու հետ, ինչո՞ւ կռիւ ընենք,— կը կրկնէր այդ կեղտոտ պուրժուան ուր կարող չէր ըմբռնել թէ կեանքի էական պայմանն էր կռիւը, թէ դասակարգային պայքար անհրաժեշտ էր ընկերվարութեան յաղթանակին համար, եւ թէ առանց արիւնահեղութեան կարելի չէր մի լաւ բան դուրս բերել:

Երկարօրէն բացատրեցի իրեն ուր ինք, իբրեւ պուրժուագիւղի ներկայացուցիչ, պարտաւոր է լինել մեր կատաղի հակառակորդը եւ իբրեւ այդ՝ պէտք է դիմէ կեղտոտ միջոցներու. հրամայական պարտք է իրեն համար ոստիկանական աջակցութեան դիմել եւ մեզ բռնի դուրս հանել դպրոցէն, եւլն.:

Բէս Սէրքօ սրատասխանեց թէ իբրեւ գիւղապետ՝ երբեք Հալիտի թոյլատրէր ուր ոստիկան բերուէր եւ թէ կը նախընտրէր մեռնիլ՝ քան թէ ներքին կռիւներու համար կառավարութեան դիմում ընել:

Կը տեսնէ՞ք ուր այդ կեղտոտ արարածը նոյն իսկ կարող չէ ունենալ իր դասակարգին պահանջած սեւ ոգին: Ի գո՞ւր կրկնեցի թէ մեր մէջ պէտք էր մղուել դասակարգային կատաղի կռիւ, թէ իրենք պարտաւոր էին մեզ դէմ գործածել բոլոր աղտոտ գէնքերը, մատնութիւն, դաւաճանութիւն, զրպարտութիւն եւ ի հարկին դիմելու էին բռնի միջոցներու, թէ առանց ատոր կարելի չէր ունենալ պուրժուագիւղական կեղտոտ դասակարգ, որուն դուրսն էր անհրաժեշտ է, անոր դէմ մղելու համար յեղափոխական ազնիւ պայքարը:

— Մենք եղբայր ենք, մենք քրիստոնեայ Հայեր ենք, մենք պէտք է իրար սիրենք, միաբանութեամբ ապրինք, կ'ըսէր ու կ'ըսէր այդ ապուշ արարածը:

Յամենայն դէպս, ես հաստատ մնացի կռիւի ասպարէզին վրայ: Պայքար առաջ բերելու համար այնքա՞ն ջանքերէ վերջ, չէի կրնար մի յամառ գիւղացիի խաղաղասիրական զգացմունքներուն զոհել մեր երեք ամսուան ամբողջ ջանքերն ու գործունէութիւնը: Դա շատ վատ ազդեցութիւն պիտի գործէր մեր շարքերուն վրայ:

Վաղը ինձ մօտ կուգայ Տ. Սահակ նոր բանակցութիւններու համար:

Վճռական քայլը կ'առնուի այն ատեն. եւ այդ յիմար Բէս Սէրքօ վերջապէս կը ստիպուի դիմել կառավարութեան եւ ոստիկանութեան միջամտութիւն հրաւիրել, ինչ որ անհրաժեշտ է մեր պայքարի վերջնական յաղթանակին համար:

«Փօսթ»ը եկաւ, նամակներ, թերթեր եկան, հրահանգներ եկան, բայց փող չը կայ: Խնդրեմ ուշադրութիւն դարձրէ՛ք այդ կենսական հարցի վրայ:

Ը.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 24 Դեկտ. 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Վերջապէս յեղափոխական դործունէութիւնը ծաւլելու մէջ իր սուր հանգամանքը ստացաւ: Այն կեղծ ու խաբէական կապերն որոնցմով մինչեւ այսօր պրոլէտարիատ դասակարգը միացած էր պուրժուազիական, կղերական եւ աղերարային ազնուականութեան կեղեքիչ տարրերու հետ, խղուեցան, ջախջախուեցան. ինքնագիտակցութիւնը զարթեց գիւղացիական «մասսա»ներու մէջ, ստեղծուեցան որոշ հոսանքներ եւ կազմուեցան իրամարտ անհաշտ այն թշնամի տարրերն որոնց անողորձ ու կատաղի պայքարէն մի լաւ բան դուրս պիտի գայ անպայման:

Բայց հարկ է պատմել իրողութիւններն իրենց ժամանակագրական կարգով:

Բէս Սէրքոյի հաշտարար միջամտութեան անյաջող փորձին հետեւեալ օրն իսկ մեր մօտ եկաւ Տ. Սահակ եւ կրկնեց, գրեթէ բառ առ բառ, իր դասակից կեղտոտ

պուրժուայի խօսքերը, ըսելով որ իրենք պատրաստ էին ամէն դոհացում տալ մեզի որպէս զի վերջ գտնէր ծաւլելու մէջ դադափարային յեղափոխական ազնիւ պայքարը, որուն «անխորհուրդ իրարանցում» անունը կոտոր միջնադարեան ճիգուիթականութեան այդ սեւ հոգի ներկայացուցիչը:

Հարկ եղաւ բացատրել իրեն թէ՛ յեղափոխութիւնը չի կրնար ընդունիլ երբեք կղերականութեան կողմէ տըրւած խրատները, թէ՛ պայքարը սկսած է եւ կարելի չէ կասեցնել անոր յառաջխաղացումը:

— Բայց ի՞նչ է ձեր նպատակը, պնդեց այդ խաւարամիտ տէրտէրը:

Իբր թէ յեղափոխական ազնիւ պայքար մղելու համար անհրաժեշտ ըլլար նպատակ մը ունենալ եւ թէ անկեղծ ու անձնուէր յեղափոխականի համար պայքարն արդէն նպատակ մը եղած չըլլար:

Այդ ապականուած ու ալլասերած էութիւններուն համար, որոնց ամէն մի քայլը մի շահամուլական նպատակ ունի, կարելի չէ ըմբռնել թէ մի մարդ էարդ է մի ոեւէ դործունէութիւն ցոյց տալ առանց նրա ծայրը անպատճառ մի օգտակարութիւն լինելու: Անշուշտ, Տ. Սահակի նման յետադիմական ուղեղները չեն որ պիտի կրնան հասկնալ «պայքարը պայքարի համար» իմաստասիրական սկզբունքը, ուստի լաւագոյն համարեցի չպատասխանել: Բայց խեղ Աւօ որ ներկայ էր եւ որուն յեղափոխական դաստիարակութիւնը տարօրինակ դարգացումի կը հասնի հետզհետէ, Տ. Սահակի այդ «պրօվօքացիոն» չկարողացաւ համբերել եւ նրա խալիփա ջաշեց, դուրս չպրտեց պատուհանէն, ըսելով.

— Ահա՛ մեր նպատակը:

Խեղճ Աւոյի այդ արարքը եւ կարճ խօսքը, ինչպէս
կը տեսնէք, իրենց մէջ կը խտացնեն մեր ամբողջ յեղա-
փոխական գործունէութեան «փսիխօլօգիան»:

Տգէտ տէրտէրն ի հարկէ չհասկեցաւ այս ձեւով իրեն
տրուած պատասխանին հոգեբանական բարձրութիւնն եւ
նոյն իսկ համարձակեցաւ բողոքելու:

Անմիջապէս փաստացի կերպով ցոյց տուի իրեն թէ՝
«պրօփօքացիա»ն իր կողմէ եղած էր, թէ՛ ինքն էր նա-
խադրածակը եւ ընկեր Աւոյի արարքը մի օրինաւոր անձ-
նապաշտպանութիւն էր պարզապէս:

Քահանան ոտքի ելաւ մեկնելու համար: Այն ատեն,
մեր նախօրօք տուած որոշումի համեմատ, Սմենց վար-
դան, Հասօ եւ Խեղճ Աւօ յարձակեցան Տ. Սահակի վերայ,
ձեռներն ու ոտքերը կապեցին եւ այնպէս անշարժութեան
դատապարտեցին զինքը: Այդ յանկարծական յարձակու-
մէն սարսափած՝ Տ. Սահակ մարեցաւ:

Անմիջապէս Ծապլվարի Հայ Կանանց Անճմուէր
խմբի նախագահ ընկերուհի Սարա փութաց տէրտէրի
մօտ եւ պէտք եղած խնամքները տուաւ:

Քիչ յետոյ Տ. Սահակ սթափեցաւ եւ երբ իր հան-
դարտութիւնը դտաւ, բացատրեցի իրեն թէ՛ իր կեանքի
մասին մի ոեւէ վտանգ չէր սպառնար, թէ՛ եղածը լոկ մի
յեղափոխական տաքտիկա էր, որոշ նպատակի համար եւ
թէ ինք մեր մօտ կալանաւոր պիտի մնար մինչեւ պայ-
քարի վերջնական ելքը:

Մի քանի ժամ յետոյ, դիւղացիք տեսնելով որ իրենց
տէրտէրը դուրս չի դար, միւս կողմէ նշմարելով որ իր
խաւիւրսը դուրս ձգուած է, հաւաքուեցան դպրոցի առ-
ջեւ եւ սկսան «Տէր հայր, տէր հայր» կանչել: Այն ատեն
փայտէ փեղկերէն մին բանալ տուի, եւ տղերքը քահա-

նան պատուհանին քով բերին, գլուխը բաց եւ թեւերը
կապուած:

— Ահա ձեր դաւաճանութեան դէմ՝ յեղափոխու-
թեան պատասխանը, գոչեցի վարը ժողովուած ամբոխին:

Քառորդ ժամ չանցած՝ ամբողջ Ծապլվար հաւաք-
ւած էր մեր շէնքի շուրջը, հո՛ն էր Րէս Սէրքօ, իր երկու
որդիներով, հո՛ն էին եւ Սըհօ Զան, Փրենց Յարօ, Կօլօ-
չենց Սեդօ, պայտար Մկօ, Կիներ, հարսեր ու աղջիկներ
եւ բոլոր երախայքը, որոնք լացուկոծով կը պոռչտային
եւ իրենց քահանան կը պահանջէին: Աղմուկը հետզհետէ
կ'աւելնար:

Յանկարծ Քոմրաչ գիւղի Կարլ Մաքս Կլուբի քար-
տուղար Հասօ երեւցաւ պատուհանի առաջ եւ երեք ան-
գամ իր հրացանը պարպեց օդին: Ամբողջ պուրժուազիան
եւ անգիտակից ամբոխը լեղապատառ խոյս տուին ու փո-
ղոցը ամայութեան մէջ ինկաւ:

Այդ օրուայ բոլոր եղելութիւնները շատ ցնցող տը-
պաւորութիւն առաջ բերին առ հասարակ ամբողջ Ծապլվ-
վարի մէջ:

Հետեւեալ օրը կրկին բանակցութիւնները սկսան,
բայց այս անգամ ներկայացող պատգամաւորները չէին
համարձակեր մեր դռան սեմէն ներս մտնել, այլ դուրսը
կեցած կը խօսէին: Ի հարկէ մենք հաստատ մնացինք մեր
որոշումին մէջ եւ յայտարարեցինք թէ՛ մի միայն բռնի
ոյժի առջեւ տեղի պիտի տանք:

Ամբողջ շաբաթ մը այդ կացութիւնը տեւեց, վեր-
ջապէս տեսնելով որ մենք երբեք տեղի չպիտի տանք հաշ-
տարար խաբէական գիշողութիւններու՝ Րէս Սէրքօ, Սը-
հօ Զան եւ Փրենց Յարօ, երեք օր առաջ, երկար խոր-

հըրդակցութիւններէ ետքը, կ'որոշեն դիմում ընել կա-
ռավարութեան:

Մեր անխոնջ ու յամառ պայքարին յաղթական ար-
դիւնքն էր դա:

Այս երեկոյ, ինչպէս լուր առինք, կը հասնին երկու
ժանտարմա եւ մի յիսնապետ: Վաղը կը լինի վճռական
օրը:

Ախոո՛ւ որ այս կրիտիկական մօմէնտներուն մէջ
տակաւին բաւարարութիւն չտուիք մեր փողի պահան-
ջումներուն: Չգիտեմ ինչպէ՞ս բացատրել ձեր այդ աշ-
խարհահայեացքը:

Թ.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 4 Յուլի. 1909

Սիրելի Ընկերներ,

Դրութիւնը վատացաւ, խիստ վատացաւ եւ չգիտեմ
թէ ի՞նչ դուրս պիտի գայ վերջ է վերջոյ: Ինչպէս նա-
խորդ դրութեամբ ծանուցած էի, Ծապլվարի պուրժուա-
զիական դասակարգի կեղտոտ ներկայացուցիչները Բէս
Սէրքօ, Սըհօ Զան եւ Փրենց Յարօ, մեր ազնիւ դադափա-
րային պայքարին պատասխանեցին իրենց սովորական
զէնքերովը. մատնութեամբ եւ դաւաճանութեամբ:

Տխո՛ւր երեւոյթ:

Երբ երկու ոստիկաններն ու յիսնապետը հասան
Ծապլվար, Բէս Սէրքօ եւ իր «խաֆիէ» ընկերները ցոյց
տուին այն շէնքը որուն մէջ մենք շարաթներէ ի վեր ամ-
բացած էինք: Դա մի երկրորդ մատնութիւն էր այդ ըս-
տոր արարածներու կողմէ:

Մենք ի հարկէ ընդդիմութիւն ցոյց չտուինք մեր
թուրք եղբայրներուն. սիրալիր կերպով ընդունեցինք զի-
րենք եւ անմիջապէս դուրս ելանք դպրոցէն ու վերադար-

ձանք մեր տունները: Եւ սակայն պատահեցաւ մի շատ անսխալութ դէպք որ մենք չէինք նախատեսեր: Յիսնապետը և ոստիկանները ձերբակալեցին ու միասին տարին Գոմրաչ գիւղի Կարլ Մաքս Կլուբի քարտուղար ընկեր Հասօն իր-րեւ վաղեմի չարագործ: Ի դո՛ւր բացատրեցի յիսնապե-տին որ նա գաղափարային պայքար կը մղէր մեզի հետ, թէ Գոմրաչ գիւղի կողմէ մի պատգամաւոր-ներկայացու-ցիչ էր եւ թէ ասոր համար իր անձը պէտք էր նուիրա-կան համարուէր:

— Ինք քիւրտ, դուք հայ, ձեր գործերուն ինչու՞ կը խառնուի, դպրոցը ո՞ւր՝ Հասօն ո՞ւր, նա մի պարզ ա-ւագակ է, կ'ըսէր յիսնապետը:

Պատասխանեցի իրեն թէ՝ «էքսփրօիրիւացիա»յի մա-սին չէի գիտեր ընկեր Հասօնյի որոշ հայեցակէտը, բայց թէ նա քիւրտ լինելով իրաւունք չունէր միջամտելու Հա-յերու գործին՝ դա մի անընդունելի գաղափար էր: Բա-ցատրեցի իրեն Վասիլի Գօլուբէվի տեսութիւնը ցեղային զանազանութիւններու արուեստական բաժանմունքներու մասին, եւ ցոյց տուի թէ մարդկային ընկերութիւնը ո՛չ թէ զանազան ազգութիւններու կը բաժնուի՝ այլ որոշ դասակարգերու, եւ թէ այս տեսութեամբ ընկեր Հասօ, իբրեւ պրօլէտարիատ, կը նոյնանար Խեւ Աւոյի եւ Սմենց Վարդանի հետ:

Բոլոր այս փաստացի ապացոյցներն անօգուտ եղան եւ Հասօ տարուեցաւ Արաբկիր, ուր բանտարկուած կը մնայ:

Հաղիւ թէ յիսնապետն ու երկու ոստիկաններն իրենց կալանաւորին հետ հեռացան Ծապլվարէն, մի ցնցող թը-ռուցիկ բաժնել տուի գիւղին մէջ: Ահաւասիկ նրա բո-

վանդակութիւնը որ ունի պատմական որոշ նշանակու-թիւն.

« Գիտակի՛ց ժողովուրդ: »

« Ահա՛ ճանաչեցիր թո բարեկամներն ու թո թշնա-միները, ահա՛ տեսար թէ գաղափարային ազնիւ հողի վրայ դրուած մեր պայքարին ի՛նչ վատութեամբ պա-տասխանեցին թո հակառակորդները: Երբ թո աննկուն կամքը չթեքուեցաւ այդ կեղտոտ դասակարգի պիղծ դարչապարին ներքեւ, անոնք չվարանեցան դիմելու ի-րենց սովորական ու սիրելի միջոցներուն՝ մատնութեան եւ դաւաճանութեան: Այո՛, այդ համիտաբարոյ հայակեր մութ հողիները կառավարութեան դուռն ափ առին, ոս-տիկանական ոյժին դիմեցին վատաբար: Այդ գարշելի ա-րարքով նոքա իրենց մահուան դատակնիքը ստորագրե-ցին: Առջի օրուէն ի վեր այլեւս մեռած է Ծապլվարի մէջ պուրժուազիական մատնիչ ու դաւաճան դասակար-գը, մեռած է եւ մութ ուժերու ներկայացուցիչ կղերա-կանութիւնը, մեռած է եւ աղբարային քափիթալիսմի կեղեքիչ դասակարգը, մեռած է գիւղային ազնուակա-նութեան ամբարտաւան տարրը, եւ այդ դիակոյտին վը-րայ կը բարձրանայ Ծապլվարի գիտակից պրօլետարիա-տը:

« Բայց գիտակից ժողովուրդ, միթէ թոյլ պիտի տա՞ս որ այդ մեռելներն իրենց եղեռնադորձ դաւաճա-նութեան մէջ անպատիժ մնան, միթէ չպիտի՞ վերակեն-դանացնես դանոնք սրպէս զի թո ձեռքովը իրենց պատիժը տաս:

« Մենք մեր կեղտոտ ու դաւաճան հակառակորդնե-րուն պէս «պրօլօքացիա»ներու չենք դիմեր, մենք այդ վատերուն պէս եղբայրասպան կռիւներու չենք մղեր Ծա-

պլլարի տգէտ ու անգիտակից «մասսա»ները, բայց կ'ըսենք մեր գիտակից շարքերուն, — Դաւաճանութիւն եւ մատնութիւն գործուեցաւ Ծապլլարի մէջ, դաւաճաններն ու մատնիչները օր ցերեկով, յայտնի համարձակ կը պլտըտին, գիտակից ժողովուրդը կը ճանչնայ զանոնք, մենք ոեւէ խրատ կամ խորհուրդ չենք տար, բայց նա իբրեւ գիտակից ու խորհող ոյժ իր պարտականութիւնը կ'ըմբռնէ եւ զայն կը գործադրէ, նա բռնակալութեան ահաւոր շրջաններուն իսկ գիտցաւ թէ ինչ է մատնիչ դաւաճաններու պատիժը եւ ըստ այնմ պատժեց զանոնք. այժմ որ անոր գիտակցութիւնն աւելի եւս զարթած է՝ միթէ կարելի՞ է որ ընկրկի, դա վատութիւն եւ ստորնութիւն կը լինի:

« Մենք շատ յարգանք ունինք դէպի ժողովուրդի ինքնագիտակցութիւնը, ուստի մենք չենք ներեր ոեւէ կերպով անոր թելադրել իր պարտականութիւնը. մենք կը գոհանանք գոչելով.

« Անկցի'ն վատերը, անկցին մատնիչները, անկցին դաւաճանները, կեցցէ՛ Ծապլլարի գիտակից երիտասարդութիւնը: »

Այս թուղցիկը բաժնուելէ մէկ քանի օր յետոյ, Խեւ Աւօ կալին մէջ հանգիպելով Րէս Սէրքոյի՝ կը յարձակի այդ վատի վրայ եւ բահով մը լաւ ծեծ կը քաշէ, նոյն երեկոյին Սմենց Վարդան փառաւոր կերպով կը ծեծէ Սըհօ Զանը: Ահա՛ թէ ի՞նչ անակնկալ արդիւնք տուաւ այդ վատ ու ցած արարածներու մութ գործունէութիւնը:

Այժմ կացութիւնը լարուած է Ծապլլարի մէջ: Քոմ-րաշէն եւս ծանր լուրեր կը հասնին: Հասոյի բանտարկութիւնը գրգռած է ամբողջ գեղը Ծապլլարի դէմ:

Շնորհակալութիւն իմ համեստ գործունէութեան մասին ձեր շոայրած դովեստներուն համար. իցի՛ւ թէ անոնց տեղ մի քիչ փող ուղարկէիք: Բարոյական քաջալերանքը բաւարարութիւն չէ կարող տալ Քիզիքական կարիքներու. դա մի տէխնիքական ճշմարտութիւն է:

Ժ.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 3 Փետր. 1909

Սիրելի Ընկերներ,

«Րէաքցիա»ն կրկին գլուխ բարձրացուց Ծապլվարի մէջ: Մեր ազնիւ գաղափարային ծեծին որուն ենթարկուեցան երկու յայտնի դաւաճաններ, Րէս Սէրքօ եւ Սըհօ Զան, ինչպէս պատմեցի նախորդ նամակով, մութ ուժերը պատասխանեցին վատարար յարձակելով ընկեր Աւոյի եւ ընկեր Վարդանի վերայ: Համիտաբարոյ այդ մարդակերպ հրէշները դադանային կատաղութեամբ՝ եկեղեցու բակը՝ կը փորձեն ապտակել մեր ընկերները ի ներկայութեան Տ. Սահակի որ կեղծաւորաբար կը միջամտէ կռիւին առաջը առնելու համար:

Այդ վայրագ դաւաճանութիւնը ի հարկէ խորին ցասում առաջ բերաւ առ հասարակ մեր բոլոր գիտակից շարքերուն մէջ: Նոյն իսկ Ժողովրդի չէզոք ու լուսամիտ տարրը խստիւ բողոքեց այդ սոոր արարքի դէմ, օրինակ՝ Կօլօշենց Սեդօ, մի ազնուական եւ բաւականաչափ զարգացեալ անձնաւորութիւն, դէպքի երեկոյին եկաւ

ինձ մօտ եւ ցաւ յայտնեց պատահած իրականութեան մասին ու ամբաստանեց Րէս Սէրքօն իբրեւ դրդիչ եւ կադմակերպիչ այդ վատ դաւադրութեան. թէ եւ դէպքը պատահած ժամանակ այդ կեղտոտ պուրժուան մի քանի օրէի վեր բացակայ էր Ծապլվարէն:

Ի հարկէ կռահեցի թէ Կօլօշենց Սեդօ ունէր յետին միտքեր, թէ նա թաքուն հակառակորդն էր Րէս Սէրքոյի, թէ կ'ուզէր անոր դիրքը դրաւել գիւղին մէջ եւ թէ կը յուսար իր նպատակին հասնիլ դիմելով մեր աջակցութեան: Այդ ամէնը ինձ ծանօթ էր, բայց եւ այնպէս չէի կրնար մերժել իր անկեղծ զգացումները, մանաւանդ որ Սեդոյի միջոցաւ մենք մեր ափի մէջ կ'առնէինք նաեւ դործաւորական դասակարգը, որ մինչեւ հիմա ցուրտ վերաբերում ունեցած է մեզի հանդէպ, քանզի պայտար Մկօ փեսան էր Կօլօշենց Սեդոյի:

Ուստի ի նկատի առնելով մեր դործունէութեան նկատմամբ արտայայտուած անկեղծ համակրութիւնը, եւ բանւորական դասակարգի շահերը, եւ մանաւանդ կուսակցութեան շահերը, ամենաջերմ վերաբերում ունեցայ Սեդոյի հանդէպ:

Առ այժմ միասին կազմեցինք ո'չ կուսակցական չէզոք հողի վրայ մի լիկա, որ նպատակ ունի ամէն գընով պայքար մղել Րէս Սէրքոյի եւ իր քլիքի դէմ:

Դա մի աչքի ընկող յաղթանակ է մեզի համար:

Կարելի է ըսել որ ներկայիս Ծապլվար բաժնուած է երկու հաւասար ոյժով թշնամի որոշ բանակներու: Մէկ կողմը կան գիտակից տարրերն իրենց դասակարգային որոշ բաժանմունքներով, իրենց ինքնայատուկ պահանջմունքներով, աշխարհահայեացքով ու ծրագրով. միւս

կողմը կան անդիտակից մասսաները, կեղեքիչ տարրերը, սեւ ուժերը, վերջապէս ամբողջ ըէաքցիան:

Եւ խորհի՛ր թէ՛ վեց ամիս առաջ Ծապլվարի մէջ գոյութիւն չունէին ո՛չ պուրժուազիա, ո՛չ ագրարային քաւիթալիսմ, ո՛չ հողային բանտրականութիւն, ո՛չ գործաւորական դասակարգ, ո՛չ պրօլետարիատ, ո՛չ գիտակից մտաւորականութիւն, ո՛չ ըէաքցիա, ո՛չ կղերական մութ ուժեր, վերջապէս ոչինչ: Ու այդ տղէտ ու տխմար գեղացիները մեղապարտ հանդարտութեամբ միասին կ'սպրէին, առանց նշմարելու զիրենք բաժնող անանցանելի խրամատները, իրենց ընդդիմամարտ շահերը եւ ամէն զնով պայքար մղելու հրամայողական պահանջը:

Ձէ՛, կարելի չէ ասել թէ՛ Փանջունի Ծապլվարի մէջ պարապ անցուց ժամանակը:

Բայց ախո՞ս, մինչդեռ հոս գրութիւնը հետզհետէ կը լաւանայ, Գոմրաչ գիւղի մեր քուրդ եղբայրներէն վրդովեցուցիչ լուրեր կը հասնին:

Կարլ Մաքս Կլուբի քարտուղարը, որ ինչպէս գիտէք, ձերբակալուելով Արաբկիր տարուած էր, հոն դատաստանի ենթարկուած է և իբրեւ նախկին դատաւարուեալ կրած է ծանր պատիժ, ընդունելով երկու տարուան բանտարկութիւն: Դպրոցի մէջէն արձակած հրացանի հարուածները շատ ծանրացուցած են իր յանցանքը:

Երբ դատաւարտութեան լուրը կը հասնի Գոմրաչ գիւղը, մեր քուրդ եղբայրները բնականաբար սաստիկ կը յուզուին, որովհետեւ Հասօ կը վայելէ մեծ ժողովրդականութիւն: Քրդերը բացէ ի բաց կ'ամբաստանեն մեզ՝ իբրեւ պատճառ Հասոյի բանտարկութեան: Քէլէշ Մրկօ որ մօտիկ ազգականութիւն ունի Կարլ Մաքս Կլուբի քարտուղարին հետ, երէկ եկաւ ինձ մօտ եւ ըսաւ թէ՛ գրու-

թիւնը շատ վատ հանգամանք ստացած է գիւղին մէջ, թէ՛ քրդերը կ'ողգեն յարձակիլ Ծապլվարի վերայ եւ գիւղը աւարի տալ իրենց բանտարկեալ ընկերով վրէժը լուծելու համար, թէ՛ ինք առ այժմ արգիլած է յարձակումը, խոստանալով որ դայ մեր քով ու հաշտարար եղանակով կարգադրէ խնդիրը:

Քէլէշ Մրկօ, իբրեւ հաշտարար միջոց, կ'առաջարկէ որ Ծապլվարցիք քառասուն ոսկի վճարեն Գոմրաչցի քրդերուն, հակառակ պարագային ինք անկարող պիտի ըլլայ դսպել գիւղացիներու վրէժխնդրութիւնը:

Պատասխանեցի թէ՛ գործին ամբողջ պատասխանատուութիւնը կը ծանրանար Րէս Սէրքոյի վերայ, թէ՛ հարկ էր դիմել անոր եւ ի հարկին ամէն զնով պահանջել իրենց իրաւունքը: Քէլէշ Մրկօ զնաց այդ կեղտոտ արարածի մօտ, որ նախ վատաբար մեզ մատնած է՝ ըսելով որ մենք ենք Հասօն դպրոց հրաւիրողը, եւ յետոյ յայտարարած է որ անկարելի է գիւղին մէջ քառասուն ոսկի հաւաքել:

Քէլէշ Մրկօ մի շաբաթ պայմանաժամ տալով մեկնեցաւ լարուած գրութեան տակ: Տեսնենք բանից ի՞նչ դուրս կը դայ:

Մինչեւ այսօր ուշադրութիւն չդարձրիք դրամական հարցի մասին, եւ ես վերջապէս ստիպուեցայ դիմել Կօլօշենց Սեդոյի եւ մի քիչ փող վերցնել Կուսակցութեան անունով:

Ներկայ ճգնաժամային բոլորներուն փողի պակասութիւնը կը վնասէ ամբողջ կազմակերպական գործին:

ԺԱ.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 19 Փետր. 1909

Սիրելի Ընկերներ,

Պաշտօնարարին պայքարը հասած է իր ծայրագոյն աստիճանին: Ծապլվարը կը վերածնի եւ ազատ ու անկաշկանդ միտքերն իրենց տիրապետութիւնը կը տարածեն կործանուած խաւար ուժերու աւերակին վրայ: Մի պատահական դէպք, որը թէեւ չունի սկզբունքային հանգամանք, վերջնականապէս բնորոշեց Ծապլվարի յեղափոխական եւ յետադիմական տարրերու միմեանց հանդէպ ունեցած դիրքը:

Դիմակները պատուեցան եւ պուրժուազիայի ու կղերականութեան ներկայացուցիչները դուրս տուին իրենց հոգիի ամբողջ սեւութիւնը:

Դա մի միտքարական երեւոյթ է:

Ահա՛ իրողութիւնն իր բովանդակ մերկութեան մէջ:

Մի շաբաթ առաջ Սմենց Վարդան կը փախցնէ Սըհօ Զանի հարսերէն մին՝ Նազլուն եւ կը տանի իր մօտ, ի հարկէ հարսի հաւանութեամբը: Այդ ազատ կամքով,

ադատ պայմաններու տակ, ազատ համոզումով կատարւած արարքը մի անհնարին յուղմունք յառաջ կը բերէ Ծապլվարի ստրկամիտ դասակարգերուն մէջ: Նազլուի ամուսինը, մի կեղտոտ պուրժուա, իր կուսակիցներու հետ վատաբար կը յարձակի Վարդանի տան վրայ եւ կ'ուզէ բռնի ետ առնել իր կինը:

Թէեւ Սմենց Վարդան ո'չ կուսակցական հանգամանքով առեւանգած էր Նազլուն՝ այսու հանդերձ մենք չէինք կարող պարզ հանդիսատես մնալ, մանաւանդ որ խնդիրը ունէր իր ընկերային-բարոյական կողմը, որը հարկ էր երեւան հանել: Ես, Խեւ Աւօ, ընկերուհի Սարա, Կարօ, Կօլօշենց Սեդօ եւ պայտար Մկօ փութացինք մեր ընկերոջ պաշտպանութեան: Տեղի ունեցաւ կատաղի կըռիւ, բայց Նազլուն մնաց մեզ մօտ:

Այնմիջապէս կազմեցի ընկերական ատեան եւ հարցը դրի սեղանի վրայ, քննելու համար անոր միայն ընկերային-իմաստասիրական հանդամանքները: Հրաւիրուեցան ներկայ լինելու նաեւ Տ. Սահակ քահանան, Նազլուի ամուսին՝ Խէչօ եւ ուրիշներ:

Ահա՛ ընկերային Ատեանի որոշումը որ թուեցիկի ձեւով հաղորդուեցաւ Ծապլվարի Հայութեան.

« Նկատելով որ պուրժուազիական ներկայ ընտանեկան կազմութիւնը հիմնուած է հնադարեան բռնակալ հիմքերու վրայ.

« Նկատելով որ կնոջ միմիայն իր ամուսնոյն պատկանիլը սեփականատիրական սխալ սկզբունքէն բխած է.

« Նկատելով որ նախնական ընկերութիւններու մէջ կինը առհասարակ բոլոր համայնքին կը պատկանէր, առանց որոշ ամուսնու.

« Նկատելով որ ընտանիքի քրիստոնէական կազմա-

կերպութիւնը կարող չէ հաշտ դնալ դարուս ոգիին հետ.

« Նկատելով որ կիներ իր մարմնոյն բացարձակ տէրն է եւ անոր գործածութեան ազատ տնօրինուհին .

« Նկատելով որ Նազլու ազատ կամքով թողած է ինչօն եւ միացած Սմէնց Վարդանի հետ .

« Ընկերային ատեանը կ'որոշէ նախ՝ շնորհաւորել ընկերուհի Նազլուն եւ ընկեր Վարդանը իրենց աննախապաշար ու ազատամիտ համոզմունքներուն համար, երկրորդ՝ կ'որոշէ Նազլուի եւ Վարդանի միութիւնը օրինաւոր ճանչնալ, երրորդ՝ կը դատապարտէ ինչօն իր բռնաւորական արարքներուն համար. չորրորդ՝ կը հրաւիրէ Ծապլվարի գիտակից Հայուհիները հետեւելու ընկերուհի Նազլուի ձեռքադատման օրինակին :

« Կեցցէ՛ ազատ սէրը,

« Կեցցէ՛ ազատ միութիւնը,

« Անկցի՛ ամուսնական ստրկութիւնը,

« Անկցի՛ն ընտանեկան չղթանքը,

« Կեցցե՛ն գիտակից շարքերը : »

Հակառակ ընկերական ատեանի այս արդար ու հաշտարար կարգադրութեան Ծապլվարի մութ ուժերը չունէին կատարուած իրողութեան առջեւ խոնարհիլ եւ նոյն իսկ վատաբար դիմում ըրին Արաբկիրի Առաջնորդարանին՝ որպէս զի բուն յափշտակեն Նազլուն իր օրինաւոր ընկերակցին քովէն ու յանձնեն աղօթէն էրկանը ձեռք :

Սպասելով Առաջնորդարանի կողմէ զրկուելիք զըննիչներուն՝ առ այժմ Ծապլվարի մութ ուժերուն եւ գիտակից տարրերուն միջեւ բաղխումները համարեա՛ւ ամէնօրեայ դարձած են : Ընկերային այս կենսական հարցի շուրջ մղուած բռն ու զայրուած պայքարը, որմէ անշուշտ պիտի ծնի պոռթկուողական քայքայուած ընկերութեան վերջնական

քանդումը, մի շատ միտթարական եւ քաջալերիչ երեւոյթ է եւ ցոյց կուտայ մեր անխոնջ ջանքերու անտեղիտալի արդիւնքները :

Այսօր՝ որ, միւս կողմէ, Գոմարազ գիւղի մեր քիւրտ եղբայրները հետզհետէ սպառնական կը դառնան : Իրենց քառասուն ոսկիի պահանջին պայմանաժամ արդէն վաղուց լրացաւ. մի նոր պայմանաժամ տուին գեղչելով նաեւ իրենց պահանջը երեսուն ոսկիի : Բայց անկարելի պիտի ըլլայ ունէ գումար հաւաքել, որովհետեւ ամբողջ Ծապլվար լարուած դրութեան մէջ է եւ անկարելի է ընդդիմադրուի տարրերու միջեւ համաձայնութիւն կայացնել :

Կօլօշենց Սեդօ կը պնդէ թէ Բէս Սէրքոյի տունը պահուած կայ պատրաստ դրամ եւ թէ հարկ է բռնի վերցնել այդ գումարը կեղտոտ արարածի քովէն, փրկելու համար գիւղը՝ սարսափացող վտանգէն :

Ի հարկէ Սեդոյի աստիճանը ունի լուրջ հիմք եւ կ'արժէ նկատողութեան առնել : Խեղճ Աւօ բացարձակապէս համամիտ է Բէս Սէրքոյի տունը թալանի տալու եւ հոն պահուած դրամները դրաւելու մասին : Խեղճը սկզբունքային տեսակէտով կարելի է խիստ օրինաւոր համարել, իբրեւ մի էքսթրօիերիացիայի ահա, ընդհանուրի փրկութեան հրամայողական պահանջէն բղխած :

Այս երեկոյ մեր ընդհանուր գումարման մէջ կը ծեծուի այդ հարցը եւ կը տրուի վճռական որոշումները :

Ճշմարտամային բոլորներուն՝ պէտք է ցոյց տալ որոշ կամք, ազդու գործունէութիւն : Acta, non verba. այս պէտք է լինի մեր նշանաբանը :

Մի վերջին բառ .

Փող ուղարկեցէ՛ք :

ԺԲ.

ՄԱՇԿԵՐՏ, 27 Փետր. 1909

Սիրելի Ընկերներ,

Յաղթութիւն, յաղթութիւն: Վերջապէս մեր կորովի գաղափարային ազնիւ պայքարը անպայման տարաւ յաղթանակը, անկեղծ յեղափոխական սկզբունքը փրկուեցաւ, թէեւ Մապլվար կործանեցաւ: Ափսո՞ս, ի՞նչ անել, կարելի չէ ձուածեղ եփել առանց հաւկիթ կոտրելու, կ'ասէ Քրանսական առածը: Մապլվարի աւերակներուն վրայ այժմ կը բարձրանայ մաքուր իտէալական պայքարի հոյակապ յաղթանամարը:

Դա մի շօշափելի արդիւնք է մեղի համար:

Ինչպէս նախորդ նամակով ծանուցած էի՝ մեր վերջին ժողովը կայացաւ մեր բոլոր մարտական գիտակից ոյժերու ներկայութեան: Ընկեր Սեդօ մի կրակոտ դասախօսութեամբ առաջարկեց անմիջապէս յարձակիլ Բէս Սէրքոյի տան վերայ, եւ բռնի ոյժով վերցնել հոն պահած դրամները, կեղտոտ պուրժուագիւղի այդ անարդէնքերը, եւ դանոնք վերագարձնել իրենց օրինաւոր տէ-

րերուն. բաւարարութիւն տալով միանգամայն Գոմրաչ գիւղի քրդերու պահանջըին:

Ընկեր Սեդոյէն ետք, ես խօսք առի եւ հարցը միանգամայն սկզբունքային իմաստասիրական տեսակէտէն քննելով, ցոյց տուի թէ որքան արդար եւ օրինաւոր էր մեր ընկերին առաջարկը: Ժողովը միաձայնութեամբ վրձուեց հետեւեալ օրն իսկ որոշումը դնել գործնական հողի վրայ:

Այսպէս ուրեմն երկու օր առաջ, Սմենց Վարդան, Խեւ Աւօ, պայտար Մկօ, Կօլօշենց Սեդօ, Կարօ, ընկերուհի Սարա եւ ես գացինք դէրք գրաւելու Բէս Սէրքոյի բնակարանին շուրջը:

Այս վատ արարածը նախապէս իմանալով մեր դիտաւորութիւնը, որ արդէն ծածկելու ջանք չէինք ըրած, քանի որ կը գործէինք յեղափոխական որոշ եւ լէգալ պայմաններու տակ, իր մօտ հաւաքած էր Մապլվարի բոլոր մուծ ոյժերը:

Հազիւ թէ մեր մարտական խումբը երեւցաւ բնակարանի շրջակայքը, ահա տեսանք որ Բէս Սէրքօ եւ Տէր Սահակ կուգային մեր մօտ: Իսկոյն դուշակեցի թէ մի յետին խաբէբայութիւն կ'ուզէր փորձել ծեր աղուէսը, բայց բարեբախտաբար ինքնագիտակցութիւնը արդէն դարձեալ էր Մապլվարի մէջ. ընչազուրկ պրօլետարիատը չէր այն՝ ինչ որ էր բռնակալութեան խաւար շրջաններուն եւ կեղեքիչ պուրժուագիւղի կարող չէր դայն խաբել իր նենդութիւններով:

Բէս Սէրքօ խոնարհ եւ կեղծաւոր ձեւերով բարեւեց մեզ եւ աղաչեց որ դնանք իր տունը վոխանակ դուրսը կենալու: Պատասխանեցի որ մենք եկած էինք իբրեւ

անհաշտ թշնամի, հետեւաբար բռնի պիտի մտնայինք իր բնակարանը:

— Բայց ի՞նչ հարկ բռնի մտնելու, քանի որ դուռը բաց պիտի գտնէք, ըսաւ այս ստրկամիտ սողունը:

— Նոյն իսկ եթէ դուռը բաց գտնենք, նախ պիտի խորտակենք ու յետոյ ներս մտնենք, գոչեցի վճռաբար. այս է ներկայ իրականութեան հրամայողական պահանջը:

Տէր Սահակ ինքն ալ միջամտեց եւ երկուքը միասին աղաչանքներով ու հագար երդումներով պնդեցին թէ տանը մէջ ենթադրուած դրամը դոյութիւն չունէր, թէ այդ՝ Կօլօշենց Սեդոյի մի սուտ խօսքն էր որ անձնական հակառակութեան համար ստեղծած էր, թէ իր մօտ եղած ամբողջ պատրաստի դրամը վեց ոսկի էր եւ թէ ինք պատրաստ էր այդ դրամարը անմիջապէս մեզ յանձնելու, եթէ ուզէինք:

Պատասխանեցի թէ հարցը դրամարի քանակութեան վրայ չէր, թէ նոյն իսկ եթէ ո՛չ մի փող գտնուէր իր մօտ՝ մենք ամէն զնով պիտի յարձակէինք իր բնակարանի վրայ, քանի որ այդ էր ժողովի որոշումը:

Այս բանակցութեան միջոցին՝ Կօլօշենց Սեդօ յանկարծ վերցուց իր հաստ գաւազանը եւ ուժգին խփեց Սէրքոյի գլխին: Գլուխը պատառուեց եւ արիւնը սկսաւ հոսիլ: Դա եղաւ կռիւի ընդհանուր նշանը:

Կռուեցէ՛ք, տղերք, կռուեցէ՛ք քաջ քաջ,

Անվեհեր կանգնած քշնամու առաջ,

սկսաւ երգել խել Աւօ: Ու ահա մէկէն Սէրքոյի տնէն դուրս խուժեցին իր տղաքն ու փեսաները, բիրերով զինւած, նաեւ Սըհօ Ջան, Փրենց Յարօ ու իր փեսան, եւ

ուրիշ յետադիմական տարրեր: Պայքարը ստացաւ սոսկալի երեւոյթ, կռուողներու կատաղութիւնը մէկ կողմէ, կիներու եւ մանուկներու վայնասունը միւս կողմէ, մի աննկարագրելի տեսարան կը պարզէին: Մեր տղերքը աննման քաջութիւն ցոյց կուտային եւ անշուշտ վերջնական յաղթանակը կը մնար մեզ, երբ լսուեց կիներու մի ահաբեկ աղաղակ:

— Քրդերը կուգան...

Եւ ահա՛ նշմարեցի տասնհինգի չափ զինեալ ձիաւորներ, որոնց մէջ կ'երեւային Քոմրաշ գիւղի Կարլ Մաքս Կլուբի մի քանի անդամները, իրենց նախադահին ղեկավարութեան տակ:

Մի ուժգին հրացանաձգութիւն լսուեց. Բէս Սէրքօ վատաբար փռուեցաւ դետին. մեր քաջ ընկեր Աւօ եւս առկածի պէս ընկաւ: Երկուքն ալ մեռած էին: Մօմէնթը կրիտիկական էր. ես շտապեցի դէպի եկեղեցի, մտայ ներս, դիմեցի դէպի խորանը, որու ետեւ գտայ մի ինչ որ նկուղ. վերցրի կափարիչը եւ ծածկուեցայ հոն, կափարիչը վերստին դոցելով: Քսանըչորս ժամ մնացի այդ տեղ, անախորժ դրութեան մէջ:

Երբ ամէն աղմուկ դադրեցաւ եւ վստահ եղայ թէ Քոմրաշի քրդերը մեկնած էին, դուրս ելայ թաքստոցէն: Եկեղեցին ամբողջ թալանուած էր, թալանուած էր եւ Ծապլվար, Բէս Սէրքոյի, Սըհօ Ջանի, Կօլօշենց Սեդոյի, Տէր Սահակի, Սմենց Վարդանի, վերջապէս բոլոր աչքի ընկող տունները կ'այրէին տակաւին, այրած էր եւ նորաչէն դպրոցը: Տեսայ Տէր Սահակի, Սեդոյի, Վարդանի եւ ուրիշներու դիակները որոնք իրենց արիւնով զետիւնը կը ներկէին:

Գիւղին մէջ չկար ո՛չ մի կենդանի շունչ. ողջ մնա-

ցողները խոյս տուեր էին մօտակայ գիւղերը: Աւերակ եւ ամայութիւն կը տիրէր ամէն կողմ:

Տեսարանը ցնցող եւ տպաւորիչ էր:

Պաշտօնս աւարտած համարելով որոշեցի անմիջապէս հեռանալ գիւղէն. ամիսո՞ւ ուր փոխադրութեան միջոցներ չկային եւ ստիպուեցայ ոտքով գնալ: Բարեբախտաբար մի քանի ժամ քալելէ ետքը դաշտի մէջ նշմարեցի Րէս Սէրքոյի էջը ուր կ'արածէր: Փութացի իր մօտ, հեծայ վրան ու այսպէս հասայ Մաշկերտ գիւղը, ուրկէ կը գրեմ այս նամակը:

Այսպէս ուրեմն դադարաւորային ազնիւ կռիւը տուաւ իր անդրանիկ զոհերը, արիւնը հոսեց եւ ոռոգեց դասակարգային պայքարի դաշտերը, որոնք ի հարկէ պիտի արդասաւորուին ու պիտի տան իրենց արդիւնքը: Մենք կատարեցինք մեր պարտականութիւնը եւ այժմ խղճի հանդարտութեամբ կ'սպասենք քաղելու մեր ջանքերու պտուղը:

Առ այժմ մտադիր եմ մնալ Մաշկերտ: Գիւղը աւելի բազմամարդ է քան Ծապլվար: Գործունէութեան մի նոր դաշտ կայ հոս. նո՛ր փրօփականտ, նո՛ր կազմակերպութիւն, նո՛ր պայքար, նո՛ր արդիւնք:

Երեւոյթները մխիթարական ու քաջալերիչ են: Պէտք չէ վհատիլ եւ պէտք է պատրաստել կռիւի նոր ասպարէզ: Փող ուղարկեցէ՛ք իմ նոր հասցէին:

ԸՆԿԵՐ ՓԱՆՋՈՒՆԻ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՄԷՋ

ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ ԸՆԿԵՐ ՓԱՆՋՈՒՆԻԷ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Ընկեր Փանջունիի անունը այնքա՛ն ժողովրդական է այսօր մեր մէջ որքան քերեւս Պողոս Փաշա Նուպարի անունը: Ծապլվարի հերոսը՝ տակաւին իր առոյգ կենդանութեան մէջ՝ արդէն իսկ անմահութեան լուսապսակովը զարդարուած է: Իր համբաւը անսահման է եւ իր հեղինակութիւնը անվիճելի: Իր նամակները յեղափոխութեան ընծայացունքներու հաւատամքը կը կազմեն եւ գրեթէ օրէնքի ոյժ ունին: Այդ նամակներուն առաջին մասը, որոնք Փանջունիի Ծապլվարեան Առաքելութիւնը կը պատմեն, արդէն մասնաւոր հատորով լոյս տեսած են:

Այս նոր հատորը կը պարունակէ իր միւս նամակներուն հաւաքածոն, որոնց մէջ մեր հերոսը մանրամասնօրէն կը տեղեկագրէ իր վասպուրականի մէջ ունեցած գործունէութիւնը որ նուազ յուզումնալից ու յատկանշական չէ քան Ծապլվարինը:

Այս նամակներուն կցուած են նաեւ իր դասախօսութիւններու շարքը որ միւսներուն հետ երեւցած է *Բիւզանդի* մէջ: Այսպէս ուրեմն երկու հատորներու մէջ ամփոփուած են ընկեր Փանջունիի ամբողջ հրապարակւած գրութիւնները:

Իր դասախօսութիւններէն ետքը, ընկեր Փանջունի յանկարծ հեռացաւ հրապարակէն, կարծես կամաւորապէս ուզելով մոռցնել իր անունը:

Արդեօք հրաժարեցա՞ւ յեղափոխական գործունէութենէ, արդեօք իր գաղափարներն ու համոզումները չարափոխե՞ց կամ ուրացա՞ւ: Դասալի՞ք մըն է Փանջունի: Բնա՞ւ երբեք:

Իրեն նման նկարագիրները ո՛չ տարիներէն, ո՛չ դէպքերէն, ո՛չ յուսալսարութիւններէն կ'ազդուին:

Ապահովաբար օր մը կրկին պիտի լսենք իր անունը: Երբ ժամը հնչէ՝ ան իր շարքերուն գլուխը պիտի գտնուի:

Ծապլվարի հերոսը իր վերջին բառը չէ ըսած տակաւին:

ԵՐՈՒԱՆԻ ՕՏԵԱՆ

1914 Փետր.

ԸՆԿԵՐ ՓԱՆՋՈՒՆԻ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ ՄԷՋ

*Բիւզանդի*ի բարեկամ ընթերցողներէն շատեր ատեն ատեն տեղեկութիւններ կը հարցնէին ինէ ընկեր Բ. Փանջունիի մասին, որուն Ծապլվարի մէջ կատարած առաքելութիւնը, իր նամակներէն փաղելով, հրատարակած էի այս քերթին սիւնակներուն մէջ: Վերջին նամակը, գուցէ չէ մոռցուած, Մաշկերտէն գրուած էր, ուր մտադիր էր հաստատուիլ մեր գործիչը, հո՛ն շարունակելու համար իր շինարար ու փրկագործ պաշտօնը: Այսպէս ուրեմն, հարկ էր իր հետքը փնտռել այնտեղ, գոհացում տալու համար մեր հետաքրքիր բարեկամներուն:

Պոլսերնակ Մաշկերտցի մը — եւ ինչո՞ւ անունը ծածկեմ, — նոյն ինքն Պ. Դ. Խաչկունց, իմ խնդրանքիս վրայ, ազնուօրէն յանձն առաւ իր ծննդավայրէն տեղեկութիւններ ուզելու ընկեր Բ. Փանջունիի մասին, եւ իրաւ ալ, քանի մը շաբաթ ետքը, ինձ հաղորդեց քէ մեր համակրելի հերոսը հազիւ ամիս մը Մաշկերտ մնացած՝ յետոյ շտապով մեկնած է Վան, իր ընդունած մէկ ստիպողական հրահանգին համեմատ:

Թէ ընկեր Փանջունի ի՞նչ գործունէութիւն ունեցած է Վանի մէջ, գուցէ այդ կէտը մասամբ լուսաբանէ հետեւեալ նամակը որ իր գրչէն ելած է եւ գոր յաջողեցայ ձեռք ձգել նիշդ այն աղբիւրէն՝ ուրկէ փաղած էի նախապէս Ծապլվարեան նամակները:

Ա.

ՎԱՆ, 26 Մայիս 1909

Սիրելի Ընկերներ,

Ձեր որոշ եւ հրամայողական հրահանգներուն համեմատ, Մաշկերտէն անմիջապէս մեկնեցայ Վան՝ ուր կը գտնուիմ մէկ քանի շաբաթէ ի վեր:

Ժողովրդի պաշտպանութեան համար հարուստներէն գէնքի դրամ հաւաքելու ծրագիրը որ ինձ կը հաղորդէք, մի շատ գեղեցիկ գիւտ է, երբ ի նկատի առնենք ներկայ ժողովրդային հոգեբանութեան մօմէնտը: Բայց ախո՛ս որ Մարտ 31ի բէաքցիան զսպուած կ'երեւի եւ վստահութիւնը կրկին կը ծնի պուրժուագիական վատ հոգիներու մէջ: Իցի՛ւ թէ Մարտի վերջերը հոս գտնուած ըլլայի, երբ կոտորածի ուրուականը սարսափի մատնած էր Վասպուրականի հայութիւնը: Այս կեղտոտ արարածները մինչեւ որ մահը չհոտոտեն՝ իրենց քսակները չեն բանար:

Յամենայն դէպս, հոս հասնելուս պէս դիմեցի քաղաքի ջոջ աղաներուն, ըսի թէ կուսակցութիւնս որոշած է զիրենք պաշտպանել հաւանական կոտորածի մը դէմ եւ

ստոր համար գէնքի պահանջը կայ եւ թէ հարկ է փող տալ այդ պահանջի բաւարարութիւն տալու համար:

Այդ կեղտոտ արարածները չհամարձակեցան բացէ ի բաց մերժել մեր պահանջմունքը, բայց դիմեցին մի ճիգ-ւիթական ստոր միջոցի:

— Մենք յօժարակամ կը վճարենք գէնքի համար պէտք եղած դրամը, պատասխանեցին, բայց նախ՝ հարկ է որ բոլոր կուսակցութիւնները միանան եւ համեմատաբար դործեն:

— Ի՞նչ կուսակցութիւններ, հարցուցի զարմացած:

— Արմենական, Հնչակեան, եւն. պատասխանեցին անամօթարար. միայն այդ պայմանաւ դրամ կուտանք, եթէ ոչ՝ տասը փարա չպիտի վճարենք:

— Բայց մենք ձեր աղտոտ էութիւններու պաշտպանութեանը համար է որ գէնքի դրամ կը պահանջենք, գոչեցի:

— Նախ իրարու հետ համաձայնեցէ՛ք, պնդեցին:

Հէնց այդ բոպէին խորհեցայ ընկույժերը դուրս չպրտել գրպանէս ու տա՛նկ, տա՛նկ, տա՛նկ տալ անոնց ճակատին ու գետին փռել զիրենք, որպէս զի համոզուին իրենց կեանքը գէնքով պաշտպանելու հարկաւորութեան մասին, բայց ինքզինքս զսպեցի:

Տեսնելով որ ուրիշ ճար չկայ, ինձ մօտ հրաւիրեցի միւս կուսակցութիւններու ներկայացուցիչները եւ անկեղծօրէն ու առանց յետին միտքերու, առաջարկեցի ժողովրդին պաշտպանութեան համար հարուստներէն գէնքի դրամ հաւաքելու համար համաձայնուիլ: Նոքա համամտութիւն յայտնեցին: Ես այն ատեն իրենց ներկայացուցի հետեւեալ անկեղծ ու օրինաւոր պայմանները, իբրեւ հիմք կայացած համաձայնութեան.

Ա. Հանդանակութեան համար դիմում միասին պիտի ընենք.

Բ. Դրամը պիտի պահուի միմիայն մեր կուսակցութեան քով.

Գ. Հարկաւոր գէնքերը պիտի դնուին մեր միջոցաւ.

Դ. Հաւաքուած դրամով պիտի գինուին մեր մարտական խումբերը.

Ե. Դրամներու դործածութեան հաշիւներու քօնթրօլը կը կատարուի եւ կը վաւերացուի մեր կօմիտէի ձեռքով:

Վերջապէս, դործին ամբողջ բեռն ու ծանրութիւնը մեր կուսակցութիւնը իր վրայ կ'առնէ անձնուիրութեամբ: Իսկ իրենց կը տրուի բացարձակ ազատութիւն մարտական անջատ խումբեր կազմելու իրենց նիւթական միջոցներով:

Կը կարծէի որ ներկայացուցիչները խանդավառութեամբ պիտի ընդունէին այս անկեղծ, անվերապահ եւ անշահախնդիր պայմանները, բայց ընդհակառակը, նոքա ինձ մօտ եկած էին յետին միտքերով, նոքա կ'ողջէին ժողովրդի փրկութեան դործը վիժեցնել եւ ասոր համար առաջարկեցին անընդունելի, ապստրք եւ նուաստացուցիչ պայմաններ, որպէս.

Հաւաքուած դրամները հաւասարապէս բաժնուին կուսակցութեանց միջեւ իրենց թիւին համեմատութեամբ:

Ծախսուած դրամներու մասին փոխադարձ քօնթրօլ ըլլայ:

Ինքնապաշտպանութեան համար ձեռք առնուելիք միջոցները որոշուին համաձայն խորհրդակցութեամբ:

Եւ ուրիշ կարգի յիմարական պահանջմունքներ, որոնք անպայման պէտք էր մերժել:

Այսպէս ուրեմն համաձայնութեան համար մեր ան-

կեղծ ջանքերը ջուրն ինկան յիմար յետին միտքերու պատճառաւ եւ մեր ջոջ աղաները մերժեցին փող տալ իրենց կեանքի պահպանութեանը համար:

Այն ատեն խորհեցայ մի այլ միջոց որը կրնար ցնցող տպաւորութիւն յառաջ բերել բովանդակ Վասպուրականի մէջ եւ եփ հանել դաւաճան պուրժուաներու ցամաքած արիւնը:

Մի երեկոյ դիմեցի 96ի ջարդերու կազմակերպիչ թուրք խոժանավար Համուտ Աղենց Հասանի եւ առաջարկեցի որ, եթէ կարելի էր մի փոքր, այսպէս ասած, մի անշահ ջարդ կազմակերպէր, սարսափ տալու համար հայ ջոջերուն: Դա պիտի լինէր մի պարզ առողջապահական արիւնառութիւն որ իբրեւ անհերքելի համոզիչ փաստ պիտի ծառայէր գէնքի համար դրամ տալու հարկաւորութեան մասին:

Համուտ Հասան սկզբութեամբ չհակառակեցաւ այդ խորհրդին՝ միայն թէ դիտել տուաւ որ ժամանակը յարմար չէր, թէ դա կարելի էր իրադրութեւ Մարտ 31ի օրերուն եւ քէ այժմ, Ագատաբար Բանակի յաղթական մուտքէն ու Ապտ-իւլ-Համիտի գանձակէցութենէն ետքը, ինք չէր ուզեր մի այդպիսի պատասխանատուութիւն բերել իր վրայ:

Այդ հայեցակէտը ունէր իր փաստացի կողմերը, ուստի չկրցայ շատ պնդել:

— Յարմար ատենին ես միշտ պատրաստ եմ դործելու, եզրակացուց Համուտ Հասան, իրմէ բաժնուած միջոցիս:

Այսպէս ուրեմն, գէնքերու անունով փող հաւաքելու ծրագիրը առ այժմ իրականութիւն չգտաւ:

Բայց պէտք է յուսահատիլ, այլ սպասել հոգեբանական բոպէին:

Ի բաց առեալ այս ձախող պարագան, Վանի մէջ ներկայ իրականութիւնը միւլթարական է. պայքարող գիտակից ուժեր կան, որոնք կարելի է ի դէպ ժամու գործածել:

Այս մասին պէտք եղածը արդէն կը խորհիմ: Չպէտք է որ տղերքն անդործութեան մէջ թմրեցնեն իրենց պայքարի եռանդը. դա կը լինի աղետաւոր մահացում, ինքնագիտակցութեան փճացում:

Առ այժմ նիւթական կացութիւնս բաւարարութիւն կուտայ ինձ:

Բ.

ՎԱՆ, 2 Յուլիս 1909

Սիրելի Ընկերներ՝,

Ձեր հրահանգներն ստացայ: Ինչպէս կ'ըսէք՝ մի որոշ հոսանք ստեղծուած է մեզ դէմ՝ եւ հարկ է կռուիլ, որպէս զի նա չստանայ ընդհանուր հանգամանք: Նոյն իսկ հոս, Վանի մէջ, բէաքցիան մեզ դէմ կը ցցուի եւ կը փորձէ պղտորել միտքերը: Ի հարկէ ես մեր ձեռքի տակ եղած ամէն միջոցներով պայքար կը մղեմ այդ աղետաւոր հոսանքի դէմ:

Ի՞նչ է, մասնաւորաբար, այդ կեղտոտ պուրժուաներու գանգատը մեզի դէմ. — թէ մենք ո'չ մի օգտակարութիւն ցոյց չենք տուեր Սահմանադրութեան վերահաստատութենէն ի վեր եւ թէ մեր բոլոր ջանքը եղեր է դրամ պահանջել եւ ազգային եկամուտներու տիրանալ:

Նոքա կարող չեն ըմբռնել այն փրկարար շարժումը որ առաջ բերինք ստեղծելով ներքին պայքարը եւ կազմելով ժողովրդային երկու որոշ եւ ընդդիմամարտ բանակներ, իրենց յատուկ հայեցակէտներովը, ձգտումներովը,

ծրագիրներովը եւ պահանջներովը եւ որոնց բաղխումէն պիտի ծնի հայկական նոր իրականութիւնը:

Այս միտքերը լաւ տեղաւորելու համար Վանի Հայ խաւարամիտ գլուխներու մէջ՝ մի հրապարակային ժողով գումարեցի այս օրերս, որ մի կատարեալ յաղթութիւն եղաւ մեզի համար: Ժողովը բանալով՝ նախապէս յայտարարեցի թէ մենք իբրեւ ազատ երկրի ազատ քաղաքացիներ եւ ազատ խօսքի ու ազատ կարծիքի ուխտուած պաշտպաններ, բացարձակ ազատութիւն կուտանք ներկաներուն որ իրենց դիտողութիւններն ազատօրէն ներկայացնեն եւ եթէ ընդդիմախօսներ կան, հաճին խօսք ուղեւ եւ բեմ բարձրանալ: Այս յայտարարութիւնը, որուն չէին սպասեր մեր յետադիմական պարոնները, բուն ծափերով ողջունւեցաւ:

Յետոյ պարզեցի մեր աշխարհահայեացքը, ըսի թէ հիմա ա'լ ժամանակը եկած է որ յեղափոխութիւնը իր ոյժն ու զօրութիւնը դարձնէ իր ներքին թշնամիներուն դէմ, հայ բռնաւորներու, հայ Համիտներու դէմ, որոնք են ժողովրդի արիւնը քամող, ժողովուրդն իրենց ոտքերուն տակ ջախջախող, ժողովուրդը իբրեւ ստրուկ ծառայեցնող հայ հողատէրը, հայ գործարանատէրը, հայ կալուածատէրը, հայ դրամատէրը, հայ վաճառականը, հայ արհեստաւորը, հայ պաշտօնեան, հայ եկեղեցականը, հայ ապականուած մտաւորականութիւնը, հայ անգիտակից ուսուցչութիւնը, հայ ստրկամիտ մասսան: Ահա՛ հայ յեղափոխութիւնը պէտք է այժմ անոնց դէմ դարձնէ իր զէնքերը, պէտք է անողոք ու կատաղի պայքար մղէ այդ ներքին թշնամիներուն դէմ, մինչեւ որ վերջնականապէս ժողովուրդի դարչապարներուն տակ ջախջախուին այդ վատերու եւ դաւաճաններու անարդ

դանկերը: Ամբողջ ժողովասրահը բուն ծափահարութիւններով ընդունեց այս խօսքերը:

Յետոյ խօսքս վերջացուցի ըսելով որ մենք, իբրեւ գիտակից գաղափարականներ, կը յարգենք ու կը պաշտենք խօսքի ու կարծիքի ազատութիւնը. եւ եթէ ժողովասրահին մէջ ընդդիմախօսներ կան կրնան ազատօրէն իրենց կարծիքը յայտնել եւ մենք յետոյ կրնանք փաստացի կերպով պատասխանել իրենց:

Մի անձանթ պարոն խօսք ուղեց եւ մի յիմար սովորութիւն մէջտեղ նետեց եւ ըսաւ որ մենք փոխանակ զիրար բզկտելու պէտք է որ մեր ուժերը, եթէ ունէինք, միացնէինք քիւրտ հարստահարիչներու դէմ որոնք կը շարունակեն կողոպտել հայ գիւղացին եւ սկսաւ մի շարք դէպքեր յիշել նոր նոր սպանուած գիւղացիներու, բռնաբարուած հայուհիներու եւ թալանուած գիւղերու որոնք վերջերս տեղի ունեցած էին Վասպուրականի մէջ:

Դա յայտնի փրօլօֆացիա էր թէ՛ մեր ժողովը խանդարելու եւ թէ՛ մեր հարեւան քիւրտ եղբայրներու միջեւ դոյացած համերաշխական կապերը թուլացնելու համար: Այդ յիմար պարոնը առաջ տանելով իր անտակտ խօսքերը եւ փրօլօֆացիան գոչեց.

— Փոխանակ իրարու մէջ կռուելու՝ զացէ՛ք ձեր ոյժն ու զօրութիւնը անոնց ցոյց տուէք:

Անմիջապէս բեմ բարձրացայ եւ այդ ստոր ածան փրօլօֆատօրին պատասխանեցի՝ ըսելով որ իր խօսքերը պարզ դաւաճանութիւններ եւ կեղտոտ մատնութիւններ էին եւ թէ ինք պարզ գաղտնի ոստիկանի դեր կը կատարէր մատնանիչ ընելով դէպքեր որոնք մեզ զբաղեցնող հարցերու հետ ունէ առնչութիւն չունէին եւ թէ իրեն արարքը պատուաւոր քաղաքացիի դործ էր:

Մեր ընկերները սկսան գոչել. «Դո՛ւրս վատերը, դո՛ւրս մատնիչ դաւաճանները», եւ ահա բռնուցքի հարձակումները սկսան բարձրանալ ու իջնել ժողովրդի հայհոյիչի վրին:

— Տղե՛րք, խիեցէ՛ք, բայց մի՛ սպաննէք, խրատեցի, զանոնք հանդարտեցնելու համար:

Երբ փրօվօֆաւորը խայտառակաբար դուրս հանուեցաւ ժողովասրահէն եւ ժողովրդին արդար զայլոյթը խաղաղեցաւ, կրկին բեմ բարձրացայ եւ յայտարարեցի որ եթէ ընդդիմախօսներ կային՝ ազատօրէն ու անկաշկանդ իրենց կարծիքը կրնային յայտնել, որովհետեւ մենք չենք ուզեր երբեք արգելել կարծիքի ու գաղափարներու ազատ փոխանակութիւնը:

Ոչ ոք ձայն բարձրացուց, եւ ներկաները մեկնեցան տալաւորիչ ազդեցութեան տակ:

Ես ներկայ հայ իրականութեան հանդէպ պիտի շարունակեմ այս ուղղութեամբ լուսաբանել ժողովուրդը, ինքնագիտակցութիւնը արթնցնել անոր մէջ եւ մղել զայն դէպի յեղափոխական մաքուր սրայքարը թէկուզ հարկ ըլլայ դիմել ծայրայեղ միջոցներու:

Բայց որպէս զի սրայքարը տայ արդիւնաւոր բաւարարութիւն, անհրաժեշտ է որ ձեր կողմէն ալ նոյն ուղղութեամբ գործէք թէ՛ մեր օռկաններու միջոցաւ հրապարակային փրօփականտայով եւ թէ՛ մեր ընկերներու ուղղուած մասնաւոր հրահանգներով:

Ձպէտք է թոյլ տալ որ հայ չէզոք կամ ո՛չ յեղափոխական տարրը, օգուտ քաղելով ազատութենէն, փորձէ գլուխ բարձրացնել. պէտք է խփել նորա գլխին, երբ դեռ ժամանակը չէ անցած: Վաղը կը լինի դուցէ շատ ուշ:

Վասպուրականի հայութիւնը, այսինքն մեր չարքերուն մէջ գտնուող տղերքը, որոնք կը կազմեն գիտակից երիտասարդութիւնը, ունի սրայքարող ոգի եւ հարկ է իր այս տրամադրութենէն օգտուիլ՝ ներկայացնելով անոր գործունէութեան ասպարէզ, կամ, լաւ եւս է ըսել, կոռանոց:

Հոս ունինք արդէն Ազատ Սիրոյ հետեւորդներ եւ նոր Սերնդական երիտասարդութիւն, որոնք իրենց աշխարհահայեացքով կարող են առաջնորդ ըլլալ նոյն իսկ Պոլսահայ ինկած մտաւորականութեան: Իրենց մասին կը խօսիմ մանրամասնօրէն յետագայ նամակներով:

Յը...:

Գ.

ՎԱՆ, 2 Օգոստոս, 1909.

Սիրելի ընկերներ՝,

Ձեր վերջին դրուժեամբ կը պատուիրէք որ աշխատինք ամէն գնով բարձրացնելու մեր պրէսքիժը որ մի կրիտիկական մօմէնթ անցնելու վրայ է:

Դա շա՛տ հեշտ է ասել եւ պատուիրել, բայց ի՞նչ միջոցով կարելի է բարձրացնել այդ պրէսքիժը, ահա՛ բուն հարցը:

Ես այդ մասին ունիմ իմ որոշ հայեցակէտը, որը անշուշտ համաձայն կուգայ ձեր հայեցակէտին:

Ներկայ հայ իրականութեան մէջ մեր պրէսքիժը կը պահպանուի ու կը բարձրանայ պայքարով ու միմիայն պայքարով: Մեր կադմակերպութիւնը ծնուեր է պայքարի հրամայողական պահանջքէն եւ ապրեր ու զօրացեր է պայքարով: Դա պատմական փաստ եւ իրողութիւն է եւ կարելի չէ ժխտել: Մեր պրէսքիժը թեքուեցաւ այն օրէն՝ ուր խաղաղ գործունէութեան աղետալի փորձը ընել ուղեցինք: Կատուն որ չի ճանկեր ու կը փորձէ ե-

տելի ոտքերուն վրայ կենալ ու ձեռք լիղել, այլ եւս կը դադրի կատու ըլլալէ. նա ա՛լ կորցրած է իր պրէսքիժը մուկերու քով: Պէտք է միշտ ճանկել, այդ է մեր պատմական, եւ կամ այսպէս ասած՝ մեր ֆիզիօլօգիկական դերը հայ իրականութեան մէջ:

Ձեր հրահանգի համեմատ, ներփակ կը ղրկեմ Վանէն թուագրուած մի հեռագիր որ բուն բառերով համակրութիւն կը յայտնէ մեզի ու միեւնոյն ատեն կը դատապարտէ վատերը, դաւաճանները, յետադիմականները, չէրիաթճիները, վերջապէս բոլոր անոնք որ մեզի հետ չեն: Հեռագիրը ստորագրուած է չորս անուններով ի դիմաց 600ի մօտ դիտակից երիտասարդներու: Եթէ յարմար դատէք՝ կրնաք հեռագրին բառերը մի քիչ փոփոխելով հրատարակել, նաեւ իբրեւ Կտուցէն, Լիմէն, Ալիւրէն կամ Արճէշէն ուղղուած, ի հարկէ «ի դիմաց»ներու թիւը գեղջեւով: Գալով հեռագրի տակ դրուելիք անուններուն, ղիւրութեան համար ձեզ ըսեմ որ այստեղացի Հայերու սովորական անուններն են Վարդան, Վահան, Գարեգին, Մկրտիչ, Մակար, Մարկոս, Դաւիթ, Աբգար, եւն.:

Բայց նորէն կը կրկնեմ, դա մի անբաւական palliatif է մեր պրէսքիժի բարձրացման համար. պէտք է բուն համակրանք ստեղծել, սարսափ ձգելով միտքերու մէջ:

Ժողովուրդը չպէտք է որ ըստէ մը դադրի մեղմով դբաղելէ. պէտք է միշտ լարուած դրութեան մէջ ըլլայ, թէկուզ այդ դրութիւնը առժամայէս մեզ դէմ լինի, հարկ է գայն տրորել, խոնջեցնել, ոգեստբառ ընել մինչեւ որ տեղի տայ եւ ստիպուի դառնալ մեզ համակիր: Օրըստօրէական կռիւ, միշտ նո՛ր յուզում, միշտ նո՛ր պայ-

քար. ահա՛ միակ դարմանը մի լաւ բան յաջողցնելու համար այս դժբախտ ազգի մէջ:

Ես այսպէս կ'ըմբռնեմ մեր միասնական. այդ եղեր է ու պիտի ըլլայ իմ ուղղութիւնը եւ ծառայութիւնը եւ Վանի մէջ:

Վանէն ուղղած իմ առաջին նամակիս մէջ պատմեցի այն համերաշխ գործունէութեան փրօվօքացիան որ այստեղի մենծ-աղայական դասակարգը ուղեց մէջտեղ հանել մութ նպատակներով: Ըսի թէ ինչպէս մեր բռնած անկեղծ ու խոհական ընթացքով այդ փրօվօքացիան չկրցաւ յաջողիլ:

Այժմ նորանոր փորձեր կ'ըլլան, մութ ուժերու կողմէ, այդ համերաշխութեան էմբրիօնը դարձեալ խաղալու համար, բայց մեր տղերքը արդէն լուսաբանուած են եւ երկիւղ չկայ թէ թակարգը իննն:

Կռիւի դաշտ ստեղծելու համար արդէն իսկ միջոցներ ձեռք առած եմ եւ կը յուսամ որ մօտ ժամանակէն մեր վրայ խօսեցնելու առիթ պիտի տանք:

Վանի մտաւորական գիտակից երիտասարդութիւնը, որ կը ներկայացնեն Նոր-Սերնդական եւ Ազատ-Մէրեան խմբակցութիւնները, արդէն իսկ տաք վերաբերում ցոյց կուտան դէպի մեզ:

Մի քանի անգամ առիթ ունեցայ իմ մօտ հրաւիրելու այդ պայքարող ուժերը, զանոնք դնելու համար գործնական հողի վրայ: Իրենց բացատրեցի թէ անհրաժեշտ էր մի ցնցող իրականութեամբ իրենց գոյութիւնը հաստատել, թէ առանց պայքարի կարելի չէր գաղափարի յաղթութիւն, թէ ժամը հասած էր ասպարէզ իջնելու: Ամէնքն ալ համոզուեցան իմ պարզած տեսութիւններուս եւ պատրաստակամութիւն յայտնեցին մի բան ընելու:

— Բայց ի՞նչ կարելի է ընել, հարցուց իրենց վարիչ ուժերէն մէկը:

— Ընել մի ունէ բան, խրատեցի, որ տայ ցնցող տպաւորութիւն, օրինակ՝ մի գայթակղական արարք, մի scandale, վերջապէս մի գործ, որ յուզում առաջ բերէ ժողովրդի զանազան տարրերու մէջ:

Տղերքը ըմբռնեցին թէ ինչ ըսել կ'ուզէի եւ խոստացան այդ ոգիով շարժիլ:

Ի հարկէ, անոնք պիտի գործեն մեր հրամանով ու մեր ուղղութեամբ. բայց իրենց անհատական պատասխանատուութեան տակ: Մենք կը մնանք միշտ հեռու այդ տեսակ գործերէ, մանաւանդ երբ ասոնք անհաճոյ արդիւնք առաջ բերեն, նոյն իսկ ի հարկին կրնանք դատապարտել գործուած արարքը, գործողներու սոսկական հանգամանքը ցոյց տալ եւ ապացուցանել թէ մեր հակառակորդներու թելադրանքով կատարուած է ամէն բան: Փաստացի իրողութիւններ միշտ մեր ձեռքին տակ պատրաստ կան, այդ մասին միամիտ եղէք:

Այս առաւօտ լուր բերին թէ տղերքը արդէն պատրաստեր են մի շատ խելացի ծրագիր. այն է՝ կիրակի օր խմբովին երթալ եկեղեցի եւ հո'ն կատարել մի քաղաքական ամուսնութիւն: Ազատ Սիրոյ ակումբի նախագահը կը կատարէ քաղաքապետի դեր, ես անհատական հանգամանքով պիտի դնամ իբրեւ վկայ հարսին, փեսան եւս կ'ունենայ իր վկան: Ամուսնութիւնը բոնի արձանագրել պիտի տանք եկեղեցու ամուսնութեանց արձանագրութեան տոմարին մէջ: Յետոյ մի քանի ժամ ետքը, հարսի պահանջմունքին վրայ, այդ քաղաքական ամուսնութիւնը պիտի լուծենք եւ հարսը պիտի ամուսնացնենք մի ուրիշ տղամարդու հետ, նոյն ձեւակերպութիւններով:

Կ'երեւակայէ՞ք ցնցող տպաւորութիւնը որ առաջ
պիտի դայ ամբողջ քաղաքին մէջ: Նախ՝ քաղաքական ա-
մուսնութիւն եկեղեցու մէջ, յետոյ բռնի արձանագրու-
թիւն, յետոյ ամուսնալուծութիւն կամ divorce եւ վեր-
ջապէս կրկնամուսնութիւն:

Տեսնենք ի՞նչ պիտի ընեն մեր կեդոտոս պուրժուա-
ները եւ չէրիաթճիները՝ Վանի երիտասարդութեան այս
էմանսիքացիայի ցոյցերուն հանդէպ:

Ապահով՝ պիտի դիմեն իրենց աղտոտ զէնքերուն,
բայց զգո՛յշ, մենք ալ թեւերնիս ծալած չենք նստիր...

Դ.

ՎԱՆ, 4 Սեպտ. 1909

Սիրելի ընկերներ՝,

Երեւի մի ձախող շրջան կը բոլորենք:

Նոր սերնդական ցոյցը որու մասին նախորդ նամա-
կովս խօսեցայ, չտուաւ բաւարար արդիւնք:

Մի քանի օր առաջ, երեքշաբթի, կէս օրէն ետքը,
խմբովին գնացինք եկեղեցի, կատարելու համար անդրա-
նիկ քաղաքական հայ ամուսնութիւնը, որուն պիտի յա-
ջորդէր, մի քանի ժամ յետոյ, ամուսնաթողութիւն եւ
կրկնամուսնութիւն: Հարս ու փեսայ, իրենց քաղաքացի
տարագով, կը գնային առջեւէն, յետոյ կուգային վկանե-
րը եւ ընկեր բարեկամները:

Եղելութիւնը պահուած էր խիստ ծածուկ, որպէս զի
մեր հակառակորդները չկարողանային իրենց մութ դա-
ւերը սարքել մեզի դէմ, այնպէս որ փողոցը գրեթէ ո՛չ ոք
ուշադրութիւն դարձուց մեզ: Բայց երբ հասանք եկեղե-
ցիի առաջ, տեսանք որ դուռը ամուր գոցուած է: Դիմե-
ցինք ժամկոչին, մի տգէտ, յետադիմական արարած:

— Ինչո՞ւ եկեղեցիին դուռը փակած էք, հարցուցի :

— Որովհետեւ ժամերգութեան ատեն չէ :

— Բայց մենք կը պահանջենք մտնել եկեղեցի :

— Ի՞նչ պիտի ընէք :

— Ամուսնութիւն պիտի կատարենք :

— Այսօր, երեքշաբթի, կարելի չէ ամուսնութիւն կատարել :

— Մենք կը կատարենք քաղաքական ամուսնութիւն, պարոն, պատասխանեցի :

Ժամկոչը ապուշ ապուշ երեսս նայեցաւ եւ ըսաւ .

— Ձեմ հասկնար թէ ի՞նչ ասել կ'ուզէք :

— Պէտք չկայ որ հասկնաս, միայն թէ եկեղեցիի դռները բա՛ց չուտով :

— Ձեմ կարող :

Դա խաւարամիտ կղերականութեան non possumus ն էր որ կը ցցուէր յեղափոխական հոսանքի դիմաց :

Այսպէս այդ դաւաճան ու բռնաւոր ժամկոչը, իբրեւ ազգային իշխանութեան ներկայացուցիչ իր յափշտակած դերքէն օգտուելով, կ'ուզէր ապօրէն կերպով փակել եկեղեցիին դռները ժողովրդի առջեւ, այն ժողովրդին որ օրինաւոր տէրն է եկեղեցիին : Ի հարկէ մեզ համար հեշտ էր այդ կեղեքիչ բռնաւորի դանկը փչրել ժողովրդի գարշապարներուն տակ, բայց մենք ուզեցինք օրէնքի ոյժով կռուիլ ապօրինութեան դէմ :

— Ուրեմն քու վերջին խօսքդ ա՞յս է, դուռը չպի՞տի բանաս, պնդեցինք :

— Ես չեմ խառնուիր, տէրտէրը դո՛ւք, ան դիտէ, պատասխանեց ապօրինութեան հիդրամ եւ հեռացաւ մեր ըովէն, այսպէս՝ վատաբար՝ մեզ մատնելով անել կացութեան :

— Տղե՛րք, գոչեցի, ժողովրդի դէմ սարքուած այս անարդ դաւաճանութեան դէմ՝ մենք պայքարեցինք Օրէնքի ոյժով : Եւ քանի որ եկեղեցիի դռները ապօրէն կերպով կը փակեն ժողովրդի առջեւ, թո՛ղ ժողովուրդը պատուաններէն ներս մտնէ օրինաւորապէս :

Ընկերներէն մին անմիջապէս սանդուխ մը ճարեց եւ ահա՛ մեր կտրիճները մազլցեցան վեր, սախայն պատուհանը չէր բացուեր եւ հարկ եղաւ աղակիւնները կոտրել, նախապէս յայտարարելէ վերջ թէ՛ այդ ջանջախման պատասխանատուներն էին իշխանութեան գլուխ գտնուող մենծ-աղայականութիւնն ու կղերականութիւնը :

Բայց այս միջոցին հասած էին արդէն տէրտէրն ու լուսարարը, ժամկոչին մատնութեամբ :

— Բա՛ց սա ժամուն դռները, հրամայեց քահանան լուսարարին, տեսնելով դիտակից ոյժերու կորովի ընթացքը :

Եւ ահա՛ քիչ յետոյ ժողովուրդը տէր դարձաւ իր իրաւունքին ու հարսնետոհները գացին շարուեցան խորանին դիմաց : Նոր սերնդական այս ցոյցը սակայն արդէն զարթուցեր էր ընդհանուր հետաքրքրութիւն եւ հետզհետէ կը հասնէին նորանոր մարդիկ : Յանկարծ մի աղաղակ բարձրացաւ : Հարսի հայրն էր որ իր երկու զաւակներով ու բարեկամներով ներս կը խուժէր եւ կուգար բռնի մեր ձեռքէն խլելու իր աղջիկը : Մեր տղաքը պատրաստուեցան կռիւի : Տեսայ որ խնդիրը պիտի առնէր տարբեր հանգամանք եւ գուցէ մոտ թ ոյժերը յաղթող դուրս պիտի գային, ինչ որ շատ վատ տպաւորութիւն պիտի գործէր :

— Պարոննե՛ր, գոչեցի, մենք լռենք եւ թո՛ղ Օրէնքը խօսի :

Յետոյ, քաղաքավարի կերպով մօտեցայ հարսին հօրը.

— Պարոն, ասացի, խնդրեմ ինձ յայտնեցէ՛ք թէ՛ դուք եւ ձեզ ընկերակցողները ունի՞՞ք մասնաւոր հրաւիրադիր:

== Ի՞նչ հրաւիրադիր, հարցուց այդ տխմար պուրժուան:

— Այս ամուսնութեան ներկայ գտնուելու համար: Իր տուած ժխտական պատասխանին վրայ՝ աւելցուցի.

— Ուրեմն հաճեցէ՛ք դուրս ելլել, որովհետեւ, ըստ օրինի, յատուկ հրաւէր ստացողները կրնանք միայն ներս ընդունիլ:

Բայց, ախո՛ս, դոքա ո՛ւր, օրէնքի յարգանքը ո՛ւր: Այդ կեղտոտ արարածը իմ այդ անհերքելի առարկութեանս պատասխանեց մի շարք փողոցային խօսքերով ու գնաց բռնի աղջկան թեւէն բռնեց եւ իր ընկերներու աջակցութեամբ դուրս հանեց եկեղեցիէն, առանց բաւարարութիւն տալու մեր օրինաւոր պահանջմունքին:

Դա արդէն բռնաւոր մենծ-աղայականութեան սովորական հոգեբանութիւնն է:

Կ'ըմբռնէ՛ք անշուշտ որ առանց հարսի մի քիչ դժուար պիտի ըլլար քաղաքական ամուսնութիւն կատարել:

Մի նոր սերնդական առաջարկեց անձնուիրաբար որ հարսի դերը ինք կատարէ, գաղափարի յաղթանակին համար:

— Ո՛չ, պատասխանեցի, մենք չպէտք է շեղինք Օրէնքէն եւ օրինաւորութենէն, թո՛ղ նոքա ապօրինութիւն

ապօրինութեան վրայ դիզեն մինչեւ որ անոնց տակը ի վերջոյ չնչասպառ ըլլան:

Եւ այսպէս, ժողովը ցրուեցաւ անորոշ արդիւնքով:

Ինչպէս կը տեսնէք ես հիմա որոշած եմ սրայքարը մղել Օրէնքի անունով: Դա մի նոր տաքտիկա է որ կուտայ իր արդիւնաւորութիւնը մօտիկ ապագայի մէջ:

Մենք Օրէնք եմք եւ մենք դուրս ամէն ինչ ապօրէն է. ահա՛ այն ֆօրմիւլը որ կը ներարկեմ մեր գիտակից շարքերու միտքերուն մէջ:

Լաւ է որ դուք ալ ձեր աշխարհահայեացքը այս շաղի մէջ ուղղէք: Յանուն Օրէնքի երբ գործենք, մենք կը մնանք անխոցելի: Օրէնք, Օրինաւորութիւն, Օրինական. այդ բառերը պէտք է լաւ գոց ընել տանք մեր շարքերուն:

ՎԱՆ, 4 Հոկտ. 1909

Սիրելի ընկերներ՛ր,

Յրկու շաբաթ է ի վեր Վան հասած է ընկեր Սարսա-
փունի, որի հետ այժմ համախորհուրդ կ'աշխատինք ազ-
գային վերածնութեան գործին:

Արդէն իսկ երեք օր առաջ, եկեղեցիին մէջ կատա-
րեցինք մեր առաջին դասախօսութիւնները: Ընկեր Սար-
սափունիի դասախօսութեան նիւթն էր «Պոլիսը Գաւառին
դէմ»: Նա փաստացի կերպով ցոյց տուաւ թէ Պոլիսի Հա-
յերը մի մութ դաւաճանութիւն կը սարքեն դաւաճացի
Հայերը իրենց երկրէն դուրս հանելու եւ Արաբիոյ անա-
պատներուն մէջ տեղափոխել տալու համար, թէ նոքա
այս նպատակով բանակցութիւններ կը կատարեն արդէն
Ապտիւլ-Համիտի և Արաբ Իզդէթի և Սէիտ Իտրիսի հետ,
թէ նախկին Պատրիարք Օրմանեան եւ Գաբրիէլ Նորա-
տունկեան այս նպատակով դիմում ըրած են Յարին եւ թէ
Պոլսոյ կաշառակեր Հայ Մամուլը այդ աղտոտ պայքա-
րի համար փող է ստացել Գերմանիոյ Վիլհէլմ կայսրէն

եւ Մարօքի Ապտ-իւլ-Ազիզ Սուլթանէն: Նա անհերքելի
փաստերով բոլոր այդ դաւաճանութիւնը լոյս արեւու պէս
ցոյց տուաւ իր դասախօսութեան մէջ եւ առաջարկեց ներ-
կաներուն որ անմիջապէս զինուին եւ ինքզինքնին պաշտ-
պանեն Պոլսահայերուն դէմ:

— Քնելու ժամանակ չէ, դաւաճացիներ՛ր, գոչեց
ընկեր Սարսափունի, պէտք է ոտքի կանգնել եւ այդ վա-
տերուն անարգ գլուխները ջախջախել, չպէտք է թոյլ տալ
որ այդ դաւաճան Պոլսահայերը ձեր օճախները քանդեն,
ձեր վզերն ու ոտքերը չղթայ անցնեն եւ՝ իբրեւ ստրուկ՝
ձեզ տանին ծախեն արաբ պէտէվիներու... Անկցի՛ Պոլի-
սը, կեցցէ՛ Գաւառը:

Այս դասախօսութիւնը շատ ցնցող տպաւորութիւն
գործեց եւ մի փրկարար հակահոսանք ստեղծեց Պոլսա-
հայերու դէմ:

Յետոյ, ես բարձրացայ բեմ եւ սկսայ իմ դասախո-
սութեան, որի նիւթն էր «Մարտ 31ի Շէրիաթճիական
շարժումը եւ Հայ մենծ-աղայականութեան դերը»: Այս
դասախօսութեամբ ես պարզեցի սա ճշմարտութիւնը թէ՛
Պոլսոյ յետադիմական շարժումը կատարուած է Հայ
պոռոժուաներու ձեռքով, թէ մեր թուրք կամ քիւրտ եղ-
բայները ոչ մի մասնակցութիւն չեն ունեցած նորա մէջ,
թէ Հայ դաւաճան հարուստներն են որ դրամական օգնու-
թիւն ըրած են Շէյխ Վահտէթիի, որպէս զի նա կարող ըլ-
լայ Վօլֆան թերթը հրատարակելու, թէ Մարտ 31ին Այս
Սօֆիայի հրապարակը հաւաքուած փաթթոցաւորներէն
շատերը ծայտուած Հայեր էին եւ թէ վերջապէս Թուր-
քիոյ ազդարնակութեանց մէջ միակ յետադիմական եւ
համիտական տարրը Հայերէ կը բաղկանայ, որոնց գլու-
խը հարկ է ջախջախել:

— Գաւառացիներ, վերջացուցի խօսքս, քանի որ մի Պոլսեցի Հայ գոյութիւն ունենայ աշխարհի երեսը, գաւառացի Հայը չի կրնար հանդիստ ապրիլ. պէտք է կոռուել, պէտք է պայքարիլ, պէտք է ջախջախել...

Բոլոն ծախահարութիւններ ցոյց տուին թէ Վասպուրականի Հայութիւնը կ'արթնար իր խոր քունէն եւ գիտակցաբար կը ճանչնար իր վատ թշնամիները:

Դասախօսութիւնները աւարտելէ ետքը՝ ընկեր Սարսափունի առաջարկեց որ պայքարը գործնական հողի վերայ դնելու համար գիտակից երիտասարդներէ մի խումբ կազմուի «Գաւառացի մարտախումբ» անունի տակ՝ կըռուելու համար Պոլսահայերու դէմ:

Ներկաներուն մեծ մասը իսկոյն արձանագրուեցաւ եւ միթինկը ցրուեցաւ կատարեալ կարգապահութեամբ:

Հարկ է ըսել որ Վանի մէջ առաջին յաջողութիւնն էր որ ձեռք բերինք այս դասախօսութիւններով: Բայց ընկեր Սարսափունի եւ ես խորհեցանք որ կիսկատար գործ մը պիտի ըլլար միմիայն գաւառացին Պոլսեցիին դէմ հանել, հարկ էր նաեւ մի ուրիշ փրկարար բաժանում, այն է՝ գիտակից կոռուող ոյժերը կանգնեցնել տեղացի մութ ոյժերուն դէմ:

Ասոր համար դասախօսութիւններու մի նոր շարք հարկ էր սարքել եւ հիմա այդ բանին կ'աշխատինք: Յուսալի է որ վերջապէս կոիւր կը պայթի մօտ ատենէն Վանեցի Հայ յետադիմականներու եւ ազատականներու միջև:

Մեր պայքարը պիտի մղենք հաւասարապէս ընկերական, հասարակական, քաղաքական, տնտեսական, մտաւորական, ընտանեկան, կուլտուրական, կրթական եւ աշխատաւորական հողի վրայ:

Վանի մէջ Հայ յետադիմական տարրը որ մի քանի

ամիս առաջ, երբ նոր հասած էի, գրեթէ գոյութիւն չունէր, այժմ սկսած է կազմակերպուիլ: Դա մի միթիւարական երեւոյթ է եւ կարելի է ըսել որ մենք ալ մեր բաժինը ունեցանք այս գործի մէջ: Յետադիմական տարրը, այսպէս ասած՝ իր գոյութիւնը չէր գիտեր, նա ինքզինքը կը համարէր Հայ եւ միանգամայն ազատասէր Սահմանադրական. մենք, առաջին անգամ, ցոյց տուինք իր սխալմունքը եւ զինքը դրինք ուղիղ ճամբու մէջ:

Ինչպէս ընկեր Սարսափունի շատ ճիշդ կերպով գիտել տուաւ ինձ, Մարտ 31ի դէպքերը սա անգնահատելի օգուտը ունեցան որ ծնունդ տուին հայ յետադիմական եւ չէրիաթճիական որոշ տիպին: Մինչեւ այդ թուականը, յայտնի է որ այդ որոշ տիպը գոյութիւն չունէր: Առաջին անգամ մեր Պոլսոյ ընկերները ստեղծեցին յետադիմական, հակասահմանադրական Հայը, այդ անհրաժեշտ թշնամին որու դէմ պիտի կռուէինք:

Դժբախտաբար, որչափ որ իր գոյութիւնը բռնի ընդունել տուինք իրեն, դարձեալ յետադիմական տարրը կը ջանայ ինքզինք ուրանալու. նա չունի քաղաքացիական առաքինութիւն իր յետադիմականի դերը պահպանելու: Ասոր համար, հարկ է պայքարիլ անընդհատ, մինչեւ որ այդ տարրը ստիպուի ինքզինք յայտնել որոշապէս:

Առջի օր, ընկեր Սարսափունիի հետ, գնացինք այցելել մի յայտնի ջոջ աղայի, Վարդան Սողկեանի: Դա մեզ յայտնեց ազատական դադափարներ և նոյն իսկ ըսաւ թէ ինք թունդ սահմանադրական է եւ պատրաստ է նոյն իսկ իր կեանքն ու հարստութիւնը զոհել նոր բէթիմի պահպանութեան համար:

— Ապտ-իւլ-Համիտը չէ՞ք ուղեր կրկին դահին վերայ տեսնել, հարցուց ընկեր Սարսափունի:

— Աստուած չընէ, դռնէց Վարդան Աղա ձեռքերը
երկինք բարձրացնելով:

Եւ այդ մարդը՝ երեւի՝ անկեղծ էր իր արտայայ-
տութեան մէջ:

Պէտք է գիտնալ որ Վարդան Սողիկեան մի բացա-
ռութիւն չէ. այդ տեսակ anomalies-ներ շատ կան Վանի
մէջ: Մարդիկ որոնք մեր գիտակից շարքերէն չեն, բայց
եւ այնպէս ազատական ու սահմանադրասէր կը դաւանին
ինքզինքնին: Այդ տարօրինակ anomalies շատ կը դժուա-
բացնէ մեր պայքարի գործը:

— Հարկ է վերջ տալ այս կացութեան, վճռեց ըն-
կեր Սարսափունի մեր այցելութենէ վերադարձին, պէտք
է միանգամ ընդմիջտ յետադիմականը ըլլայ յետադիմա-
կան եւ մենք ազատական, ուրիշ կերպ կարելի չէ մի լաւ
բան ընել:

— Բայց ի՞նչպէս կարելի է այդ, հարցուցի իրեն:

— Դա շատ պարզ է եւ այդ պիտի ըլլայ իմ յառա-
ջիկայ դասախօսութեանս նիւթը:

Եւ սա խորունկ մտածումն յայտնեց.

« Գիտակից ազատական ոյժերու կազմակերպութե-
ան աւելի ու անկէ առաջ՝ հարկ անհրաժեշտ է կազմել եւ
զօրացնել յետադիմական տարրը: »

Ընկեր Սարսափունի մի դիւրեւեղեցական ցնցող ոյժ
է: Ափսո՛ս որ երկար չի մնար մեզ մօտ:

2.

ՎԱՆ, 18 Հոկտ. 1910

Սիրելի ընկերներ՝,

Ինքնին մի անկարեւոր դէպք, որը չունի հասարա-
կական-դասակարգային հանգամանք, բաւական յուզումի
տեղի տուաւ եւ դարձաւ սկզբունքային հարց, շնորհիւ
մեր ընկեր Սարսափունիի, որ լաւ գիտէ օգտուիլ ներկա-
յացած ամէն առիթներէն՝ մեր կուսակցութեան որոշ աչ-
խարհահայեացքները պարզելու եւ ժողովուրդը մղելու
համար դէպի ինքնագիտակցութիւն:

Դէպքը պատմեմ մի երկու բառով:

Վանի մէջ կայ մի մանկապարտէզ ուր կը յաճախեն
մեր ընկերներու մի քանիսին դաւանները: Ասոնցմէ մին,
մի եօթը տարեկան մանչ՝ Կայծակ անուն՝ կը մերժէ նըս-
տիլ իրեն տարեկից մի ուրիշ մանչու քով, առարկելով
թէ գժտուեր է անոր հետ մի ո'րեւէ հարցի հետեւանքով,
եւ թէ ինք կը փափաքի իրեն գաղափարակից մի այլ տը-
ղու քով նստիլ:

— Զեր ամէնուն տեղը որոշուած է եւ ձեր քմահա-

ճոյքին համեմատ կարելի չէ տեղերնիդ փոխել, կը վճռէ մանկապարտիզականութիւն, առանց ահանջ կախելու Կայծակի արդարացի պատճառաբանութիւններուն:

Եւ կը ստիպէ տղան որ երթայ իր նախկին տեղը նըստի: Կայծակ կ'ընդդիմանայ: Այն ատեն մանկապարտիզականութիւն կը փորձէ մանչուն թեւէն քաշելով՝ տանիլ իր նստարանը: Կայծակ իր վրայ ի դործ դրուած այդ բռնի ոյժէն ա'լ աւելի ըմբոստացած՝ կը յաջողի դրասեղանին վրայ դրուած մեխնի ամանը առնել եւ զայն նետել դահլձ վարժուհիի քիթին բերնին:

Եւ ահա՛ ինքնապաշտպանութեան այս պարզ արարքին համար՝ Կայծակ տնտեսին միջոցաւ իր տունը կը զրկուի եւ միեւնոյն ատեն լուր կը տրուի ծնողքին որ այլ եւս իրենց գաւազնը չպրոց չտանին:

Նոյն իրիկունն իսկ իրողութիւնը մեզ պատմեց տղուն հայրը որ մեր դործօն շարքերէն մի լաւ ընկեր է:

Ընկեր Սարսափունի որ ուշադրութեամբ կը հետեւէր պատմութեան՝ ըսաւ.

— Ձպէտք է որ այդ պայքարի մէջէն Կայծակ պարտուած դուրս դայ... դա կը լինի մի նախատինք անկախ մտածումի եւ ինքնավար կամքի դէմ: Պէտք է ուժ տալ ըմբոստացումի ոգիին, որուն վրայ հիմնուած է բո'ւն յեղափոխութիւնը:

Եւ նա պարզեց իր տեսութիւնը թէ՛ մանուկներու մէջ ըմբոստ ոգիի գորացումը միակ միջոցն է ապագայի համար կռուող ոյժեր պատրաստելու:

— Իցի՛ւ թէ նորա ընթացքը ունենար իր հետեւորդները մանկապարտէզի մէջ, եզրակացուց ընկեր Սարսափունի:

Եւ որոշեցինք հետեւեալ օր միասին երթալ մանկապարտէզ, մեր հետ առնելով նաեւ տղուն հայրը:

Մանկապարտիզականութիւն քաղաքավարի կերպով ընդունեց մեզ եւ առաջնորդեց մանուկներուն քով, որոնք թղթի կտորներով խաղալիքներ շինելու գրադած էին:

Ընկեր Սարսափունի անմիջապէս բարձրացաւ վարժուհիի սահմանուած բեմը եւ մի տալաւորիչ դասախօսութիւն ըրաւ երեխաներուն: Նա ըսաւ թէ ըմբոստացումի ոգին մի գորաւոր ֆակտոր է մարդկային յեղափոխութեան մէջ և երբ այդ ոգին կը յայտնուի բո'ւն իսկ մանկութեան հասակին, ցոյց կը տայ թէ նա արտաքին ազդեցութեան արդիւնք չէ՛! ո՛յլ մի բնազդական դրոշմ: Նա վեր առաւ ըմբոստացումի եւ ընդվզումի երեւոյթները, որոնք, դարերու ընթացքին, եղեր են միակ ուժը դէպի ազատագրում, դէպի պայքար, դէպի կռիւ եւ յիշեց փոքրիկն Կայծակի անունը, իբրեւ մի սփոփեցուցիչ երեւոյթ հայ իրականութեան մէջ:

Երախայքը խորին ուշադրութեամբ մտիկ ըրին այս դասախօսութիւնը եւ ի նշան համակրութեան երգեցին՝

Ծափիկ ծափիկ ծիրանի
Կարմիր խնձոր կը նմանի:

Երգը: Յետոյ, ես եւ ընկեր Սարսափունի հրամայողական պահանջը դրինք վարժուհիին վրայ, ներում խնդրելու Կայծակէն եւ զայն կրկին հրաւիրելով մանկապարտէզ, բաւարարութիւն տալու իր արդար բողոքներուն:

Վարժուհին բացարձակ մերժեց:

— Գնանք ուրեմն, բայց դիտե՛ք որ տարբեր հողի վրայ կրկին կը տեսնուինք միասին, պատասխանեց իրեն ընկեր Սարսափունի:

Վերադառնալով մեր բնակարանը, անմիջապէս պատրաստեցինք մի manifeste, ուղղուած առհասարակ բոլոր դպրոցականներուն, որով կը հրաւիրէինք զիրենք դալ Կիրակի օր եկեղեցի, ուր պիտի կայանար հսկայական միթինկ բողոքելու համար անձնիշխանութեան, արձակ կամքի եւ ինքնազիտակից ըմբոստացումի գոհ փոքրիկն Կայծակի դպրոցէն արտաքսուելուն դէմ: Մի երկրորդ կոչ ուղղեցինք նաեւ մեր գիտակից շարքերուն՝ անպայման ներկայ գտնուելու համար այդ միթինկին որը կը կայանար մի միայն գաղափարային անկախ հողի վըրայ:

Այստեղ պատահեց մի շատ անհաճոյ պարագայ: Կոչը բաժնելու համար յանձնեցինք մեր ընկերներէն Պ. Սեդրակի եւ ահա իմացանք որ նա տարեր է հրաւէրը մեր բոլոր ընկերներուն, ի բաց առեալ Պ. Վարդանի որ Այդեստանի կողմը կը բնակի: Նա եկաւ մեզ մօտ բողոքելու համար այդ դանցառութեան դէմ: Անմիջապէս ձեռնարկեցինք քննութեան եւ ստուգեցինք թէ իրողութիւնը ճիշդ էր եւ թէ ընկեր Սեդրակ չէր ուզած կոչը տանիլ ընկեր Վարդանի, որովհետեւ մի քանի օր առաջ անոր հետ ունեցած էր մի անհաստակ փէճ:

Դա ակնյայտնի եւ աններելի թերացում էր տիսիպլինայի: Ընկեր Սարսափունի սաստիկ զայրացած՝ իսկոյն գումարեց ընկերային ատեան, որպէս զի տան յանցաւորին արժանաւոր պատիժը:

Նա երկար բացատրեց թէ՛ որքան հրամայողական պահանջ է, մեր կուսակցութեան համար, անպայման յարգանք դէպի տիսիպլինան որ կը կազմէ յեղափոխական կազմակերպութիւններու հիմնական ոյժը եւ թէ ի՞նչ ծանր ոճիւր է մի ընկերի համար, անհաստակ հանգա-

մանք ունեցող մի խնդրի առթիւ, ոտնակոխ ընել տիսիպլինան:

— Անհաստակութիւնը պէտք է սրբուի ու ջնջուի հաւաքական որոշումի դիմաց, եղբակացուց ընկեր Սարսափունի, առանց անոր կարելի չէ ո՛չ յեղափոխութիւն, ո՛չ կռիւ, ո՛չ պայքար, ո՛չ ազատագրում:

Հետեւաբար նա առաջարկեց ամենախիստ պատիժ ըմբոստ ընկերի դէմ:

Ընկերական ատեանը կը գումարէ նոր նիստ եւ կը տայ իր արդար պատիժը մօտ օրէն:

Նս կրկին կը դառնամ այս խնդրին շուրջ որ ունի լուրջ կարեւորութիւն մեզի համար: Տիսիպլինան մահու եւ կենաց հարց է մի կուսակցութեան համար եւ չպէտք է տկար գտնուիլ անսաստողներու հանդէպ:

Կը տեղեկացնեմ ձեզ նաեւ մեծ միթինկի մասին:

Մենք համոզուած ենք որ չպէտք է խեղդել ըմբոստացումի ոգին մատաղ սերունդի մէջ: Դա կը լինի բացարձակ ոճրագործութիւն:

Է.

ՎԱՆ, 6 Նոյեմբ. 1910

Սիրելի ընկերներ'ը,

Մեր գործունէութիւնը Վանի մէջ սկսած է տալ վճռական որոշ արդիւնք:

Մեր ընկերոջ գաւկին՝ փոքրիկ Կայծակի՝ մանկապարտէզէն արտաքսումը եւ այս առթիւ մեր բողոքի բուռն պայքարը, որուն մանրամասնութիւնները աւելորդ է գրել, վերջապէս առաջ բերին վարժուհիի հրաժարականը եւ մանկապարտէզի փակումը: Դա Վասպուրականի մէջ մեր առաջին շօշափելի յաղթանակն էր մտաւորական-կուլտուրական հողի վրայ եւ շատ նպաստեց մեր վտանգուած պրէսթիժի բարձրացումին: Միւս դպրոցներու ուսուցիչները որոնք մինչեւ այսօր ցուրտ վերաբերում ունէին դէպի մեզ, այժմ սկսած են մեզ մօտենալ, զգալով մեր գորութիւնը:

Մենք, կրթական հողի վրայ, պայքարն առաջ կը տանինք նոյն բուռն եռանդով եւ, եթէ հարկ ըլլայ, կը ջանանք փակել բոլոր դպրոցները, մեր հայեցակէտի հա-

մեմատ առաջ վարելու համար կուլտուրական գործը, ուրկէ կախուած է մեր ամբողջ ապագայ սերունդի պատրաստութիւնը:

Մեր միւս յաղթանակը կատարուեցաւ տնտեսական հողի վրայ, իբրեւ անդրանիկ քայլ դէպի գործաւորական ազատագրում: Ահա՛ իրողութիւնը:

Մի քանի շաբաթ առաջ ես եւ ընկեր Սարսափունի գնացինք այցելել Մակար Մրկօեանի ջուհակի գործարանը, որու մէջ կ'աշխատին 18ի չափ հայ բանւորուհիներ: Ընկեր Սարսափունի հետաքրքրուեցաւ այդ բանւորուհիներու կացութեամբ եւ զանազան հարցումներ ըրաւ ընկերվարական հողի վրայ:

Նոքա օրական 12 ժամ աշխատութեան փոխարէն կը ստանային միմիայն 2 դրշ.: Այս յայտնութիւնը պարզապէս ընդվզեցուցէ էր:

— Չպէտք է թողուլ այս բանւորուհիները անխիղճ գործարանատիրոջ ձեռքին տակ, որպէս զի այսպէս չահագործէ զանոնք, վճուեց ընկեր Սարսափունի, գործունէութեան պատրաստ հող կայ այստեղ, պէտք է օգուտ քաղել:

Եւ անմիջապէս այդ բանւորներու գլխաւորները հըրաւիրեցինք մեր մօտ:

Հոն ընկեր Սարսափունի մի ընդհանուր տեսութիւն ըրաւ սալարիայի (օրավարձ) մասին, յիշեց ֆաբիքալիսմի ճնշող լուծը պրոլետարիայի վրայ եւ բանւորական մասնաւորութիւնները: Նա ըսաւ թէ նմանօրինակ աշխատութիւններու համար, օրական ութ ժամի փոխարէն, բանւորուհիներ Ամերիկայի մէջ կը ստանան մէկ տոլար, Անգլիայի մէջ 4 շիլին, իսկ Ֆրանսայի մէջ 5

Ֆր․, այսինքն՝ իրենց օրավարձքի տասնապատիկէն աւելի:

Վերջապէս եզրակացուց թէ աշխատանքի նուազում եւ օրականի յաւելում պահանջելու համար անհրաժեշտ էր ընդհանուր գործադուլ:

Յետոյ ես խօսեցայ նոյն իմաստով եւ շեշտեցի անմիջական գործադուլի պէտքը:

Բանտրուհիները համոզուեցան երբ մանաւանդ վրաստահեցուցինք զիրենք թէ մենք ամէն կերպով պիտի օժանդակէինք իրենց եւ թոյլ չպիտի տայինք որ նոքա ջախջախուէին ամբարտաւան եւ անխիղճ քաբիքալիսմի լուծին տակ: Եւ մեկնեցան մեր քովէն՝ խոստանալով երթալ իրենց ընկերուհիներն ալ համոզել:

— Եթէ գտնուին որոնք մերժեն ձեզի միանալ, ըստ պաշտօնէք նրանց մեր անունով, արտօնեց ընկեր Սարսափունի:

Հետեւեալ օր ջուլհակի գործարանը ոչ մի բանւորուհի ներկայացաւ աշխատութեան ժամուն:

Գործարանատէր Մակար Մրկօեան որ իմացած էր մեր այցելութիւնը եւ բանտրուհիներու հետ մեր խորհրդակցութիւնը, աճապարեց մեր մօտ: Նա մատնուած էր անտանելի նեղ դրութեան այդ գործադուլի պատճառաւ: Ամբողջ մի քանի ամիսներէ ի վեր նա՝ երեւի՝ մի մեծ ապսպրանքի պատրաստութեամբ կը զբաղէր: Գաղաքի թուրք երեւելիներէն միոյն գաւակի ամուսնութեան առթիւ հարսանեկան իրեղէններ պատրաստելու վրայ էր:

— Յիսուն-վաթսուն ոսկիի գործ է, բացատրեց մեզ եւ ես պայմանաւորուած եմ ո'չ մի կանխավճար չառնել ամբողջ գործը չյանձնած: Արդ, ապսպրանքը պէտք է յանձնուի հարսնիքէն գոնէ մի քանի օր առաջ, այսինքն

առ առաւել տասը օրէն, եթէ ո'չ ես կը գրկուիմ իմ անելիքէս, քանի որ այդպէս պայման դրած ենք եւ ես միաներէ ի վեր այդ ապսպրանքը պատրաստելու համար ստիպուեմ եմ վաշխով դրամ վերցնել, — որովհետեւ դրամ չունիմ: Կ'աղաչեմ հրաման տուէք բանտրուհիներուն որ իրենց աշխատութիւնը շարունակեն:

— Մենք ձեր նիւթական նեղութիւններով կարիք չունինք զբաղելու, պատասխանեցի, մենք կ'ուզենք պաշտպանել ընկճուած բանտր դասակարգի իրաւունքները եւ քաբիքալիսմի բռնակալութեան դէմ բարձրացնել միջադէպին գործաւորական դասակարգի դաշնակցութիւնը:

Կեղտոտ գործարանատէրը տեսաւ որ հեշտ չէր մեզ խաբել, ուստի ուզեց համաձայնութեան մը դալ:

— Ի՞նչ է ձեր պահանջումը, հարցուց:

— Նախ՝ պէտք է ընդունիլ Երեք Ութերը, մէջ մտաւ ընկեր Սարսափունի:

— Երեք Ութերը, ըսաւ Մակար աչքերը բացած:

Հարկ եղաւ այդ կեղեքիչ բորենիին բացատրութիւն տալ:

— Ութ ժամ աշխատանք, ութ ժամ հանգիստ, ութ ժամ քուն, ահա գործաւորի առաջին իրաւունքը:

— Լա՛ւ, թող դան եւ ութ ժամ միայն աշխատին. սա գործը հասցնենք:

— Յետոյ, շարունակեց ընկեր Սարսափունի, օրականի յաւելում...

— Ո՞րչափ:

— Առ նուազն հինգ զրուշ:

— Բայց անկարելի է այդքան օրական վճարել Վանի մէջ:

— Ուրեմն գործադուլը կը շարունակուի անսպա-
ման:

— Կ'աղաչեմ, զիս պիտի կործանէ՞ք, պիտի փճա-
ցնէ՞ք, կը բղաւէր բանւորուհիներու արիւնը ծծող այդ
անյաղ տղորուկը:

— Հարցը քո վերայ չէ՝ այլ բանւոր դասակարգի
չահերուն վերայ, չեչտեց ընկեր Սարսափունի:

Բաւական վարանումներէ ետք Մակար Մրկօեան հա-
ւանեցաւ հինգ ղրուշ օրական տալ: Նորա միտքը շատ
սլարդ էր, կ'ուզէր ապրանքները անպատճառ օրին տաար-
տել ու ասոր համար կը հաւանէր մեր պայմաններուն,
բայց յայտնի է որ գործը լմնալէ վերջը իր խոստումը
չպիտի յարգէր:

Մենք իսկոյն գուշակեցինք իր յետին մտքերը:

— Հինգ ղրուշ օրական կը հաշուուի ներկայ գործի
սկսելէն, եւ ըստ այնմ կը վճարուի բանւորուհիներուն,
պնդեց ընկեր Սարսափունի:

— Բայց այն ատեն ես այդ գործէն ո'չ թէ բնաւ
դրամ չեմ շահիր, այլ բոլորովին կը կործանիմ:

— Դա տարբեր հարց է, վճռեց մեր ընկերը:

Վերջապէս կարելի չեղաւ այդ կեղծ աղուէսը հա-
մոզել:

— Հինգ ղրուշ օրական կուտամ վաղուքն սկսեալ,
պնդեց:

— Ուրեմն գործադուլը կը շարունակուի:

Եւ նա հեռացաւ յուսահատ տրամադրութեան տակ:

Այսօր գործադուլի եօթներորդ օրն է: Տեսնենք
բօնչպէս կը վերջանայ ընկերվարական այս մեծ ցոյցը,
որը ամբողջ քաղաքին մէջ օրուան խնդիր դարձած է:

Ը.

ՎԱՆ, 30 ՆՈՅ. 1910

Սիրելի ընկերներ',

Ջուհակի աշխատանոցին բանւորուհիներու գործա-
դուլը, որու մասին խօսեցայ նախորդ նամակիս մէջ, մի
շատ տարօրինակ արդիւնք տուաւ, որը սակայն միտքա-
րական է մեզի համար եւ նպաստաւոր մեր պրէսթիժի
բարձրացումին:

Գործարանատէր Մակար Մրկօեան երբ տեսաւ որ
մենք հաստատ կեցած ենք մեր հայեցակէտի վրայ եւ շա-
հագործուող բանւորուհիներու պաշտպանութիւնը ձեռք
առած, առանց իր խաբերայական զիջումներու եւ աղա-
ջանքներու ականջ կախելու, փորձեց ուրիշ բանւորուհի-
ներ գտնել գործը շարունակելու համար: Այն ատեն հարկ
եղաւ պայքարը առաջ տանիլ տարբեր միջոցներով:

Մեր գործօն շարքերը հրահանգ ստացան ամէն դնով
արդիւլէ ջուհակարանի աշխատութիւններու վերսկսումը
եւ երթալով գործատան մօտերը, թոյլ չտուին ո'չ մի
բանւորուհիի որ ներս մտնէ: Մեր այս ուղղակի եւ զրե-

թէ բռնի ոյժով միջամտութիւնը պրոլետարիայի պաշտպանութեան համար, առաջ բերաւ խանդավառ ողբերգութիւն մեր ընկերներու մէջ, մինչդեռ հարստահարիչ պոռթոճազիւնն սարսափահար կը նկատէր իր դարաւոր բըռնակալութեան դէմ ցցուող այս նոր ոյժը:

Իսկ գործադուլը ընող բանւորուհիներու դրութիւնը շատ ողորմելի էր: Նոքա չունէին ո՛չ նիւթական կարողութիւն եւ ո՛չ ալ քարոյական կորուլ՝ դիմադրելու համար առժամեայ զրկանքներու եւ պատրաստակամութիւն կը յայտնէին երթալ գործի սկսելու, նախկին օրականով, ինչ որ պիտի ըլլար մեր պրէսթիժի համար աղետաւոր հարուած:

Գործադուլի տասներորդ օրը երբ նոքա եկան մեզ մօտ եւ յայտարարեցին թէ՝ իրենք որոշած են հետեւեալ օր գործի սկսելու, ընկեր Սարսափունի՝ բռնուն բարկութեամբ՝ իրենց վատութիւնը երեսնուն դարկաւ:

— Բայց անօթի կը մեռնինք այսպէս, կ'ըսէին բանւորուհիները:

— Թէկուզ անօթի մեռնիք, պէտք է դիմադրել, վըճռեց ընկեր Սարսափունի. մինչեւ որ այսօր անօթի չմեռնիք՝ չէք կրնար վաղը լաւ կշտանալ: Մենք կ'ուզենք ձեզ ստրուկ բանւորի շղթաներէն փրկել եւ գործարանատէրի վիճակին բարձրացնել եւ դուք կը համարձակիք դժգոհութիւն յայտնելու. դա գիտակից բանւորուհիի անարժան արարք է:

— Բայց գոնէ մեզի դրամական նպաստ մը ըրէ՞ք գործադուլի միջոցին, առարկեց բանւորուհիներու գըլխաւորը:

— Մենք գաղափարային հողի վրայ կը գործենք, դիտել տուի ես, եւ մեր օգնութիւնն ու պաշտպանութիւնը

նը բարոյական, մտաւորական, կուլտուրական, ֆիզիքական է, բայց երբեք դրամական:

Նոքա մեկնեցան լարուած դրութեան մէջ: Յետոյ իմացանք որ երկու օր ետքը կը դիմեն աշխատանոց գործի սկսելու տրամադրութեամբ եւ ահա՛ փակ կը գտնեն ջուլհակի գործատան դուռը: Մի՞թէ իր կողմէ Մակար Մրկօեան lock out հռչակած էր բանւորուհիներու դէմ: Ո՛չ բնաւ: Այլ պատահեր էր մի ուրիշ խիստ յատկանշական դէպք:

Այն թուրք բէկը որ իր գաւակի ամուսնութեան առթիւ ապսպրանքներ էր ըրեր գործարանատիրոջ, տեսնելով թէ որոշուած պայմանաժամին սա գործերը կարող չէ եղած յանձնել, բողոքեր եւ յայտարարեք է որ այլեւս բնաւ չընդունիր ոեւէ ապսպրանք եւ թէ կը մերժէ ոեւէ փող վճարել:

Բէկի այս արդարացի որոշումը հասեր է այն վաշխառուի ականջին որ փոխ տուած էր Մակարի, յոյս դնելով անոր պատրաստած գործին վրայ եւ նա անմիջապէս կառավարութեան միջոցով արգելքի տակ առեր է, իր պահանջքին փոխարէն, ջուլհակի աշխատանոցը եւ հոն գտնուող գործիքները:

Այսպէս ուրեմն՝ անխիղճ քափիթալիսթը ինքն իր կարգին զոհ է դարձեր մի ուրիշ ա՛լ աւելի անխիղճ քափիթալիսթի ձեռք:

Մակարի կացութիւնը այնչա՛փ վատթարացաւ որ նա այժմ ստիպուած է երեք շրջաօրականով աշխատիլ մի ուրիշ ջուլհականոցը, իբրեւ պարզ գործաւոր:

Ընկերական ու դասակարգային ապագայ մեծ կա-

տակլիսմայի մի մանրանկարը կարելի է համարել այս երեւոյթը:

Գալով գործադուլ ընող բանւորուհիներուն՝ ափսոս որ նոքա չկրցան բաւարարութիւն ստանալ: Իրենցմէ մի քանիսը հազիւ կարողացան ուրիշ գործարաններու մէջ գործ գտնել օրական մէկ դրուշով՝ ինչ որ տեղական ապրուստի պայմաններու հետ բաղդատմամբ բաւականաչափ միջոց է ապրելու: Մի քանիսը հեռացան քաղաքէն, մօտակայ դիւղերու մէջ աշխատանք գտնելու յոյսով: Իսկ մէկ քանին դեռ պարապ կը պտտին:

Այս վերջինները մեզ շատ նեղութիւն կը պատճառեն: Գրեթէ ամէն օր կուգան մեզ մօտ եւ իրենց անգործութեան ու թշուառութեան պատճառը մեզ կը համարեն:

Ի գո՛ւր ես եւ ընկեր Սարսափունի կը ջանանք Կարլ Մարքսէն, Պակունինէն, Կրաբոթկինէն, Հէկէլէն, Լասսալէն, Պէպէլէն փաստացի օրինակներ բերել ապացուցանելու համար թէ՛ իրենց թշուառութեան եւ անգործութեան պատճառը պէտք է փնտռել ընկերային արդի կազմին մէջ, քափիթալիզմի բռնակալութեան եւ տիրող փոքրամասն տարրերու դարաւոր կեղեքումին մէջ եւ թէ ներկայ դրութիւնը ջնջելու միակ միջոցն է բոլոր աշխարհի գործաւորներու ընդհանուր միութիւնը բոլոր աշխարհի գործաւանատէրերուն դէմ:

— Հիմա կուան մեր վիճակին ճար մը մտածեցէ՛ք. կը կրկնեն այդ կիները ամէն անգամ որ իրենց կը բացատրենք ընկերավարական սկզբունքները, որոնցմէ կախուած է իրենց փրկութիւնը:

Տեսնելով որ միջոց չկայ իրենց ձեռքէն ազատելու, ընկեր Սարսափունի, մի քանի օր առաջ, երբ կրկին եկան մեր մօտ, հետեւեալ վճռական պատասխանը տուաւ.

— Մենք բացարձակապէս ոչինչ կրնանք ընել ձեզ համար, միայն կ'աշխատինք ձեզ մօտցնել Միջազգային Գործաւորական Ընկերակցութեան Գալիֆոռնիայի մասնաճիւղին մէջ, ուր մեր ընկերները կը գտնուին, իբրեւ պատուոյ անդամակցուհի:

— Բայց ի՞նչ օգուտ պիտի քաղենք այդ անդամակցութենէն, հարցուցին բանւորուհիները մի քիչ սիրտ առած:

— Հաւանօրէն, երբ ձեր գործադուլը եւ ներկայ վիճակը պարզենք իրենց, առաջ տարաւ ընկեր Սարսափունի, Գալիֆոռնիոյ Միջազգային Գործաւորական Ընկերակցութեան մասնաճիւղի բիւրօն իր եղբայրական համակրանքը յայտնող մի գրութիւն կ'ուղղէ ձեզ, որ միանդամայն մի մտրակող դատապարտութիւն կ'ըլլայ բոլոր աշխարհի քափիթալիսթներու համար:

Նոքա չպատասխանեցին եւ մեկնեցան դժգոհ տպաւորութեան տակ:

Այսպէս ուրեմն ջուհակարանի գործադուլը մեզի համար եղաւ մի ահագին յաղթութիւն դադափարային հողի վրայ:

Դա նախաքայլն է տակաւին:

Թ.

ՎԱՆ, 20 Դեկտ. 1910

Սիրելի ընկերներ՝,

Ամիսո՛ս որ հակառակ մեր անձնագոհութեան, մեր պրոպականդայի, մեր յեղափոխական անկեղծ գործունէութեան, տակաւին այս ապերախտ ժողովուրդը չուզեր ճանչնալ իր ճշմարիտ բարեկամները, եւ մի տեսակ թըշնամական վերաբերմունք ցոյց կուտայ մեզի հանդէպ:

Պոլսոյ մէջ սկսած հակայեղափոխական հոսանքը հոս ալ սկսած է իր ազդեցութիւնը ունենալ: Մարդիկ՝ որ իբրեւ փրկիչներ, իբրեւ գերմարդկային էակներ մեզ կը պաշտէին, որ մեր ամէն խօսքերն եւ գործքերը անվերապահ հիացումով կ'ընդունէին, այժմ սկսած են ինքզինքնուն ներել քննադատութիւններ անելու, մեզի հետ վիճելու, մեզ դէմ ելլելու:

— Մի լաւ ջարդ նրանց կը զգաստացնէ, կ'ըսէր անցած օր ընկեր Սարսափունի դառնութեամբ:

Դա, բնական է, մի քիչ չափազանցութիւն է եւ վայրկենական տպաւորութեան արդիւնք, բայց հարկ է ընդունիլ որ նա իրաւունք ալ ունէր այդպէս ասելու:

Քաղաքային ամուսնութեան, ազատ կենակցութեան համար մեր բոլոր ջանքերն ու դասախօսութիւնները, դպրոցական հարցի ու գործադուլի համար մեր բոլոր գործունէութիւնը փոխանակ բաւարար արդիւնք տալու, մեզ դէմ գրգռեցին ամբողջ Վանի Հայութիւնը, եւ այժմ մեզ կ'ամբաստանեն իբրեւ խառնակիչ, խռովարար, իբրեւ տնտեսական եւ բարոյական քայքայում յառաջ բերող մի աղետաբեր տարր, մինչդեռ մեր նպատակն է վերականգնել կործանուած հայրենիքը, տալով անոր արդի պահանջներու համաձայն կազմակերպութիւն:

Մակար Մրկօեանի պարագան՝ որ գործարանատէրի վիճակէն վերածուեցաւ պարզ բանւորի՝ ցնցող տպաւորութիւն գործեց ամբողջ միւս ջուլհակի հայ գործարանատէրերու վրայ, որոնք այժմ կ'ուզեն իրենց բանւորահիներու օրականը նուազեցնել՝ որպէս զի անոնց աչքը վախցնեն եւ գործադուլի սպառնալիքներէն ազատին:

Մի բանւորուհի որ դիպուածով մեզի հետ խօսակցած էր, հետեւեալ օրն իսկ իր գործարանէն վճռուեցաւ այդ ոնիրի համար:

Թուականէս մի շաբաթ առաջ ընկեր Սարսափունի դպրոցի սրահին մէջ մի դասախօսութիւն ըրաւ «Պրոլէտարիատ մասսաներու կողէկտիվիստական էվոլյուցիա»ի մասին: Սրահը լիքն էր միմիայն մեր ընկերներով. բացի անոնցմէ, ո՛չ մի Վանեցի համարձակած էր ներկայ գլուխուիլ այս շինարար դասախօսութեան, իր վրայ չհրաւրելու համար յետադիմական տարրերու թշնամութիւնը:

Ի հարկէ նոր սերունդին մէջ մենք ունինք մեզ համակիր զանգուսածներ, մասնաւորաբար մանկապարտէզի եւ նախակրթարանի աշակերտներու մէջ, բայց անոնք ալ

այս միջոցին աւելի ձիւնադնտակ խաղալու գրաղուած են քան թէ մեր ընկերվարական թէօրիաներով:

Եւ ցաւալի է որ նոյն իսկ դպրոցականներու մէջ, մի հակահոսանք սկսած է մեղի դէմ, ուղղակի ծնողքներու ազդեցութեան տակ: Անոնք փոխանակ իրենց զաւակները ըմբոստացումի մղելու, կը ջանան հնազանդութեան մէջ պահել, մեռցնելով անոնց քով յեղափոխական ոգին: Արդէն տարբեր բան կարելի չէ սպասել այդ ստրկամիտ արարածներէն: Շատ ճիշդ կը խօսի ընկեր Սարսափունի երբ յաճախ կը կրկնէ.

— Տաճկահայի քով յեղափոխական տեմպերամենտը (խառնուածք) կը պակսի:

Ահա այդ տեմպերամենտը ստեղծելու համար պէտք է շարունակական պայքար մղել: Եւ ասոր համար հարկ անհրաժեշտ է ձեռք առնել հայ իգական սեռը, որ իբրեւ ճնշուած եւ ստրուկ դասակարգ, աւելի տրամադիր է ըմբոստացումի:

Ներկայ իրականութեան հանդէպ, իմ եւ ընկեր Սարսափունիի գործունէութեան ուղղութիւնը պիտի ըլլայ դէպի այն ճանապարհով: Այսինքն՝ զարթեցնել Վասպուրականի հայ կիներ իր դարաւոր քունէն, մի ցնցող ու գեւորութիւն յառաջ բերել իր մէջը, զինքը իջեցնել կռիւի ասպարէզը, անողոք պայքար մղելու տղամարդ (արական) դասակարգին դէմ եւ իր բռնաբարուած իրաւունքները ձեռք բերելու համար, թէկուզ արիւնի գնով:

Կնոջական էմանսիփացիա. ահա՛ մեր նշանաբանը վաղուայ պայքարին համար:

Արդէն իսկ ընկեր Սարսափունի հետեւեալ կոչը խմբադրեց զոր՝ խմորատիպ՝ բաժնեցինք մեր ընկերների ձեռքով ամբողջ քաղաքի եւ շրջակայ դիւղերուն մէջ.

« Վասպուրականի Հայուհիներ, »

« Արթնցէ՛ք ձեր դարաւոր քունէն, վեր կացէ՛ք եւ փշրեցէ՛ք ստրկութեան շղթաները, որոնց ծանրութեան տակ կորաքամակ ու շնչասպառ կը լինէք: »

« Վերցուցէ՛ք ձեր աչքերը, եւ դիտեցէ՛ք Ամերիկայի Միացեալ Նահանգներու, Անգլիայի ու Փրանսիայի ձեր քոյրերը: Տեսէ՛ք թէ նոքա ինչպէս ոտքի են կանգնած եւ հրամայական պահանջը կը դնեն իրենց իրաւունքները ստանալու համար: Նոքա միայն խօսքով չեն բաւականանար, այլ կը դիմեն նաեւ գործքի, կը դիմեն եւ բռն միջոցներու: Ինչո՞վ դուք պէտք է ետ մնաք իրենցմէ. միթէ՞ դուք ալ Գերմանացի, Սպանիացի կամ Աւստրիացի կիներուն նման՝ կ'ուզէք ստրկութեան շղթաները իբրեւ զա՞րդ գործածել ձեր վիզերուն ու բազուկներուն: Հայ յեղափոխականը որ դըրդեց ամբողջ Թուրքիան, Ռուսիան ու Պարսկաստանը, Հայ յեղափոխուհին, որ անոր կողքին կանգնած հրացանը ուսին՝ կռուեցաւ իր պարսիկ եւ ռուս քոյրերու ազատագրութեանը համար, միթէ՞ այժմ, թեւերը ծալած, թո՞յլ պիտի տայ որ իր ամուսիններէն ու եղբայրներէն, հայրերէն ու պապերէն կեղեքուի ու ճնշուի: Դա կը լինի անջնջելի ամօթ եւ նախատինք Հայ կնոջ համար: »

Ու այսպէս շարունակելով, ի վերջոյ, ընկեր Սարսափունի կը ներկայացնէր հետեւեալ պրօգրամը իբրեւ Վասպուրականի Հայ կնոջ նուազագոյն պահանջները.

Ա. Այրերու եւ կիներու իրաւունքի ու պարտքի բացարձակ հաւասարութիւն:

Բ. Հայ կինը ընտրող ու ընտրելի բոլոր ազգային պաշտօններու համար:

Գ. Զաւակներու վրայ հաւասար իրաւունք:

Դ. Կնոջ բացարձակ իրաւունք ամուսնական յար-
կէն դուրս յարաբերութիւններ մշակելու, իր սրտի հա-
կումներու համեմատ, պատշաճութեան սահմանին մէջ:

Ե. Ամուսնական շրջուկ պայմանադրութեանց ջըն-
ջում:

Զ. Վասպուրականի հայ կիներ հասարակական գոր-
ծերու մասնակից՝ իբրեւ կին-դաստիարակ, կին-փաստա-
բան, կին-բժիշկ, կին-դատաւոր, կին-թաղական, կին-
հոգաբարձու, կին - խնամակալ, կին - հրապարակագիր,
կին-պաշտօնեայ եւ կին-ոստիկան:

Է. Եկեղեցական ասպարէզը նմանապէս բաց կիներ-
րու համար, որով կարելի ըլլայ ունենալ կին-վարդա-
պետ, կին-վանահայր, կին-եպիսկոպոս եւ կին-առաջ-
նորդ:

Ընկեր Սարսափունի կ'ուզէր ծրագրի մէջ անպայ-
ման մտցնել նաեւ կին-գինուորի պահանջը. բայց ես խո-
հեմութիւն համարեցի առ այժմ լուռ անցնել այդ մասին:
Չպէտք է խրտչեցնել մեր յետադիմականները:

Այս կոչին կը յաջորդէ մի հսկայ միթինկ, եկեղեցու
մէջ, ծրագիրը դնելու համար գործնական հողի վրայ:

Ժ.

ՎԱՆ, 10 Յունիս. 1910

Սիրելի ընկերներ,

Միթինկը Վասպուրականի հայ կիներու Էմանսիպա-
ցիայի (ազատագրութեան) մասին, որ իմ նախորդ նա-
մակով ծանուցած էի, կայացաւ, բայց անորոշ արդիւնա-
բերութեամբ:

Ծնունդի Խթման գիշերը, երբ եկեղեցին լիքն էր
կիներու եւ տղամարդոց բազմութեամբ, որոնք ջերմե-
ռանդ ուշադրութեամբ կը հետեւէին երգեցողութեան՝
յանկարծ՝ Խորանի կողքին՝ վեր կանգնեցաւ ընկեր Սար-
սափունի եւ հիանալի թափով մը գոչեց.

— Վասպուրականի Հայուհիներ, Ազատութեան
Ժամը հնչեց ձեզի համար. Թօթափեցէ՛ք ձեր շղթաները
եւ թող...

Հագիւ թէ այս ցնցող խօսքերը արտասանած էր մեր
ընկերը՝ մի աննկարագրելի իրարանցում տեղի ունեցաւ
եկեղեցիին մէջ:

Յետադիմական, շէրիաֆի տարրը յանկարծ գլուխ

բարձրացուց, «դռ'ւրս, դռ'ւրս» պողտուքներ արձակելով, մինչ Դասին ու խորանին վրայ գտնուող կղերականութիւնը, հաւատարիմ իր անարդ դերին, կը փորձէր յարձակիլ կնոջական էմանսիքացիայի առաքեալին վրայ եւ լռեցնել նորա ճշմարտախօսութեան չեփորը:

Ներկայ կիները անգամ, առանց որոշ գիտակցութիւնը ունենալու իրենց իրական շահերու մասին, նախատինքներ ու յանդիմանութիւններ կ'ուղղէին մեր արիասիրտ ընկերոջ:

— Տղե՛րք, հասէ՛ք, գոչեցի, տեսնելով որ բռնի ուժը կ'ուղէր խեղդել ճշմարտութեան եւ ազատութեան ձայնը:

Բայց մեր անձնուէր շարքերէն ո՛չ ոք երեւան կուգար: Յետոյ իմացայ որ մեր գործօն ընկերներէն չատեր մի հակակղերական ցոյց ընելու համար որոշեր են նոյն գիշեր չի գալ եկեղեցի:

Մի ընկերուհի միայն որ կիներու մէջ կեցած էր, ձայն բարձրացուց եւ գոչեց.

— Թողէ՛ք որ խօսի, ան մեր դատը պիտի պաշտպանէ:

Բայց կիներու մոլեռանդ ամբոխը նորա ձայնը խեղդեց.

— Մենք հոս գատ տեսնելու չեկանք, աղօթք ընելու եկանք, կ'ոռնային այդ ջատուկները, յարձակելով մեր անպաշտպան ընկերուհու վրայ:

— Կիներու էմանսիքացիան մի հարց է որ ծագում առած է նախաարտմական շրջաններէն ի վեր, երբ կինը կլանների հասարակական ստացուածքը կը համարուէր, եւ երբ գաւաղը չէր ճանաչէր իր հայրը, եւ սերնդական յաջորդութիւններու ճիւղազբոլթիւնը հիմնուած էր մօ-

րենական արենակցութեան վրայ... կը շարունակէր դիտել տալ ընկեր Սարսափունի, պնդօրէն կռուած խորանին վրայ դրուած գրակալին, որմէ զինքը դատել կ'ուղէին աւագերէցն ու լուսարարը:

— Մենք հոս աղօթք ընելու եկանք, ճառ մտիկ ընելու չեկանք, թո՛ղ երթայ ուրիշ տեղ իր ճառը խօսի, հոս եկեղեցի է՝ լսարան չէ, վա՛ր առէք խորանին վրայէն, դո՛ւրս նետեցէք, կը պողար մոլեռանդ ու կոյր ամբոխը, հետզհետէ զրգռուած:

Մեր արիասիրտ Ընկերը, առանց պաղարիւնութիւնը կորսնցնելու, թողլով զրակալը, որ բաւական հաստատուն չէր, պլլուած էր խորանին մարմարեայ ոտքին ու իր դասախօսութիւնը կը շարունակէր, հակառակ եկեղեցու մէջ տիրող խառնակութեան.

— Միակնութիւնը տղամարդուն (էրկան) կողմէ հնարուած մի պայմանադրական օրէնք է որը դոյուլթին չունի Բնութեան մէջ... կը շարունակէր՝ ուշ չղնելով աւագերէցի ու լուսարարի ճնշմաներուն որոնց միացած էին նաեւ տիրացուներ եւ վարդապետը:

— Օրինակ՝ Պիրմանիան, դիտել կուտար ընկեր Սարսափունի փաստացի ապացոյցներու դիմելով, Պիրմանիան, ուր ամուսնութիւնը ո՛չ թէ բազմակին՝ այլ բազմայր է, այսինքն՝ կինը իրաւունք ունի բազմաթիւ ամուսիններ ունենալու:

Եւ այսպէս նա կը ջանար, հակառակ մոլեռանդ ամբոխին, Վասպուրականի հայ կնոջ էմանսիքացիան պատրաստել, բայց ահա՛ զինքը ամէն կողմէ պաշարեցին ու բիրտ ուժի միջոցաւ, վար առին խորանէն:

Եւ մտածեցի միջամտել, մի լաւ դաս տալ այդ յետադիմական կոյր պարոններուն, բայց ափսո՛ս որ մեր

ընկերները, ինչպէս ըսի, պօյֆօք ըրած էին եկեղեցու դէմ եւ իմ միջամտութիւնը ո՛չ մի օգուտ չէր կրնար ունենալ եւ գուցէ աւելի գրգռէր խաւարամիտ ամբոխին կատաղութիւնը:

Այժմ բաղմութիւնը մեր Ընկեր Սարսափունին տաւ ըրած էր քովի պահարանը, եւ կը լսէի հարուածներու եւ հայհուէներու ձայնը, եւ մի ողորմ աղաղակ որ դուրս կուգար դասախօսին կոկորդէն:

Եւ ես, մի անկիւնի խորը կեցած, կը խորհէի Տօքթոր Շթօքմանի վրայ, Իպսէնի այդ հերոսին, որ ինքն ալ ուղեւոր զոհուել ժողովրդի օգտին՝ փոխանակ վարձատրութեան՝ նախատինք ու հալածանք կ'ընդունի անորմէ: Կը խորհէի Արիսդիդէսի վրայ, որ իր ճշմարտախօսութեան եւ ազատախօսութեան համար, ոստիկանութիւնը կը դատապարտուէր տգէտ ամբոխին կողմէ: Կը խորհէի ես իմ մասին, որ այնքա՞ն հալածանքներու ենթարկուեցայ Ծապլվարի մէջ, ուղեւոր վերակենդանացնել այդտեղի մեռած բնակչութիւնը: Երբ այս մտածումներէս սթափեցայ, աղմուկը հանդարտած էր եւ երգեցողութիւնը վերսկսած եկեղեցու մէջ: Այն ատեն խորհեցայ որ պէտք էր օգնութեան հասնիլ մեր տարաբախտ ընկերոջ եւ թոյլ չտալ որ նա վատերու ձեռք այդպէս ծեծի ու նախատինքի ենթարկուի:

Իսկոյն դուրս ելայ եկեղեցիէն եւ փողոցի անկիւնը տեսայ ընկեր Սարսափունին, որ գետին փռուած, շնչապառ կը հեւար, հեծկտանքներ արձակելով:

— Այսօր մի գաղափարային փառաւոր յաղթանակ տարիր, որու համար ապագան երախտապարտ պիտի մնայ քեզ, ըսի մեր սիրելի ընկերոջ ճակատը համբուրելով:

Նա համեստութեամբ պատասխանեց.

— Դա ոչինչ, խնդրեմ մի քիչ ջուր:

Յետոյ, գինքը մեծ դժուարութեամբ եւ մի անձնուէր ընկերոջ օժանդակութեամբ փոխադրեցի տուն, եւ աւամիջապէս հանգստացուցի անկողնի մէջ:

Պէտք է ասել որ թշուառականները չէին խնայած իրենց հարուածները, եւ մեր ընկերոջ ոսկորները սարսափելի կերպով կը ցաւէին:

Ամբողջ գիշերը նա անքուն անցուց, մատնուած սաստիկ տենդի եւ ատեն ատեն գառանցեց: Նա, նոյն իսկ իր գառանցանքի մէջ, կը շարունակէր ընդհատուած դասախօսութիւնը, կը պարզէր Ֆիճիի, Սումադրայի, Նոր Զելանտայի, Նումէայի եւ Խաղաղական Ովկիանոսի ուրիշ այլ եւ այլ կղզիներու կիներուն ընկերական վիճակը, բարքերը, սովորութիւնները, նիստուկացը, իր հայեցակէտները հիմնելով միմիայն փաստացի իրողութիւններու վրայ:

Այսօր հինգերորդ օրն է որ նա անկողինը դամուած կը մնայ, բայց, բարեբախտաբար, ցաւերը անցած են բոլորովին, եւ շուտով վեր կը կանգնի անկողնուց:

Ինչպէս կը տեսնէք, մեր դործունէութիւնը մտած է պայքարի բեղմնաւոր շրջանէն մէջ:

ԺԱ.

ՎԱՆ, 25 Յունիվ. 1911

Սիրելի ընկերներ՝,

Ախոսո՛ւ որ ձմեռն ու ձիւնը դոցած են բոլոր ճամբաները, եթէ ոչ, ձեր հրահանգի համեմատ, չուտով կը մեկնէի Կարին ու անկէ Կ. Պոլիս, ուր իմ ներկայութիւնը անհրաժեշտ կը դատէք: Յուսամ որ մի քանի շաբաթէն կարող կը լինիմ ճանապարհ իյնալու:

Ընկեր Սարսափունի եւս տրամադիր է գնալ դէպի Պարսկաստան. նա հոգեկան շատ ընկճուած գիրքի մէջ է վերջին անախորժ դէպքէն ի վեր: Թէեւ ծեծի հետեւանքներէն բոլորովին ապաքինած՝ բայց կորուսեր է իր նախկին անձնավստահութիւնն ու եռանդը: Երբ Վասպուրականի հայ կնոջ Էմանսիբացիայի խօսք ըլլայ, նա՝ բնագրաբար եւ ակամայ՝ ձեռքը կը տանի քամակին: Պէտք է ասել որ Եկեղեցու միջադէպը ունեցաւ խիստ վատ հետեւանքներ: Կղերա – յետադիմական – մութ – չէրիաթ՝ ճի ուժերը շահագործեցին այդ ցոյցը իրեւ մի հակա-կրօնական քայլ, մինչդեռ մենք բացարձակապէս կը յար-

գենք ամէն համոզում, եւ եթէ ուզեցինք մեր դասախօսութիւնը խթումի գիշեր՝ ժամերգութեան պահուն եկեղեցու մէջ ընել, երբեք նպատակ չունէինք հաւատացեալներու աղօթքը խանգարելու: Այդ խանգարումը առաջ եկաւ հակառակ մեր կամքին ու անկէ անկախ պատճառներով, որովհետեւ դասախօսութիւն եւ ժամերգութիւն միեւնոյն ատեն պատահեցան գիշեր ժամանակ մը, խթումի օրով: Այս ճշմարտութիւնը սակայն շատ դժուար էր, ըստ Ալլամեան գեղեցիկ բացատրութեան առանց «պուր-պուր ծակելու» մտցնել մեր խաւարամիտներու գլխուն մէջ: Եւ ահա՛ ամբողջ քաղաքը սկսաւ մեզ դէմ դառնալ, մոռնալով մեր բոլոր անձնութիւններն ու գոհողութիւնները:

Միւս կողմէ մեր տղերքն ալ մեզ մատնեցին նեղ ու վատ դրութեան: Անոնք իմանալով ինչ որ անցած էր եկեղեցու մէջ իրենց բացակայութեանը, սաստիկ զայրացած եկան մեզ մօտ եւ պահանջեցին որ, մեր պրէսդիժի սրահ-պանոսի համար, ընկեր Սարսափունի իր դասախօսութիւնը անպատճառ կրկին կատարէ նոյն պայմաններուն մէջ: Այսինքն՝ մեր տղերքը պարզապէս կը պահանջէին որ գիշեր ժամանակ կրկին Ծննդի խթման արարողութիւնը կատարուէր, կրկին նոյն հասարակութիւնը դար եկեղեցի եւ կրկին ընկեր Սարսափունի իր դասախօսութիւնը շարունակէր ընդհատուած կէտէն:

Այս արդարացի եւ լեգալ պահանջմունքը ցոյց կուտայ մեր ընկերներու յեղափոխական զարգացման եւ ինքնադիտակցութեան որոշ աստիճանը: Ընկեր Սարսափունի հակառակ որ անկողնի մէջ չէր կարող շարժիլ, երբ լսեց մեր շարքերու այդ օրինական հոգի վրայ ըրած պահանջմունքը, հիացումով վեր ցատկեց պառկած տեղէն:

Բայց այս հրամայողական պահանջը որքան լեզու
ու անտեղիտալի՝ նոյնքան ալ բացարձակօրէն անգործադ-
րելի էր:

Մեր տղերքը ի հարկէ գիտէին ու կը գոչային իրենց
առաջարկութեան անկարելիութիւնը, բայց անոնք այդ
ըսելով կ'ողջէին ցոյց տալ թէ երբ խնդիրը մի ընկերոջ
վիրաւորեալ արժանապատուութեան վրայ է, մինչեւ ո՛ւր
կրնայ հասնիլ իրենց գաղափարային երեւակայական յան-
դըգնութիւնը:

Յամենայն դէպս հարկ էր մի բան սարքել բոնի ոյ-
ժի այդ վայրագ ու գազանային արարքի դէմ, վերահաս-
տատելու համար մեր արդէն վտանգուած պրէստիժը: Մի
ցնցող գործունէութեամբ պէտք էր ժողովրդի լարուած
դրութիւնը մի տարբեր հողի վրայ դարձնել եւ ջնջել
տիրող վատ տպաւորութիւնը:

Այս մասին երկար խորհրդակցեցանք ընկեր Սար-
սափունիի հետ: Եթէ լուիկ մնջիկ մեկնէինք Վանէն, ես
դէպի Պոլիս եւ նա դէպի Պարսկաստան, այդ կը լինէր
դասալքութիւն, փախուստ, սպաանձում եւ մահացու
հարուածը կուտար մեր ազդեցութեան եւ միաժամանակ
բարոյապէս կը մահացնէր մեր գործօն շարքերու եռանդը:

— Նրանց գլխին պէտք է բանալ մի փորձանք որու
մէջէն սատանան ալ չկարենայ դուրս շարտիլ, կ'ըսէր ըն-
կեր Սարսափունի յաճախ, մեր խորհրդակցութեան մի-
ջոցին:

Արդարեւ մեզի համար միակ դարմանն էր այդ փոր-
ձանքը ստեղծել պատուով դուրս գալու համար մեր կրի-
տիքական կացութենէն:

Մեր ընկերներէն Գիթ Մակար, որ մի հնարամիտ
ու յանդուգն տղայ է, մի երեկոյ, երբ ինքն ալ ներկայ

էր խորհրդակցութեան, յանկարծ մի առաջարկ բերաւ
սեղանի վրայ:

— Վանէն վեց ժամ հեռաւորութեամբ, ըսաւ,
Բճիճ գիւղի մօտերը, մի վանք կայ, Սուրբ Վարդանայ
վանք անունով, ուր ամէն տարի, Վարդանանց տօնին,
եկեղեցական հանդէս կը կատարուի ու Վանէն ու շըր-
ջակայ գիւղերէն բազմաթիւ ուխտաւորներ կ'երթան:
Վանքին մէջ միայն վանահայր մը, երկու վարդապետ եւ
մէկ քանի մշակներ կան: Միթէ կարելի չէ՞ Վարդանանց
հանդէսի օրը երթալ այդ վանքը դրաւել իրեւ մի հա-
կացոյց խթման գիշերի դաւադրութեան:

— Դա արդարեւ մի լուրջ հարց է, վճռեց ընկեր
Սարսափունի, եւ յամենայն դէպս ցնցող տպաւորութիւն
կրնայ գործել մեր ընկերներու վրայ եւ ժողովրդի մէջ
յառաջ բերել մի ոեւէ շարժում:

— Գրաւել վանքը, վարդապետները դուրս վանել,
մատակարարութիւնը յանձնել մեր ընկերներէն կադ-
մուած խնամակալութեան մը, ուղղակի մեր Կուսակցու-
թեան կոնտրօլի տակ, եկեղեցին վերածել լսարանի, վա-
նական խուցերը փոխել աշխատանքի տան, անպէտ անօթ-
ները վաճառել, վաճառել եւ գրչագիր մատեանները, եւ
անոնց տեղ հաստատել ժողովրդական գրադարան, բա-
նալ մի ընթերցարան, վարժարան, ժողովրդական
ակումբ, մի միջկուսակցական խմբատեղի, հողերու մշա-
կութիւնը յանձնել մի գիւղատնտեսագէտ ընկերոջ, եւ
վերջապէս փոխանակ Վարդանանցի՝ տօնել այնտեղ խա-
նասորի Արշաւանքի տարեդարձը, այդ ամէնքը մէկ քանի
օրուան խնդիր է:

Այսպէս խօսեցաւ մեր ընկեր Գիթ Մակար:

Միայն թէ կար մի կարեւոր հարց: Եթէ մեր արչա-

ւանքը կատարէինք Վարդանանց տօնի օրը, երբ շրջակայ ժողովուրդը լեցուած կ'ըլլար վանքի մէջ, մեր յարձակումը կրնար պատահիլ լուրջ ընդդիմութեան, եւ այն ատեն վերջինն չար քան զառաջինն կարող էր ըլլալ: Ուստի հարկ էր վանքի գրաւման ձեռնարկել՝ երբ տակաւին ժողովուրդը չէր եկած հոն:

— Բայց մենք պէտք է վանքին տիրենք յանուն ժողովրդին, դիտել տուաւ ընկեր Սարսափունի:

— Ի հարկէ այդպէս պէտք է անենք, ըսաւ Գիթ Մակար, մենք պիտի դործենք Վասպուրականի Հայութեան անունով:

— Ուրեմն ահա՛ թէ ինչպէս պիտի ըլլայ իրողութիւնը, եզրակացուց ընկեր Սարսափունի: Գիտակից ժողովուրդը յուզուած՝ կղերա-րէաքցիական-չէրիաթճիական մութ ոյժերու սարքած Համիտաբարոյ հրաւելէն, որոնք երեւան եկան Խթման դիշերը Վանի եկեղեցիին մէջ, եւ ուզելով տիրանալ իր անբռնաբարելի իրաւունքին, կը գրաւէ Ս. Վարդանայ վանքը, զայն ազատելու համար հոն որջացած դիշատիչ Հայ կղերներու ձեռքէն, եւ իր յօժար կամքով զայն կը յանձնէ ժողովրդի զաւակներուն, ժողովրդի կօնաքօլին տակ, որպէս զի ժողովրդի շահերուն ծառայէ:

Այս ֆօրմիւլը ընդունուեցաւ ամէնուս կողմէ եւ Սուրբ Վարդանայ վանքին գրաւումը վճռուեցաւ Ընկերային ժողովով:

Մանրամասնութիւնները կ'իմանաք յաջորդ նամակով: Մեր շարքերուն մէջ ոգեւորութիւնը շատ մեծ է, թէեւ ամէն ինչ գաղտնի պահուած է:

ԺԲ.

ՎԱՆ, 19 Փետր. 1911

Սիրելի ընկերներ՝,

Ս. Վարդանայ վանքին գրաւումը շատ աւելի հեշտ պայմաններու տակ կատարուեցաւ, քան ինչ որ մենք կ'ենթադրէինք: Պէտք է խոստովանիլ որ Գիթ Մակարի ռազմական տակտիկան այս մասին ունեցաւ որոշ ու վճռական դեր:

Երկուշաբթի, փետրոսար 14, վաղ առաւօտուց մեր տղերքը Այգեստանէն մի քառորդ ժամու հեռաւորութեամբ պատրաստել էին ձիանքը: Ես, ընկեր Սարսափունի, Գիթ Մակար, Կայծակ խումբէն՝ ընկեր Շանթ, Փայլակ խումբէն՝ ընկեր Որոտունի, Պայթուցիկ խումբը համարեա թէ ամբողջովին, վերջապէս 14 հեծեալ կտրիճ երիտասարդներ ընկանք ճանապարհ, հրացաններով, ռէ-վօլվէրներով ու դաշոյններով զինուած, դէպի Բճիճ դիւղը: Խումբը ունէր մարտական ահաբեկիչ երեւոյթ եւ ճանապարհին դեղացիները մեզ կը նայէին հետաքրքիր ու զարմացած աչքերով: Երբ հասանք ամայի դաշտերը,

տղերը ոգեւորուած, սկսան հրացան պարպել օդին՝ լեղապատառ փախցնելով ճնճղուկները, մինչդեռ ընկեր Սարսափունի եւ Գիթ Մակար կ'երգէին մարտական երգեր իրենց թաւ ու ցնցող ձայնովը: Տեսարանը սրտապնդող եւ տպաւորիչ էր:

Կէսօրուայ մօտ հասանք Բճիճ գիւղը, ուրկէ կէս ժամ հեռու կը գտնուի Ս. Վարդանայ վանքը: Տղերը սոված էին եւ ընկեր Սարսափունի յայտարարեց թէ «քաղցած փորով կարելի էր լաւ կռուել»: Յետոյ, յարձակումը սկսելէ առաջ, հարկ էր իմանալ վանքի դրութիւնը. ուխտաւորներ եկած էին թէ ո'չ, քանի՞ մարդ կար վանքին մէջ, գինուած էին թէ ո'չ, ի՞նչ էր վանահօր տրամադրութիւնները, ո՞ր կողմէն կարելի էր յարձակիլ աւելի յաջող պայմաններով, վերջապէս մի շարք կռիւի տեխնիքական մասին պատկանող հարցեր, զորս հարկ էր լուսաբանել: Գիթ Մակար յանձն առաւ մի ընկերով հետ երթալ եւ պէտք եղած քննութիւնները կատարել: Մենք մնացինք Բճիճ գիւղը, ուր մեզ հիւրընկալեցին գիւղացիք, անմիջապէս մի ոչխար խորովելով մեզի ի պատիւ: Մեր փոքրիկ բանակը տեղաւորուեցաւ բացօթեայ, թէեւ ցուրտը բաւական սաստիկ էր: Բայց մեր տղերքը, իբրեւ ճշմարիտ կռուողներ, վարժուած էին պատերազմական դրութեան խստութիւններուն. յետոյ, միասին ունէինք առատ գինի որ կը չէզոքացնէր ցուրտի օգնեցութիւնը: Գիւղացիք, մեր շուրջը հաւաքուած, հետաքրքիր էին իմանալ մեր արշաւախմբի նպատակը, բայց մենք այդ մասին ո'չ մի բան չէինք յայտնել:

— Յետոյ կ'իմանաք, կը պատասխանէր ընկեր Սարսափունի, երբ նոքա իրենց հարցումները կը կրկնէին:

Ճաշը անցաւ շատ գուարթ. մեր ընկերները հիանալի

պաղարիւնութիւն ցոյց կուտային եւ ո'չ մի յուզում չէր մատնէր իրենց ներքին հոգեկան վիճակը: Տակաւին կերակուրի վրայ էինք, երբ երկու ժամէն վերադարձան Գիթ Մակար եւ ընկերը: Տեղեկութիւնները շատ նպաստաւոր էին: Վանքին մէջ, բացի վանահայրէն, կային միայն երկու ծեր վարդապետներ, որոնց մին արդէն հիւանդ՝ անկողինը պառկած էր. վարդապետներէն զատ, վանքը ունէր երկու մշակ, մի փոքր տղայ եւ մի պառաւ կին, որ կը ծառայէր վարդապետներուն: Իսկ գէնք՝ բացի մի հին անդործածելի հրացանէ, բան մը չկար:

Այս տեղեկութիւնները ա'լ աւելի ոգեւորեցին ու սրտապնդեցին մեր տղերքը որոնք սկսան երգել ու խմել: Բացի ոչխարի խորովածէն՝ գեղացիները բերած էին պուլկուր փիլլաւ, մածուն, պանիր, մեղր եւ չոր պտուղներ: Ճաշը շարունակուեցաւ դեռ երկար, տղերքը սկսան մի ինչ որ մարտական պար, իրենց մերկ դաշոյններն օդին մէջ ճօճելով: Մենք հրացաններու վրայ յենած կը դիտէինք ու ֆէյֆ կ'անէինք: Յանկարծ վեր կանգնեցաւ ընկեր Սարսափունի:

— Բտտուայի հեշտութիւնները չպէտք է որ Աննի-բալն յետ կեցնեն իր պարտականութենէն, գոչեց, տղե'րք, գնանք պատերազմի ասպարէզը:

Այդ մարտադու կոչը յառաջ բերաւ ցնցող տպաւորութիւն: Տղերքը վեր թռան, պատրաստեցին ձիանքը եւ արշաւախումբը ընկաւ ճանապարհ:

Երբ հեռուէն երեցան վանքի պատերը, ընկեր Սարսափունի հարցուց.

— Տղե'րք, հրացանները լի՞քն են:

— Այո', ձայն բարձրացաւ կտրիճներու խումբէն: Յետոյ տիրեց մի խոր լուրթիւն. բոլորն վերին աս-

տիճան տպաւորիչ էր: Գիտ Մակար եւ ընկեր Շանթ իրենց ձիերը քշեցին առաջ, հրացանները բարձրացուցին եւ գոչեցին.

— Ո՛վ որ Հայու արիւն կը կրէ թո՛ղ հետեւի մեզի:

— Կեցցէ՛ յեղափոխութիւն, պատասխանեցին տըղերքը իրենց ձիերը մտրակելով:

Մի բոսլէ ետքը հասած էինք Ս. Վարդանայ վանքի դրան առջեւ, ուր կեցած էին մի ծերունի վարդապետ, պառաւ աղախինը եւ մի տասնամեայ մանուկ որ յետոյ իմացանք թէ պառաւի թոռն էր: Երկու մշակներն եւ վանահայրը չկային մէջտեղ. այդ բացակայութիւնը իսկոյն դրաւեց ընկեր Սարսափունիի ուշադրութիւնը, որ գոչեց.

— Տղե՛րք, դե՛ռ՝ չէ, չըլլայ որ մի թախարդ սարքած լինին մեր դէմ, այդ վատ կղերականները կարող են ոտքի տակ առնել պատերազմական ամէն սրայման եւ դաւաճանել մարդերու իրաւունքի բնական օրէնքներու դէմ:

Բայց արդէն իսկ Գիտ Մակար, Շանթ, Որոտունի եւ մի քանի տղերք վար ցատկած էին իրենց ձիերէն եւ չղթայի տակ առած էին ծերունի վարդապետը, պառաւ աղախինը եւ մանուկը:

— Ո՛ւր է վանահայրը, հարց բարձրացուց ընկեր Սարսափունի, խօսքը ուղղելով վարդապետին որ սարսափած կը դիտէր իր շուրջ տեղի ունեցած անցքերը:

— Վերը, Կիրակոս հայր սուրբի քովն է:

Կիրակոս անդամալոյծ հիւանդ վարդապետն էր, որու մասին լուր բերած էր Գիտ Մակար:

— Իսկ մշակներ՞ը, ո՞ւր են...:

— Ախոռին մէջ անասուններուն խոտ կուտան:

— Վանքին մէջ ուրիշ մարդ չի՞ գտնուիր:

— Ոչ ոք:

— Եթէ մեզ խաբէս, գիտցած եղիր որ մեր ձեռքէն երբեք չես կարող պրծիլ:

— Աստուած վկայ է որ ճշմարիտ կը խօսիմ, պատասխանեց դողահար վարդապետը:

— Տղե՛րք, ներս արշաւեցէ՛ք, հրաման տուաւ ընկեր Սարսափունի:

Կէս ժամ ետքը ամբողջ վանքը ինկած էր մեր տիրապետութեան ներքեւ: Յաղթութիւնը կատարեալ էր եւ տղերքներու խանդավառութիւնը չափ չուներ:

Անմիջապէս հրատարակեցինք պատերազմական վիճակ եւ ամենախիստ հարցաքննութեան ենթարկեցինք գերիները, հասկնալու համար թէ ի՞նչ կը գտնուի վանքին մէջ, թէ ո՛ւր պահուած են թանկագին իրեղէնները, թէ վանքը քանի՞ արտ եւ անասուն ունի, թէ ո՛րքան պատրաստ դրամ կը գտնուի, եւն.:

Գիշերը շուտով վրայ հասաւ եւ մենք ամէն դգուշութիւն ձեռք առնելէ ետքը զնացինք հանգչելու, մեր օրուայ տաժանքէն յոգնած:

Հետեւեալ առտու կանուխ ընկեր Սարսափունի հաւաքեց բոլոր տղերքը եւ սապէս խօսեցաւ անոնց.

— Գրաւելով, յանուն Վասպուրականի Հայ աշխատաւոր ժողովրդին, Բճիճի Ս. Վարդանայ վանքը, մենք կատարեցինք մի ահա որը ունի երկու որոշ նշանակութիւն, նախ՝ թէ վանքերը պէտք է լինին ուղղակի ժողովրդի ստացուածք եւ ո՛չ թէ կղերի էփսկոպիական սեփականութիւն եւ երկրորդ՝ թէ նոքա պէտք է մատակարարուին ուղղակի այդ ժողովրդի կօնտրօլի տակ: Արդ, մեր ահա կը մնայ անպտուղ, եթէ մենք իսկոյն չձեռ-

նարկենք վանքի ժողովրդապետական կազմակերպութեանը. ուստի, սիրելի ընկերներ, չպէտք է որ դուք դէնքերը վար դնէք, մինչեւ որ այդ ամէնը ի դուրս չեւէ մեր կուսակցութեան հսկողութեան տակ:

Բուն ծախահարութիւններ ընդունեցին այս կարճ յայտարարութիւնը:

Նոյն օրն իսկ վանքի վերակազմութեան կենսական գործը սկսաւ:

Թէ ի՛նչ է այդ գործը եւ թէ ի՛նչ հրաշալի մէտաւորօս կրեց Ս. Վարդանայ վանքը մեր իշխանութեան տակ, դա ձեզ կը բացատրէ իմ յաջորդ թղթակցութիւնը: Զեր նամակները ուղղեցէք իմ նոր հասցէին, որ է՝ «Վան նահանգի ԲՃԻՃ դիւղի Ս. Վարդան վանքի աշխարհական վանահայր ընկեր Բ. Փանջունի»:

Արշաւախումբի բարոյական ու ֆիզիքական վիճակը հիանալի դրութեան մէջ է եւ այս գրաւումը մի փրկարար էֆէկտ առաջ բերաւ առ հասարակ բոլոր շարքերու վրայ:

ԺԳ.

ՎԱՆ, 26 Փետր. 1911

(Բնիմ գեղ՝ Քրափոտփիմի վանք)

Սիրելի ընկերներ՝,

Սրտապնդիչ լուրեր ունիմ աս անգամ ձեզ հաղորդելիք: Հաղիւ մի շարաթ եղաւ որ Վասպուրականի Հայ ժողովրդի անունով գրաւեցինք Ս. Վարդանայ վանքը եւ արդէն իսկ կերպարանափոխութիւնը կատարեալ է: Համարեա՛ թէ ոչինչ չէ մնացած հին ասպականուած դրութենէն: Նախ՝ իբրեւ բարեկարգութեան մի էական պահանջ, ջնջեցի վանքին նախնական անիմաստ անունը՝ Սուրբ Վարդան՝ որ մեր ներկայ իրականութեան հետ ո՛չ մէկ կապ ունի, եւ անուանեցի զայն Քրափոտփիմի վանք, իբր մի յարգանքի տուրք դէպի յեղափոխական դադարի մեծ ներկայացուցիչը: Յետոյ ձեռք զարկի տնտեսական մատակարարութեան հիմնական փոփոխութեան, հաստատելով ամենախիստ կօնտրօլ: Ըստ նոր կանոնադրութեան՝ վանքը կ'ունենայ մի պատասխանատու ներ-

կայացուցիչ Վասուկուրականի Հայ Ժողովրդի կողմէ, յետոյ մի այլ ընդհանուր ներկայացուցիչ կուսակցութեանս կողմէ՝ որ կը կատարէ կօնտրօլի պաշտօն առաջնու վերայ, յետոյ կ'ունենայ մի պատասխանատու գանձապետ, մի համարակալ, մի գլխաւորտես եւ մի լրագոր քննիչ Վանայ մեր ենթակոմիտէի կողմէ: Գանձապետի վրայ կօնտրօլ կը լինի ամէն շաբաթ, յետոյ ամէն ամիս համարակալը կը ներկայացնէ իր հաշիւները Վասուկուրականի Հայ Ժողովրդի պատասխանատու ներկայացուցչին, որ այդ հաշիւները կ'ենթարկէ կուսակցութեանս ներկայացուցչին՝ որ գլխաւորտեսի հետ կը կատարէ խիստ կօնտրօլ եւ յետոյ կը հաղորդէ ենթակոմիտէի լրագոր քննիչին որ հաշիւներու ճշգրտութիւնը յարակից վաւերաթուղթերով ստուգելէ ետքը կը վաւերացնէ գանձը: Կը տեսնէք որ այս դրութեամբ եւ ո'չ իսկ մի ճանձ կրնայ փախչիլ աչքէ:

Նոր կանոնադրութիւնը պատրաստելէ ետքը, մեր տղերքը հրաւիրեցինք Ընկերական Ժողովի, որպէս զի քուէարկութեամբ կատարուի վերոյիշեալ պաշտօններու համար պատշաճ անձերու ընտրութիւնը: Քուէարկութեան համար վճռուեցաւ կատարեալ ազատութիւն, առանց ոեւէ ճնշումի:

Քուէարկութեան արդիւնքէն դուրս եկաւ որ ինձ կը յանձնուէր Վասպուրականի Հայ Ժողովրդի պատասխանատու ներկայացուցչի պաշտօնը, զիս ընտրեցին նաեւ գլխաւորտես եւ Վանայ մեր ենթակոմիտէի լրագոր քննիչ: Իսկ կուսակցութեան ընդհանուր ներկայացուցչի, գանձապետի եւ համարակալի պաշտօնները յանձնուեցան ընկեր Սարսափունիի: Բայց որովհետեւ նա երկու օր առաջ

մեկնեցաւ դէպի Պարսկաստան, ինչպէս որոշուած էր, այդ պաշտօններն ալ ես կը կատարեմ:

Պաշտօնաբաշխութենէ ետքը՝ առաջին հարցը որ ստիպողական լուծում կը պահանջէր, ընկեր Սարսափունիի ճանապարհածախսի խնդիրն էր: Պէտք էր դրամը հայթայթել վանքի գանձարանէն, քանի որ ուրիշ միջոց չկար: Բայց մենք, ըստ նոր կօնտրօլային կանոնադրութեան չէինք կարող բացառիկ եւ չնախատեսուած ծախքեր ընել, առանց Ընկերական Ժողովի որոշման: Դա կը լինէր դատաւարտելի անաւելտ գործ: Ուստի հրաւիրուեցաւ Ընկերական Ժողով, հարցը դրուեցաւ սեղանի վրայ, եւ միաձայնութեամբ վճռուեցաւ ճանապարհածախսի դրամը վեր առնել վանքի կասալէն:

Բայց ահա՛ մի նոր դժուարութիւն երեւան ելաւ:

Գանձապետը յայտարարեց որ Վանքի կասալին մէջ փող չկար:

Մի կարճ վիճաբանութենէ ետքը, Ժողովը միաձայնութեամբ որոշեց լրագոր իշխանութիւն տալ վանքի մատակարարութեան՝ որպէս զի իր տրամադրութեան տակ եղած ոեւէ միջոցներով ճարձ ճանապարհածախսի համար անհրաժեշտ եղող գումարը:

Ժողովէն յետոյ ես եւ ընկեր Սարսափունի ունեցանք առանձին խորհրդակցութիւն այդ մասին: Վանքն ունէր երկու գոմէշ, երկու կով, մէկ ձի, մէկ աւանակ եւ քսան ոչխար: Համաձայնուեցանք վաճառելու այդ անասունները եւ գոյացած գումարով բաւարարութիւն տալու Ընկերական Ժողովի որոշումին:

Ընկեր Շանթ, Գիթ Մակար եւ երկու տղերք յանձն առին անասունները փոխադրել Վան, եւ փոխադարձ կօնտրօլի եւ հսկողութեան տակ վաճառել գանձը:

Վանահայրը, որ թէեւ պաշտօնէ հրաժարեցուցուած եւ մեկուսացուած է, եւ տակաւին վանքը կը դառնուի, ուղեց ընդդիմանալ այս վաճառումին, բայց մենք ցոյց տուինք իրեն ժողովի օրինաւոր որոշումը եւ արձանագրութիւնը:

Մեր տղերքը մեկնեցան անասուններով միասին եւ երկու օր ետքը վերադարձան՝ բերելով ընկեր Սարսափունիի համար պէտք եղած ճանապարհածախսի դրամը: Նոքա վաճառումը կատարած էին շատ նպաստաւոր պայմաններով:

Բայց ահա՛ այդ դործողութիւնը մի վիվլոց յառաջ բերաւ Վանի յետադիմական շարքերու մէջ: Երեւի մեր բարեպտուղ նախկին վանահայրն ալ՝ յարդի տակէ՛ նըպաստած է այդ վիվլոցի տարածման: Այդ չէր իրաւթնական հոսանքներու պարագլուխները կը դիմեն առաջնորդին եւ մի շարք ստոր ամբաստանութիւններ կ'ընեն մեր մասին, ըսելով թէ մենք կամայական եւ ասօրէն կերպով կը վաճառենք վանքի ինչքերը, թէ մենք վանքը դրաւած ենք մեր շահուն համար, թէ ժողովուրդը հակառակ է այդ դրաման, թէ մենք իրաւունք չունինք վանքի անունը փոփոխելու, եւն., եւն.: Երբ այդ շնորհներու լուրն հասաւ մեր ականջին, բարեբախտաբար ընկեր Սարսափունի ընկած էր ճանապարհ, եթէ ոչ՝ կարող էր նա դառնալ Վան եւ տեղն ի տեղը մի լաւ դաս տալ այդ ստոր արարածներուն:

Բայց եթէ նա մեկնած էր, ես կը մնայի հոն եւ չէի կրնար անտարբեր եւ լուռ մնալ այդ յետին մտքերով եղած զրպարտութիւններուն հանդէպ:

Անմիջապէս մի ընդարձակ պաշտօնական գրութիւն ուղղեցի Առաջնորդին, որու մէջ փաստացի կերպով ցոյց

տուի թէ անասուններու վաճառումի հարցը ուղղակի հետեւանքն էր Ընկերական Ժողովի տուած օրինաւոր որոշման որ արձանագրուած է ատենագրութեան մէջ եւ վաւերացուած Ատենապետի եւ Ատենադպրի ստորագրութիւններով, թէ վանքային մատակարարութիւնը չէր կըրնար չյարգել ժողովի տուած որոշումը, թէ անասուններու վաճառումը կատարուած էր Կօնսուլի դրութեամբ եւ արդիւնքը մանրամասն արձանագրուած մեր արխիվներու մէջ, ենթարկուած Կօնսուլի եւ վաւերացուած, թէ այդ վաճառման գործողութեան ամբողջ մանրամասնութիւններն եւ հաշիւները, Կօնսուլային խիստ քննութիւններէ անցնելէ եւ Վասպուրականի հայ Ժողովրդի ներկայացուցչին, Կուսակցութեան ընդհանուր ներկայացուցչին, պատասխանատու Գանձապետին, Համարակալին, Գիւղատնտեսին եւ Վանայ Ենթակոմիտէի լիազօր Քննիչին կողմէ վաւերացուելէ եւ ստորագրուելէ ետքը՝ ղրկուած է Հարաւային Բիւրոյին, որպէս զի պահուի այդ տեղի արխիվներուն մէջ: Հետեւաբար, Առաջնորդը եթէ կը կամենայ ճշմարտութիւնը իմանալ, փոխանակ ստոր գրու պարտութիւններու կարեւորութիւն տալու, կարող է ուղղակի դիմել Հարաւային Բիւրոյին եւ խնդրել պէտք եղած բացատրութիւնները:

Իմ այս փաստացի գրութիւնը յառաջ բերաւ ապահովիչ տպաւորութիւն մեր ընկերներու մէջ:

Այժմ ձեռք առինք Վանքի իրեղէններու հարցը: Սկզբունքով մենք արդէն որոշեր ենք թանկագին առարկաները, հին զրչազիր աղօթամատեանները, արծաթեղէն անօթ, սկիհ, խաչ, աշտանակ, կանթեղ, եւն., ինչպէս նաեւ շուրջառ, եմիփորոն, խոյր, վարագոյր, գորգ եւն. որոնք մի ինչ որ նիւթական արժէք կը ներկայա-

ցնեն, փոխադրել մի ապահով տեղ, օրինակ մեր Վանայ
կեդրոնատեղին եւ գանոնք ղենել ուղղակի մեր Կօնսթուլի
տակ:

Կօնսթուլի դրութիւնը ապահով եմ որ կը տայ հրա-
շալի արդիւնք կարճ ժամանակի մէջ: Արդէն սկսած ենք
քաղել անոր պտուղները:

ԺԴ.

ՎԱՆ, 3 Մարտ 1911

(Բնիմ գեղ՝ Բրափոտփիմի վանք)

Սիրելի ընկերներ՝,

Եւ եթէ տակաւին կամաւոր կոյրեր, անգիջող թե-
րահաւատներ կան, թո՛ղ զան տեսնեն, տաքիւմէնտներու
փաստացի ապացոյցներով, թէ ի՛նչ կարող է անել մի
կազմակերպութիւն, եթէ ձեռք դարնէ Վանքերու բարե-
կարգութեան՝ փոխադարձ Կօնսթուլի խիստ հիմունքի
դրութեամբ:

Հաղիւ մի ամիս է որ տիրել ենք Վանայ Գրաւորու-
թիւնի Վանքին, եւ արդէն նա կերպարանափոխ եղեր է:

Ի հարկէ այդ ամէնը առանց դժուարութեան չեղաւ
ու մենք ստիպուեցանք կատաղի պայքար մղել անընդհատ
մութ ուժերու զրպարտութիւններուն դէմ, բայց, ի վեր-
ջոյ, ճշմարտութիւնը երեւցաւ եւ մենք տարինք յաղ-
թանակը:

Բայց, մեր սկզբունքին համեմատ, խօսինք չօջափե-

լի իրողութիւններու վրայ եւ ո՛չ թէ երեւակայական պո-
ռոտաբանութիւններ ընենք:

Վանքի դուռներուն վաճառումէն ետքը, որու մա-
սին արդէն մանրամասն դրեցի, հարկ եղաւ Վանքը մաք-
րագործել հոն որջացած ցեղերէն: Դա հեշտ գործ չէր,
բայց մեր տղերքը յաջողեցան:

Վանքի Օրէնսդիր ժողովը, որուն Նախագահ-Ատե-
նապետ-Քարտուղար-Անդամն եմ ես, մի կարճ խորհրդ-
դակցութենէ վերջ, վճռեց դուրս արտաքսել երեք վար-
դապետները, երկու մշակները, պառաւ կիներ եւ իր թո-
ւը, որք երկար տարիներէ ի վեր հոն հաստատուած,
անհաշիւ ու անկօնորօլ, Վանքը կը շահագործէին: Վճի-
ռը, ըստ Ներքին Կանոնագրի, հաղորդուեցաւ Գործա-
դիր Մարմինին, որուն պետն է Գիօ Մակար, որ իսկոյն
տղերքը գլուխը հաւաքած գործադրեց Օրէնսդիր ժողովի
որոշումը, եւ այդ պորտաբոյծ անձերը տարաւ վեց ժամ
հեռու գտնուող Փգրիճ գիւղի Ս. Սահակ Վանքը, եւ ըն-
դունել տուաւ զանոնք տեղւոյն Վանահօրը:

Այժմ այդ կեղտոտ արարածները Վանայ Առաջնոր-
դին եւ Պոլսոյ թերթերուն գրեք են որ իբր թէ մենք զի-
րենք բռնի եւ ասպօրէն կերպով դուրս հաներ ենք Վան-
քէն, ինչ որ մի ստոր զրպարտութիւն է եւ պէտք է ձեր
կողմէն բացարձակ կերպով հերքուի: Արտաքսումի որո-
շումը կայացաւ օրինաւոր ժողովի վճռով եւ գործադր-
ուեցաւ օրինաւոր պայմաններու տակ: Ժողովի ատենա-
գրութիւնն եւ վճիռը արձանագրուած են տոմարներու
մէջ եւ վաւերացուած Նախագահի, Ատենապետի եւ Քար-
տուղարի կողմէ. նոյն իսկ պատճէնը հաղորդած ենք
Հիւսիս-Արեւմտեան Բիւրոյին, որպէս զի խնամով պահուի
արխիւներուն մէջ: Ինչպէս կը տեսնէք, ո՛չ մի կամայա-

կան արարք, ո՛չ մի կօնտրօլային թերութիւն կայ կա-
տարուած գործողութեան մէջ: Նոքա որ բռնի ուժի եւ
ասպօրէնութեան խօսք կ'ընեն, թո՛ղ փաստացի ապացոյց
մէջտեղ բերեն: Մենք պատրաստ ենք տրամադրելու մեր
արձանագրութիւնները:

Մաքրագործումի այդ առաջին քայլէն ետքը,
սկսանք լուրջ գործունէութեան:

Վանքի մէջ կայացաւ ընդհանուր ժողով եւ սա եր-
կու հարցերը դրինք սեղանի վրայ:

Ա. Ի՞նչ պէտք էր անել Վանքի մէջ գտնուած ար-
ժէքաւոր նիւթեղէնները, զանոնք լաւագոյն կերպով պահ-
պանելու կամ գործածելու համար:

Բ. Ի՞նչ պէտք էր անել մշակական գործիքները,
խոփ, արօր, մանդաղ, բահ, բրիչ, եւն. որոնք մշակնե-
րու արտաքսումովը կը դառնային անպէտքացած առար-
կաներ:

Առաջին հարցի մասին ժողովը վճռեց վաճառել բո-
լոր աղօթամատեանները, եկեղեցական անօթները, վար-
դապետական զգեստները, խաչ, գաւաղան, սկիհ, եւն.,
եւ դոյացած գումարը յատկացնել Վասպուրականի կուլ-
տուրական գործին, Փօնտ կարօտ ընկերներու համար,
Փօնտ փրօփականտի համար, Փօնտ աթանաղին տետրակ-
ներու հրատարակման համար, Փօնտ ընթերցարան-թէ-
յարաններու հիմնարկութեան համար, Փօնտ հրատարա-
կախօսական ակումբներու հաստատութեան համար, եւն.
եւն.:

Երկրորդ հարցի մասին՝ երկար վիճաբանութիւննե-
րէ ետք՝ ժողովը հասաւ նոյն եզրակացութեան, այսինքն
թէ մշակական գործիքները հարկ էր վաճառել, քանի որ
նոքա ո՛չ մի օգտակարութիւն ունէին այլեւս:

Ես առաջարկեցի որ այդ վաճառումները կատար-
ւին կօնտրօլային խիստ հսկողութեան տակ եւ մեր ըն-
կերները միաձայն հաւանութիւն տուին:

Անմիջապէս ձեռնարկեցինք գործի: Պատրաստեցինք
մանրամասն ցուցակ բոլոր Վանքի իրեղէններուն, մի առ
մի նշանակելով առարկաներու տեսակը, լայնութիւնն ու
երկայնութիւնը, իր արդի վիճակը, քանակութիւնը,
կշիռը, եւն.: Յուցակը ենթարկուեցաւ խիստ կօնտրօլի
եւ վաւերացուեցաւ ժողովի կողմէ, եւ մի մի օրինակ
դրկուեցաւ Հարաւային եւ Հիւսիսային Բիւրօներուն, իսկ
նիւթեղէնները դրկուեցան Կարին, մեր հսկողութեան եւ
կօնտրօլի տակ վաճառուելու համար: Յուցակի օրինակը,
եթէ հարկ ըլլայ, կը դրկուի նաեւ ձեզ: Կարելի է ասել՝
վանքատական իրեղէններու մասին՝ երբեք այսպիսի
կօնտրօլային խիստ դուրսեւոր վաճառում չէր կատար-
ւած: Դա մեր ներմուծած սիւքէմն է, որ արդէն աչքի
փուշ եղած է միւս վանքերու անկօնտրօլ վաճառայրե-
րուն:

Այսպէս ուրեմն, ներկայիս մէջ, Վանայ Քրափոտ-
քինի Վանքը, բոլոր թրքահայ վանքերուն մէջ, կը ներ-
կայացնէ մի եղական տիպար երեւոյթ: Նա չունի այլեւս
հնադարեան վանքերու փտած ապականութիւնը, հոն գո-
յութիւն չունին պորտաբոյծ, ծոյլ վանականներ եւ մը-
շակներ, ժողովրդի ու գիւղացու կոնակէն կշտացող ան-
օգուտ բերաններ: Չկան եւ եկեղեցական դարդարուն
զգեստներ, աղօթամատեան, ջահ ու կանթեղ, քչոց ու
վարադոյր, դուար ու գրաստ, խոփ եւ արօր, բայց ի փո-
խարէն կան՝ զինուորական կարգապահութիւն՝ ամենա-
խիստ կօնտրօլ, վարչական, մատակարարական գործա-

դիր մարմիններ, իշխանութեան եւ աշխատութեան բա-
ժանում ու անպայման հսկողութիւն:

Չմոռնամ ասելու որ այդ վաճառումներէն մենք օգ-
տուեցանք միմիայն օրինաւորութեան սահմանի մէջ, վեր
առնելով գոյացած գումարէն՝ ինչ որ անհրաժեշտ հար-
կաւոր էր իմ եւ ընկերներուս օրըստօրէական պէտքերուն
եւ մի պահեստի ֆօնտ, անակնկալ պատահմունքներու
համար. մնացած գումարը կը գործածուի իր նպատակին:

Առաջ տանելով վանքի բարեկարգութեան գործը,
հարց բարձրացաւ մեր ընկերներու մէջ թէ ի՞նչ պէտք էր
անել վանքի կից պարտէզին մէջ գտնուած մի հարիւրի
չափ ծառերը, անպտուղ եւ պտղատու, կաղնի, տօսախ,
կաղամախ, ընկուզենի, թթենի, խնձորենի, սալորենի ևն.

Մեր ընկերներէն մի մասը կ'առաջարկէր այդ ծա-
ռերը պահել ինչպէս որ են, իսկ մեծամասնութիւնը կ'ու-
զէր զանոնք կտրել ու փայտը վաճառել եւ պարտէզը վե-
րածել մի մարդարանի ուր տղերքը կարենային մարմնա-
մարդական վարժութիւններ ընել:

Հարցը բաւական կարեւոր ու միանգամայն կնճռոտ
էր եւ կարելի չէր թեթեւօրէն որոշում տալ, մանաւանդ
դա կը լինէր կամայական մի բան եւ բոլորովին հակա-
ռակ մեր նոր հաստատած կանոններուն եւ կարգապահու-
թեան. ուստի որոշեցի հրաւիրել ընդհ. ժողով, ինքիւրը
ենթարկել լուրջ վիճաբանութեան եւ հասուն խորհրդակ-
ցութենէ ետքը դիմել ձայներու մեծամասնութեան:

Մինչեւ որ այդ առկախ հարցերը վերջնական կեր-
պով չկարգադրուին, կարելի չէ հիմնական գործերու
ձեռնարկել, եւ ես պէտք է աճապարեմ, քանի որ Ապրիլի
վերջերը կուգամ Պոլիս՝ ձեր հրահանգներուն համեմատ:

Առ այժմ ցը՝

ԻՄ ԱՇԽԱՐՀԱՀԱՅԵԱՑՔՆԵՐԸ

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ՕՐՈՒԱՅ ՀԱՐՑԵՐՈՒ ՇՈՒՐՁ

Ա.

ՊԱՐՈՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ ԸՆԹԱՑՔԸ

Թէեւ ձեր թերթի խոտոր ուղղութիւնը բոլորովին հակառակ է մեր տեսութիւններուն, մտածողութեան, մերձաւոր եւ հեռաւոր նպատակներուն, ձգտումներուն, պահանջներուն, իտէարական ճանապարհին, ի մի բան մեր պլատֆորմային, բայց, յամենայն դէպս, ես կը փափաքեմ Բիւզանդիոնի էջերուն մէջ պարզել իմ աշխարհահայեացքը օրւայ խնդիրներու մասին, բուրժուազիական միտքը բերելու համար, եթէ հնար է, ուղղամտութեան եւ սկզբունքային ու գաղափարական որոշ ճամբու մէջ: Ես վստահ եմ որ իմ այս դասախօսութիւններէս հաւասարապէս կ'օգտուին ե՛ւ ամիրայական մենծ էֆէնտի-ութիւնը, ե՛ւ բուրժուազիական ապականած դասակարգը,

ե՛ւ յետադիմական կղերականութիւնը, ե՛ւ ժողովրդի ազէտ մասսաները:

Ընտրելով Բիւզանդիոնը իբրեւ իմ դասախօսութիւններու ամբիոն, իմ նպատակն է թշնամիին հետ ճակատիլ, բո՛ւն իսկ, այսպէս ասած, իր միջնաբերդի մէջ:

Ի հարկէ ես լինելու եմ քաղաքավարի, իմ դասախօսութիւնները պահելով միշտ գաղափարային մաքուր հողի բարձրութեան վրայ: Ես երբեք չեմ հետաքրքրուիր անձերով: Ինձ համար գոյութիւն ունի սկզբունքը, իսկ անձը ո՛չ:

Կրնայ պատահիլ որ դասախօսութեանս ընթացքին՝ ես պարտաւոր ըլլամ անուանելու մի մարդ՝ դաւաճան, մի ուրիշը կաֆիէ, մի երրորդը մատնիչ, մի չորրորդը կեղտոտ արարած կամ աւաղակ. այդ սքարազային այս խօսքերը կ'ուղղուին ո՛չ թէ ակնարկուած անձին, որուն հետ երբեք դորժ չունիմ, այլ անոր սկզբունքային հանդամանքներուն, եթէ ունի:

Բիւզանդիոնի ընթերցողները արդէն կը ճանչնան զիս, կարգացած ըլլալով իմ ընկերական ու անձնական նամակները, որոնք յայտնի դաւաճան Պ. Երօտ ձեռք անցընելով հրատարակեց, առանց իմ գիտակցութեան եւ հրամանին: Նոքա դիտեն թէ ընկեր Փանջունի չորրորդ-թեւ չգիտեր, կեղծեւ չգիտեր, ստել չգիտեր: Նա սկզբունքային մաքուր յեղափոխական է, որոշ աշխարհա-հայեացքով: Այդ բաւական է որպէս զի ներկայ դասախօսութիւնները տան բաւարար արդիւնք:

Ընդունելով այս մի քանի խօսքերը իբրեւ յառաջաբան, այժմ կը խնդրեմ որ լուրջ վերաբերումով հետեւիք իմ դասերուն:

Եթէ իմ դասախօսութիւններու ընթացքին դիտողու-

Թիւններ ներկայանան ձեր մտքին՝ կարող էք յայտնել հրապարակով եւ ես պատրաստ եմ պատասխանելու անոնց: Ես կռիւի, պայքարի մարդ եմ, վիճաբանութենէ չեմ վախնար, ի հարկին կը ստեղծեմ դայն: Դա իմ իսկական կոչումն է:

Այժմէական օրւայ հարցը, ինչպէս յայտնի է, պարոն Արշարունի Պատրիարքի դիմումն է Իթթիհատի կուսակցութեան մօտ Օսմ. խորհրդարանական ընտրութիւններու մասին:

Յետադէմ մամուլը կը կարծէ հակասութիւն տեսնել նախ պարոն պատրիարքի վրայ որ Ազգային ժողովի մէջ, ընտրութեան մասին բոլորովին չէզոք մնալու որոշումը յայտարարելէ ետքը, այժմ ազգու միջամտութիւն ի դործ կը դնէ եւ յետոյ Դաշնակցութեան վրայ՝ որ Ազգային ժողովի մէջ պարոն Պատրիարքը բացարձակ չէզոքութեան հրաւիրելէ ետքը, հիմա դայն միջամտութեան հրաւիրած է:

Բոլոր այդ քննադատութիւնները գիտական հիմ չունին:

Թողնենք անձերը մէկ կողմ, դնենք հարցը սկզբունքային գետնի վրայ ու այնպէս քննենք:

Ի՞նչ կ'ըսէր Դաշնակցութիւնը Ազգային ժողովի մէջ. Թէ Վարչութիւն եւ Պատրիարք երբեք չպէտք է միջամտեն Օսմ. Պարլամենտի ընտրութեան: Իսկ Պարոն Պատրիարքն ի՞նչ ըսաւ. Թէ ինք երբեք չի կրնար միջամտել Օսմանեան Պարլամենտի ընտրութեան: Այսպէս ուրեմն Դաշնակցութեան եւ Պատրիարքի հայեցակէտները նոյնացան միացան, իրարու մէջ ձուլուեցան եւ եղան լոկ մի հայեցակէտ: Այդ հայեցակէտի ուժով Դաշնակցութիւնը հարկ տեսաւ որ Պարոն Պատրիարք միջամտէ

ընտրութեան եւ դիմում ընէ Իթթիհատին: Վերցնենք Պատրիարքին անձը որ մեզի համար կարեւորութիւն չունի, որովհետեւ մենք անձերով չենք գրադիր, ի՞նչ կը մնայ անդին. — Պատրիարքի հայեցակէտը: Բայց արդէն տեսանք որ այդ հայեցակէտը ձուլուած էր Դաշնակցութեան հայեցակէտի մէջ: Որով երբ Դաշնակցութեան հայեցակէտը նոր դիմումի մը պէտք տեսաւ, արդէն իր մէջ ունէր Պատրիարքի հայեցակէտը, կամ ուրիշ բառով, Դաշնակցութեան հայեցակէտն էր որ պէտք կը գդար Ահմետ Նէսիմի բէկի հետ բանակցելու:

Ուրեմն Դաշնակցութիւնը հակասութեան մէջ չէ այս բանակցութիւնը ընելուն համար, քանի որ իր հայեցակէտը այն էր արդէն որ Ազգն ու Վարչութիւն պէտք է հեռու մնան ընտրական պայքարէն, ինք կատարէ ամէն բան:

Պատրիարքի անձը դուրս է այս խնդրէն, ինչպէս դուրս են նաեւ Դաշնակցականներու անձերը: Սկզբունքներն են միայն որ կը գործեն:

Ձեմ գիտեք թէ Բիւզանդիոսի ընթերցողներուն մատչելի պիտի ըլլա՞յ այս դասախօսութիւնը եւ պիտի կըրնա՞ն աննախապաշար մտքով խոնարհիլ այս փաստերուն առջեւ:

Ինչ որ ես ասացի ունի գիտական հիմ եւ հարկ է դայն ընդունիլ անտրտունջ:

Ահա՛ ճշմարտութիւնը:

Բ.

ՍՏՈՐ ԻՆՍԻՆԻԻԱՑԻԱՆԵՐ

— Կուսակցականները շահամուլ եւ, նոքա կ'ուզեն ձեռք անցնել աղբային իշխանութիւնը, տիրանալու համար՝ անոր եկամուտներուն, նոքա խորհրդարանական աթոռներու հետամուտ են դիրք շինելու, դրամ շահելու համար, նոքա Աղբին շահը չեն խորհիր, այլ իրենց անձնականը եւ իրենց կուսակցութեան շահը:

Ահա՛ այն կեղտոտ ինսինիւացիաները որոնք կ'երեւան, համարեա՛ ամէն օր, շէրիաթճիւայետադիմակերբամենծէֆէնդիալիան մամուլի մէջ:

Որքան ամբաստանութիւն՝ այնքան ստութիւն:

Փաստերով խօսինք, ինչպէս միշտ:

Վեր առնենք, օրինակի համար, վերջին Օսմանեան Պարլամէնտի ընտրութեան շրջանին մեր գործունէութիւնը եւ տեսնենք թէ ի՞նչ չափով շահամուլութիւն կայ այդ գործունէութեան մէջ:

Ամբողջ ամիսներ մեր կուսակցութիւնը ընտրական պայքար մղեց, իթթիհատի կողքին, ե՛ւ մայրաքաղաքէ՛ ե՛ւ գաւառներու մէջ: Մեր տղերքը, իրենց հանդիսոր

թողլով, գիշեր ցերեկ աշխատեցան, ընտրողներ փնտռեցին, գտան եւ ի հարկին ստեղծեցին: Բոլոր մեր կազմակերպական ուժերը, բոլոր մեր գործօն շարքերը, բոլոր մեր ահումբները, բոլոր մեր լսարանական Միութիւնները, բոլոր մեր լեզուներն ու կոկորդները, իրենց օժանդակ ճիւղերով գործեցին: Մօտաւորապէս կարելի է ասել թէ՝ 2,000 ընկերներ մասնակցեցան պայքարին, յաջողցնելու համար մեր քանտիտադներու ընտրութիւնը: Միթէ նոքա փո՞ղ ստացան, կամ մի ոեւէ չա՞հ կ'ակնկալէին այդ ընտրութիւններէն. նոցա շատերը ո'չ առաջին կարգի, ո'չ երկրորդ կարգի ընտրողներ էին եւ ո'չ ալ պարլամէնտի քանտիտադ, նոքա կ'աշխատէին անձնուրարար, սկզբունքի անունով, կուսակցական դիսիպլինայով, որպէս հլու, առանց կամքի մեքենաներ՝ լարուած վարիչ մարմնի կողմէ: Ահա՛ թէ ինչ հրաշքներ կը գործէ ինքնադիտակից ու անկախ նկարագիրը:

Եւ արդիւնքն այն եղաւ որ ընտրուած ութը Հայ մէպուսներուն հինգը զուտ կուսակցականներ եղան ու երկուքը պլաթֆորման ընդունողներ: Ի հարկէ, այդ հինգը նիւթապէս պիտի օգտուին, բայց միւս երկու հազարը՝ ոչինչ:

— Ուրեմն չէֆերու յաջողութեան համար տղերքը կ'աշխատցնէք... պիտի առարկեն այժմ մեր շէրիաթճի Պարոնները:

Ի՞նչ կեղտոտ մտածում: Միթէ մեր մէջ չէֆ կա՞յ, միթէ ամէնքն ալ ընկերներ չե՞ն, միթէ առիթը ներկայացած ատեն փաստացի կերպով չե՞նք հաստատեր այդ ճշմարտութիւնը, ընկեր Վռամեան, ընկեր Փաստրմաճեան, ընկեր Վարդգէս կոչելով հաւասարապէս ամէնքին:

Այսպէս ուրեմն երկու հազար հոգի աշխատեցան եւ

հինգ հոգի միայն շահեցան: Վերածենք հարցը մի թուաբանական պրոբլեմայի եւ կը տեսնենք թէ 400էն մէկն է միայն որ օգտուած է այդ պայքարէն, կամ այլ առած, շահողը կը վերածուի մէկ առ 400ի ամենամիկիմ համեմատութեան: Միթէ մի կուսակցութիւն որ իր մէջ ունի 400 անձնուէր գործիչի դէմ մի շահամու կամ փառասէր գործիչ, կարելի՞ է ամբաստանել իբրեւ շահամուլական կամ յետին միտքեր սնուցանող կուսակցութիւն:

Բուրժուազիական մամուլը գուցէ պիտի առարկէ թէ՝ քանի որ կուսակցութիւնը իր պլաթֆորման ընդունող քանտիտադներէն, ընտրութեան յաջողման դէպքում, մի տուրք կը հաւաքէ, ապա եւ շահու համար կ'աշխատի անոնց ընտրութեան:

Դա եւս մի ստոր ինսինիւացիա է որ չի կրնար կանգուն մնալ առողջ տրամաբանութեան հանդէպ:

Կրկին թո՛ղ խօսին փաստերն ու թուանշանները եւ դուք երկիւղածութեամբ մտիկ ըրէ՛ք:

Ըստ մեր պլաթֆորմայի սկզբունքային էական պայմանին՝ նոքա որ մեր հովանաւորութեամբ պարլամէնտ կը մտնեն՝ պէտք է վճարեն միանուազ 50 ոսկի եւ ապա ամսական 5 ոսկի: Արդ պլաթֆորման ընդունող եւ ընտրուած երեսփոխաններու թիւն է 7. որով կուսակցութեան գանձարանը կը մտնէ՝ ամբողջ նստաշրջանի տեւողութեան՝ մօտաւորապէս 2,030 ոսկի, միայն եւ միայն:

Արժէ՞ միթէ որ մի հօր կուսակցութիւն, որպիսին է մերը, իր բոլոր բանակը շարժման մէջ դնէ ամբողջ երեք ամիս, մի այդպիսի չնչին գումարի համար, երբ ոեւէ ժամհարեանցի կամ Պալեօղեանի վրայ կատարուած մի տէրօրական գործողութիւն՝ մի քանի անձնուէրներու

հերոսութեամբ, այդ գումարէն շատ աւելին կարող էր բերել կուսակցութեան գանձարանը:

Պէտք է որ մարդ յիմար՝ եւ բոլորովին անծանօթ ըլլայ մեր յեղափոխական անցեալին, մեր տակտիքային, մեր բիւզնէզի հաւասարակշռութեան պայմաններուն, որպէս զի այդպիսի անճոռնի հայեացքներ պարզէ:

Մի նախատինք է ենթադրել թէ մենք պէտք ունինք Օսմանեան Պարլամէնտի հայ անդամներու ամսականի մէկ հինգերորդին, Հայ ազգի ճակատագիրը վարելու համար:

Մեր մօտաւոր անցեալը պայծառ ու անհերքելի փաստ է թէ՝ երբ խնդիրը հասոյթի աղբիւրներ ստեղծելու վրայ է, կուսակցութիւնն ունի իր որոշ սկզբունքային միջոցները քիւֆ կապած ոսկիները շրջաբերութեան հանելու համար:

Երբ փաստացի իրողութիւնները կը խօսին, ստոր ինսինիւացիաները պէտք է լռեն եւ անարգութեան սիւնին դամուին ինքնաբերաբար:

Գալով ազգային իշխանութիւնը մեր ձեռքը անցնելու մասին մեզի վերադրուած մտադրութեան՝ դա մի ամենազգուելի ու անպատկառ ստութիւն է:

Մենք աչք չունինք ատոր: Թո՛ղ ձեր գլուխը փառատի Պատրիարքարանը, Ազգային Հիւանդանոցը, Գալֆայեան որթանոցը, Աղքատախնամները, եւն., եւն.: Մենք միայն կ'ուզենք ու կ'աշխատինք մեր անմիջական կօնորօլի տակ առնել Սանասարեան կտակը, Եօանէսքուի կտակը, Բերայի Կալուածոց հոգաբարձութիւնը, Գարակէօզեան կտակը, եւն. վերջապէս բոլոր այն հաստատութիւնները որոնք ուղղակի կապ ունին կուսակցական հարցի հետ, կը հասկնա՞ք, շէրիաթճի Պարոններ, կուլ-

—տո'ւր—ական հարցի հետ: Եւ այդ մեր անբռնաբարելի
իրաւունքն է քանի որ մեր ծրագրի մէջ կայ աշխատիլ
Հայ ժողովրդի կուտուրական դարգացման:

Այս սկզբունքային ճշմարտութիւնները ե՞րբ պիտի
կրնանք տեղաւորել ձեր դասացած դանկերուն մէջ...:

Հիմա որ արտայայտուած ստոր ինսինիւսացիաները
ջրեցինք փաստացի ապացոյցներով՝ մեր դասախօսու-
թեան առարկայ դարձնենք մի այլ կարեւոր հարց:

Գ.

ՍԱՆԱՍԱՐԵԱՆ ԱՆՕՄԱԼԻԱՆ

Այսօրերս Ռէաքցիական մամուլը կրկին աղմուկ կը
բարձրացնէ, Սանասարեան վարժարանի առիթով, մեր
Կուսակցութեան դէմ: Կրկին կը լսուին պառաւի յաւի-
տենական տրտունջները, կրկին երեւան կը դան ժանգո-
տած գէնքեր, փռած ամբաստանութիւններ, մզլոտած
ցուցմունքներ, որոնցմով կ'ուզուի ապացուցանել թէ
Սանասարեան վարժարանի անկարգութիւնները արդիւնք
են կուսակցականներու միջամտութեան եւ թէ նոքա կը
դրդուեն ուսանողութիւնն ու ուսուցչութիւնը, որպէս զի
տիրանան վարժարանին:

Ես չեմ ուզեր հարեանցի հերքումներով ջրել այդ
ստոր զրպարտութիւնները, այլ փաստեր եւ իրողութիւն-
ներ կը դնեմ ընթերցողի առաջ:

Հարցը դուտ սկզբունքային է: Մեզ համար գոյու-
թիւն չունին ո՛չ Սանասարեան վարժարան, ո՛չ Խաչա-
տուրեան, ո՛չ Աբուլեան, ո՛չ Կարին, ո՛չ Պոլիս, ո՛չ Խը-
նամակալութիւն, ո՛չ ուսանող, ո՛չ ազգային վարչու-
թիւն. մեզ համար կայ միայն մի աչքի ընկող առօրեայիս:

Եթէ Պարոն Նորատունկեան եւ իր մենծ էֆէնդիական քլիքը մինչեւ հիմա փճացուցած լինէին Սանասարեան կտակը, եթէ վարժարանը վաղուց փակած ու չէնքն ալ քարուքանդ ըրած լինէին, եթէ դրամական զեղծումներ գործէին, մենք ոչինչ ունէինք ասելու, ընդհակառակը մենք գուցէ նրանց արդարացնէինք, որովհետեւ նոքա այդպէս վարուելով, մեր սկզբունքի համեմատ, նորմալ գործունէութիւն ցոյց տուած պիտի լինէին եւ հաստատած մեր այն փաստը թէ ամիրայական մենծ էֆէնդիութիւնը կարող չէ մի ունէ օգտակար հասարակական գործունէութիւն ունենալ, թէ նա ապականուած, փճացած է բոլորովին եւ թէ հարկ է այդ քլիքը դուրս չպրտել ազգային հասարակական կեանքէն եւ անոր տեղ դնել երկտասարդական, պատանեկան, երախայական ոյժեր:

Բայց ահա՛ Պարոն Նորատունկեան եւ իր քլիքը տարիներէ ի վեր ո՛չ թէ միայն շարունակած է գործադրել Սանասարեան կտակը, վարժարանը բաց պահել, այլ նոյն իսկ եռապատկած է կտակարարին թողած դրամազուխը:

Այս է մեզի համար սկզբունքային հարցը, դատապարտելի, անարդարանալի անօմալիան:

Պարոն Նորատունկեան եւ իր քլիքը վարուելով այնպէս ինչպէս վարուած են մինչեւ այսօր, դաւաճանած կ'ըլլան իրենք իրենց հանդէպ, մենծ էֆէնդիութեան եւ ամիրայականութեան հանդէպ: Նոքա իրենց այս արարքով դաւաճանած կ'ըլլան եւ մեր յեղափոխական թէօրիաներու դէմ:

Ահա՛ թէ ինչու մենք մեզ պարտաւոր կը զգանք ամէն գնով կռուիլ այդ քլիքի դէմ, առանց յետին մըտ-

քերու, թաքուն նպատակներու, այլ միմիայն սկզբունքային հողի վրայ:

Դուք չէ՞ք ըմբռներ ու տեսներ այն վատ ներգործութիւնը որ Պարոն Նորատունկեանի պէս անձեր ի գործ կը դնեն ժողովրդական մասնաներու վրայ իրենց այս կերպ գործքերովը:

Տգէտ ու անգիտակից ժողովուրդը որ միշտ sim-
pliste է եւ յաճախ արդիւնքէն կը դատէ ամէն գործ, ինքնիրեն պիտի խորհրդածէ:

— Սանասարեան ինամակալութիւնը, երեսուն տարուան մէջ իրեն վստահուած դրամազուխը եռապատկած է, միեւնոյն ատեն վարժարանը կանոնաւորապէս վարած է, ուրեմն այդ մարդիկը կարող են օգտակար ըլլալ, գործ տեսնել, ազգին ծառայել, հետեւաբար անիրաւ է պնդելը թէ հարկ է զանոնք հալածել ու դուրս նետել ազգային գործունէութենէն:

Կը տեսնէ՞ք թէ ինչ աղետալի հետեւութիւններու կրնայ մղուիլ միամիտ ու անգիտակից ժողովուրդը Պարոն Նորատունկեանի նման անձերու գործունէութեան շնորհիւ:

Այս ընթացքով բոլոր մեր հիմնական սկզբունքներն են որ ոտնայատակ կը լինին, մեր երկարամեայ դասախօսութիւնները, փրօփականտաները, գործունէութիւնն է որ յօդս կը ցնդի եւ գուցէ հասնի մի օր ուր ժողովուրդը, իր աչքի առջեւ պարզուած չար օրինակներէն դատելով՝ սկսի մտածել:

— Այդ կողակցականներու ամէն ըսածին պէտք չէ հաւատալ...

Ու տարակոյսը պիտի պատէ իր միտքը:

Այդ օրը կը լինի մեր դատապարտութիւնը, մեր

յառաջխաղացական ընթացքի կասումը, մեր պրէստիժի խորտակումը:

Այս կերպով Պարոն Նորատունկեան եւ իր նմանները դաւաճանած կը լինին յեղափոխական առողջ սկըզբունքներու դէմ, մինչդեռ եթէ նոքա մի քիչ խիղճ, մի քիչ զգացմունք, մի քիչ ազգասիրութիւն ունենային՝ պիտի ջանային ոյժ տալ մեր քարոզած վարդապետութիւններուն՝ իրենց օրինակովը զգուեցնելով ժողովուրդը իրենցմէ: Բայց միթէ այդ ապականուած բուրժուաները երբեք գաղափար ունի՞ն անձնագոհութեան, ինքնամոռացումի վրայ: Միթէ նոքա կարո՞ղ են հրաժարիլ, հասարակական օգտի համար, իրենց վարչական, դիւանագիտական կամ մատակարարական կարողութիւններէն:

Մտածեցէ՛ք թէ ժողովրդական մասնաւորութեան համար ի՞նչ շինիչ դաս պիտի լինէր, ի՞նչ փայլուն ապացոյց, եթէ Սանասարեան խնամակալութիւնը փոխանակ իրեն վստահուած դրամագլուխը եռասրատկելու եւ քիւֆ կապած ոսկիի դէզերը կուտակելու, յիմարաբար ու անհաշիւ մսխած ըլլար այդ դումարը, այնպէս ինչպէս կը վախէր ամիրայամենէֆէնդիական քլիքի մը:

Այնչափ ատեն որ մեր բոլոր դասակարգերը իրենց վրայ պարտադրուած ուրոյն եւ որոշ նկարագիրներն ու բարքերը չիւրացնեն, կարելի չէ խկական յեղափոխութիւն յառաջ բերել:

Մենք էֆէնդիին պէտք է լինի ազգատեաց, փառամոլ, ազգին շահն իր շահուն զոհող. բուրժուան պէտք է լինի ապականած, դրամապաշտ, անբարոյական. հարուստը պէտք է լինի կեղեքիչ, անխիղճ. յեղափոխականը իր դէպիւթ, մաքուր, անշահախնդիր, անկեղծ, անձնուէր: Եւ այսպէս ըստ կարգին:

Մենք կ'ըսենք Պարոն Նորատունկեանի եւ իր նմաններուն.

— Դուք եթէ կը կամիք, կարող էք հասարակական դործերու մասնակցիլ, բայց պայմանաւ որ ձեր դործունէութիւնը լինի կամայական, վնասակար, կործանարար, այսինքն համաձայն այն ուղղութեան, զոր ընկերային պայմանները, ատալիզմի օրէնքները, միջավայրը, դասակարգային ժառանգականութիւնը, մարդկային բնաշըրջումը ստեղծած են ձեզի համար: Դուք իրաւունք չունիք շեղելու այդ ճամբէն եւ ջանալով օգտակար դործունէութիւն ցոյց տալ, հերքելու մեծ գիտուններու եւ ընկերաբաններու տեսութիւնները՝ գայթակղութիւն պատճառելով ժողովրդին ու անոր ներշնչելով սխալ մտածումներ: Մի՛ ապականէք, մի՛ մոլորեցնէք ժողովուրդը, թողէ՛ք որ նա մաքուր մնայ եւ ուղիղ սկզբունքներով առաջնորդուի:

Եւ որովհետեւ Պարոն Նորատունկեան եւ իր նմանները չեն ուզեր լսել այդ խրատը, որովհետեւ նոքա կը յամառին չհետեւելու ընկերային գիտութեան իրենց առջեւ դրած ճամբուն, մենք ի հարկէ իրաւունք կ'ունենանք կատաղօրէն կռիւ մղելու մենք էֆէնդիական քլիքի դէմ, գիտական սկզբունքներու յաղթանակին համար:

Կը յուսամ որ այս դասախօսութեամբ, Բիւզանդիոնի ընթերցողը որոշապէս հասկցաւ թէ ի՞նչ է մեր բռնած դիրքը Սանասարեան հարցի մասին. մէկ բառով ասեմ.

— Վերահաստատել սկզբունքային նորմալիան, որ խախտած է շնորհիւ Սանասարեան խնամակալութեան կատարած դործին:

ՀԱՅ ԱԶՆՈՒԱԲՈՒՐԺՈՒԱԶԻԱԿԱՆ
ՄԻ ԿՕԼՕՍԱԼ ԵՂԵՌՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Մի զժոխային ահա ուրու մօտ կը նսեմանան նոյն իսկ Պօնոյի եւ իր ընկերներու օգոմօբիլային ոճիւրները, կը սեւացնէ մեր ազգային իրականութիւնը՝ մօտաւորապէս եօթն ութը տարիէ ի վեր:

Մի անուր, անբարոյացուցիչ ձեռնարկ ուրուն նըպատակն է Հայ Ազգին վերածնութիւնը իր սաղմին մէջ խեղդել, ժողովրդի ազնիւ բնագոյնները ապականութեան ճախճախուտքին մէջ սպաննել եւ ստրկութեան շղթաներով պրկել անոր ամբողջ ազատամարտ խոյանքը, անպատիժ ի դործ կը դրուի ազնուաբուրժուազիական խմբակի մը կողմէ, անպատկառ խայտառակութեամբ:

Մենք չատ անգամներ առիթ ունեցեր ենք անարգութեան սիւնին դամելու այդ յայտնի ոճրագործները, անոնց հակամարդկային արարքները զգոտանքի նշաւակ ընելու, բայց նոքա, առանց ազդուելու մեր արդար զայրոյթի արտայայտութիւններէն, իրենց եղեռնագործու-

թիւնը առաջ կը տանին՝ օգտուելով իրենց շուրջ բոլորուող ապականած ուժերէն:

Բիւզանդիոնի ընթերցողները եթէ իմ դասախօսութիւններու չնորհիւ, կրցած են գիտակից հասկացողութեան մը տիրանալ, անպայման դուշակած կը լինին որ իմ խօսքերը ուղղակի Եգիպտոսի մէջ հիմնուած Հայ Բարեգործական Ընդհ. Միութեան մասին է:

Մեր պատմութիւնը, Հայկ Դիւցազնի յաղթանակներէն մինչեւ Խանասորի արշաւանքը, մի այսպիսի սեւ էջով չէր մրոտուած: Պօղոս փաշա Նուբար, իր գիւլային հիմնարկութեամբ, մահացու հարուածը տուաւ մեր կուլտուրական գործին:

Թո՛ղ խօսեն փաստերը եւ թոսանչանները:

Եգիպտոսի Բարեգործական Միութիւնը նուիրատուութիւններու աղբիւրները խտորեցնելով դէպի իր քովը, մօտաւորապէս վաթսուն հազար ոսկիի կորուստ պատճառեց ութը տարուան ընթացքին:

Բայց թողնե՛նք նիւթական կորուստը. նա՛ իր գործունէութեամբ ապականեց, անբարոյացուց Հայ ժողովրդի նկարագիրը: Նորա հրատարակած տարեկան տեղեկագիրները մի մի ոճիւրներ են, որոնք կը սպաննեն Հայ ժողովրդի գիտակցութիւնը:

Ապացո՞յց. ահաւասիկ: Մինչեւ հիմա մեր գիտակից ժողովուրդը իր դրամը կուտար յանուն իդէալական դործքերու, առանց յետոյ հաշիւ սրահանջելու, առանց հետաքրքրուելու թէ արդեօք դրամը նպատակին դործածուած է. կա՛մ առ առաւելն կը դոհանար երբ իրեն կը հաւատտէին թէ դրամը իր նպատակին դործածուած՝ եւ նոյն իսկ քիչ մըն ալ անդին անցած է: Նա՛ վստահութիւն ունէր իր առաջնորդներուն, իր մօտաւորական վա-

ըրէնքերուն վրայ, նա՛ չէր գիտեր թէ ի՞նչ է սնտուկի հա-
շիւը, ելեմուտի հաշիւը, հաշուեկշիռը, նա՛ որովհետեւ
փող էր տուել, չէր ուզեր տոմարակալ դառնալ:

Բարեգործական Միութիւնը իր տարեկան տեղեկա-
գիրներով, իր մանրամասն հաշուետուութեամբ կ'ուզէ
նուիրատուները դարձնել մի մի տոմարակալ, նրանց
ներշնչել սա աղետալոր դաղափարը թէ իրանք, իբրեւ
նուիրատու, իրաւունք ունին իրենց նուէրներուն գործա-
ծութեան հաշիւը քննելու: Եւ ահա՛ Հայ Ժողովուրդի մէջ
ծնունդ առաւ անվստահութիւնը, կասկածը, նորա մա-
քուր, անկեղծ, միամիտ նկարագիրը ապականուեցաւ:
Նա սկսաւ բաղդատութեան դնել հաշիւ տուողները եւ հա-
շիւ չտուողները. նա դարձաւ հաշուեսրահանջ: Իդէալը
կորաւ պարտի ու պահանջի գումարներուն մէջ, դաղա-
փարական միամտութիւնը ինկաւ հաշուեկշիռի ոտքերի
առաջ, վերացական բարձրութիւններէն՝ նա կօնկրէք
տոմարներու վրայ թառաւ:

Ահա՛ այն անքաւելի ոճիրը որ գործեց Բարեգործա-
կան Միութիւնը մի քանի տարուայ ընթացքին:

— Տօ՛, յիմարներ, ի՞նչ պէտք տարեկան այդ ման-
րամասն հաշիւներուն, միթէ ժողովուրդը ձենէ հաշիւ
սրահանջե՞ց, նա դրամը տուաւ ու պրծաւ: Ի՞նչ հարկ մի
առ մի ցոյց տալ թէ այսքան ոսկի տրուեր է այնինչ վար-
ժարանին, այսքան այնինչ որբանոցին, այսքան այնինչ
գիւղի աղքատներուն, եւն. եւն.: Ինչո՞ւ չէք ուզեր օգ-
տուիլ ուրիշ կաղմակերպութիւններու օրինակէն, աւելի
հին, աւելի փորձառու կուսակցութիւններէն, որոնք ձեր
փաշաէֆէնդիական քլիքէն շատ աւելի լաւ ուսումնասի-
րած են ժողովրդի հոգեբանութիւնը, նորա կարիքները,
նորա մտայնութիւնը:

Օրինակ՝ վեր առէք ուսանողական ֆօնդի համար
բացուած հանգանակութիւնը, միթէ հաշիւ տրուեցա՞ւ,
միթէ տղերքը հաշիւ սրահանջեցի՞ն:

Ձե՞ մի որ դաղափարը արդէն այնքա՞ն գեղեցիկ էր
որ ինքնին բաւարարութիւն կը տար դրամ վճարողներու
հոգեկան վայելքին:

Բայց միթէ մեր վաշխառու բուրժուաները կարո՞ղ
են ըմբռնել ու ճաշակել այս գուտ մտաւորական վայելք-
ները: Նոքա գումարի, յաւելումի, բազմապատկութեան
ու տոկոսի ստրուկներ են, նրանց իդէալը դրամարկղն է..

Կործանել Եգիպտոսի Բարեգործական Միութիւնը,
նորա սրահեստի դրամադուլիսը՝ կուսակցական կօնտրօլի
տակ՝ գործածել աշխատաւոր մասնաւոր կուլտուրական
գործին, հիմնելով զանազան ֆօնդեր որոնք մի մի իդէա-
լական սկզբունքներ ներկայացնեն. ահա՛ հրամայողական
սրահանջը:

Այս կերպ միայն կարելի է քաւել գործուած ոճիրը:

Ե.

ԵՓՐԵՄ ԽԱՆ ՖՕՆԻ

Երկաթը պէտք է տաք տաք ծեծել.—

Այսպէս է վճռել ազգերու իմաստութիւնը:

Մի ահեղ հարուած սարսեց նախկին Սասանեան երկիրը, ինկաւ Եփրեմ Խան Իրանի կորիւնը պատնէշի վըրայ՝ թշնամու գնդակներէն: Նա պարսիկ պախտիարներու հետ կռուեցաւ Սալար էլ Տէօվլէի սրբոսիկ ու քուրդ գունդերու դէմ՝ Պարսկաստանի խորքը, ներկայ պարսիկ իշխանութիւնը պաշտպանելու համար՝ նախկին Պարսից Շահ Մէհմէմէտ Ալիի դաւերուն դէմ:

Մենք բացատրեցինք թէ ի՞նչպէս Եփրեմ Խան, Թէհրանի ոստիկանապետը, իր այս արարքներով հաւասարեցաւ Վարդան Մամիկոնեանին եւ դարձաւ ազգային հերոս:

Մենք փաստացի կերպով ցոյց տուինք թէ նա՛ ինչպէս ապրեցաւ, կռուեցաւ, մեռաւ Հայ ազգի, Հայ հայրենիքի, Հայ ժողովրդի համար: Մենք այդ բոլորը ցոյց ենք տուել արձակ եւ ոտանաւոր գրութիւններով, պատկերներով, դօկիւմէնտներով:

Եւ մենք հրաւիրեցինք Հայ ժողովուրդը լաց լինել. եւ Հայ ժողովուրդը լաց եղաւ: Մենք հրաւիրեցինք Հայ ժողովուրդը որ իր ցաւը արտայայտէ փայլուն կերպով. եւ նա արտայայտեց:

Բայց դա բաւական չէ: Այդ բոլորը պլադոնական ցոյցեր էին որոնք չեն կարող բաւարարութիւն տալ իրաւանութեան պահանջներուն:

Մի նորափակ Հայ հերոսի գերեզման կայ մեր առջեւ. մենք պէտք է, ժողովրդի օգտին համար, անկէ քաղենք ինչ որ կարելի է եւ պէտք է քաղենք երբ տակաւին հողը չէ չորացել նրա վրան: Հարկ է երկաթը տաք տաք ծեծել:

Հայ կեղտոտ բուրժուանե՛ր, իմ կոչը ձեր խուլ աւանջներուն կ'ուղղեմ եւ կ'ասեմ. ահա՛ մի գեղեցիկ առիթ մի որոշ չափով քաւելու համար ձեր ամօթալի գոյութիւնը, մի առիթ ցոյց տալու թէ գգացումը բոլորովին չէ ջնջուած ձեր պղծ հոգիներու խորքը, թէ դուք կարող էք ձեր գետնաքարչ կեանքին մէջ գոնէ՛ մի անգամ, մի բոստանաւոր, աղնիւ մարդ դառնալ, խոնարհիլ մի վսեմ գաղափարի առաջ, գոհելով ձեր քիւֆ կապած ոսկիներէն մաս մը հասարակական կուտուրական գործին:

Իմ առաջարկը շատ պարզ է:

Հիմնել մի Եփրեմ Խան Փօնդ դիմելով համազգային հանգանակութեան, որուն կարող ըլլան մասնակցիլ փաշաֆէնդիական քիւքը, բուրժուազիական, մտաւորական եւ բրտասարգութիւնը, պատանեկութիւնը, ուսանողութիւնը, դպրոցականները, երախաները, օրօրոցները, ցրտած Հայ գաղթականութիւնները, եւ Հայ աշխատաւոր դասը, եւ Հայ արհեստաւորը, բժիշկը, փաստաբանը, դեղագոր-

ծը, եւ Հայ կաթողիկը ե'ւ Հայ բողոքականը ե'ւ Հայ-հռոմը ե'ւ Հայ բռնան, որովհետեւ մենք իրաւունք չունինք զրկելու մի Հայ անհատ իր երախտագիտութեան պարտքը հատուցանելու Պարսկաստանի ազատութեան հերոսին. հակառակ դէպքում՝ դա' կը լինի չափազանց եսասիրութիւն, մի աններելի էգօրիզմ:

Մի այսպիսի հանգանակութեամբ Հայ ժողովրդին միջոց կը տրուի իր պարտքը հատուցանելու դէպի այն կուսակցութիւնը որ իր մէջ ծնաւ Եփրեմ խաներ:

Թէ ինչ բանի պիտի գործածուի հաւաքուած գումարը՝ դա երկրորդական հարց է որ նշանակութիւն չունի, հանգանակութեան բո'ւն նպատակը լինելով միայն միջոց տալ Հայ ժողովրդին, որպէս զի նա կարենայ դո-հացնել իր երախտագիտական կարիքը դէպի Հայ հերոսը, դէպի Հայ հերոսներու վառարանը եղող կուսակցութիւնը:

Այսուհանդերձ հանգանակութեամբ հաւաքուելիք գումարի գործածութեան մասին կարելի է թելադրութիւններ ընել. օրինակ՝ հիմնել Հայաստանի անծանօթ գիւղերու մէջ «Եփրեմ խան» ակումբներ որոնց նպատակը լինի մայիս մէկի գործաւորական տօնին նշանակութիւնը բացատրել տգէտ գիւղացուն, կա'մ գիւղացիական սէնտիքաներ կազմել ազրաբային կափիթալիսմի դէմ, եւ կա'մ Կառուցիլի, Մարքսի, Էնգէլսի եւ այլ ընկերվարական վարդապետութիւնները էփանագին հրատարակութիւններով տարածել Հայ գիւղացիներու մութ խաւերուն մէջ եւ կամ, ինչ որ կը լինի ամէնէն ուղիղ եւ օրինաւոր ճանապարհը, հանգանակութեամբ ամբողջ գումարը թափել մեր կուսակցութեան գանձարանը, քանի որ մեր ծրագրին մէջ այդ բոլորը նախատեսուած է:

Արդէն ես Եփրեմ խան Փօնդի առաջարկը բերելով Հայ բուրժուազիական մամուլի էջերուն մէջ, երբեք նըպատակ չեմ ունեցեր գործի նիւթական, ֆինանսական տեսակէտը, մի տասներորդական կարեւորութիւն միայն ունի դա: Բո'ւն էականը գաղափարական տեսակէտն է եւ մենք միմիայն գաղափարական հողի վրայ պէտք է առաջ տանինք մեր փրօփականտան:

Դրամը, այդ անարգ մետաղը, որ Հայ ժողովուրդը իր գրպանէն պիտի հանէ՝ պիտի լինի իր գաղափարային վերացական զգացմունքներուն թանձրացեալ սիմբոլը որ հալելով մեր գանձարանին մէջ՝ կը վերածուի իր բո'ւն գաղափարային վերացականութեան:

Այս հրաշալի երեւոյթը կարելի է անուանել Հայ յեղափոխական քիմիագիտութիւն:

2.

ԸՆՏՐԱԿԱՆ ԶԵՂԾՈՒՄՆԵՐ, ՆՐԱՆՑ ՍԿԶԲՆԱՊԱՏՃԱՌԸ ՆՐԱՆՑ ԴԱՐՄԱՆԸ

Համաձայնուելով հանդերձ իթթիհատի հետ, մենք եղանք անոնց կատաղի քննադատը առաջին րոպէէն: Մենք Օսմանեան Պարլամէնտի ընտրութիւններու առթիւ տեղի ունեցած զեղծումները մատնանշեցինք անվերապահ կերպով, մենք առաջին անգամ բողոքի ձայն բարձրացուցինք, մենք աղաղակեցինք, լացինք, ափսոսացինք: Մենք նոյն իսկ քաջութիւն ունեցանք դիմելու ձեր Պատրիարքին ու ձեր Գում-Գաբուի Պատրիարքարանին՝ հրաւիրելու համար նոցա ազգու միջամտութիւնը՝ դործուած ընտրական զեղծումներու եւ անիրաւութիւններու դէմ: Մենք, մինչեւ երէկ, օրը օրին արձանադրեցինք ընտրական զեղծումներու իրողութիւններ՝ հիմնուած, ինչպէս միշտ, փաստերու եւ թուանշաններու վրայ:

Բուրժուազիական պղտոր միտքը գոնէ օգտուեցա՞ւ այդ հրապարակումներէն, նա ուսումնասիրե՞ց իր առջեւ դրուած իրողութիւնները, նա կրցա՞ւ թափանցել խնդրին

խորքը, նա տեսա՞ւ այդ մեր մղած պայքարին իմաստասիրական հայեցակէտը, լոգիկական եղբակացութիւնը... ապահովաբար ո՛չ: Բանանք ուրեմն նորա պղտոր աչքերը:

Ընտրական զեղծումներու պատկերացումին մէջ առաջին նկատելի փաստը, ուրկէ կը ծնի մի բարոյական դաս, սա է որ ընտրական զեղծում չէ պատահած հո՛ն ուր մեր կուսակցութեան ընտրելիները յաջողած են, իսկ ի փոխարէն զեղծումը հասեր է իր գաղաթնակէտին հո՛ն ուր մեր կանտիտաները անայաջող դուրս են եկել: Դա մի վարկաբարձի ենթադրութիւն չէ, այլ իրողութիւն է, փաստ է, ապացոյց է:

Օրինակ, վեր առնենք Պոլիսը, վեր առնենք Կարիւնը, վեր առնենք Սփազը եւ Իգմիրը, ի՞նչ կը տեսնենք. — մի ընտրական օրինաւոր դործողութիւն, որուն նմանը գուցէ կարելի չէ գտնել նոյն իսկ Շվեյցարիայում*): Իսկ Ռոտոսթոյի՞, Հալէպի՞, Իգմիթի՞, Խարբերդի՞ եւ Գոգանի՞ (Սիսի) մէջ... Կարդացէ՛ք Ազատամարտի չորրորդ երեսի ընտրական զեղծումներու բաժինը, ուր միմիայն փաստեր, ապացոյցներ, թուանշաններ կը խօսին իրենց փախչախիչ պերճախօսութեամբ: Բայց աւելի դարմանալին կայ. վանի մէջ ընտրական դործողութիւնները մինչեւ վերջին օրերը, ուր մեր ընտրելիի յաջողութիւնը կասկածի տակ էր, անօրինակ զեղծումներու թատերաբեմ դարձած էին. բայց ահա հեռագիրը աւետեց թէ մեր թեկնածուն վերջապէս յաջողած էր ու ipso facto, զեղծումներ, ապօրինութիւններ, անկանոնութիւններ

*) Կամ որպէս դուք կ'անուանէ՛ք Զուիցերիայի մէջ:

Ջնջուեցին ու Վասպուրականը դարձաւ մի երկրորդ Շվեդարիա :

Այս երեւոյթը, ինչպէս ամէն բացարձակ ճշմարտութիւն, ընդհանրական է: Ինչ որ պատահեցաւ Օսմանեան Պարլամէնտի ընտրութեան ժամանակ, նոյնը կը պատահի եւ ամէն օր մեր ազգային շրջանակի անձուկ մթնոլորտին մէջ: Թաղական Խորհուրդի ընտրութիւն, երեսփոխանի ընտրութիւն, վարչութեան ընտրութիւն, վերջապէս ամէն գործողութիւններու մէջ, երբ մեր ընտրելիներն են որ կը յաջողին՝ ամէն ինչ տեղի կ'ունենայ օրինաւորութեան, արդարութեան, կանոնաւորութեան եւ ուղղութեան սահմանին մէջ, որպէս Շվեդարիայում: Իսկ երբ մեր հակառակորդներն են յաղթող հանդիսացել, այն ատեն կրնաք վստահ ըլլալ որ գործողութիւնները կատարուած են զեղծումներով, ապօրինութիւններով, բռնութեամբ, անարդարութեամբ, մի բառով որպէս Փաթակոնիայում...

Սրանք չափազանցութիւններ չեն, սրանք իրողութիւններ են: Վկայ չորս տարուան Ազաւաւարտի համարները:

Ի՞նչ է այս երեւոյթի պատճառը: Մի պարզ գիտլա՞ծ, մի պատահական դէ՞պք. այդպէս մտածել կը լինի տղայամտութիւն եւ հակառակ գիտական սկզբունքներու: Նոր ժամանակի մարդը գիտուածի քամակին չի բեռցներ ամէն իրողութիւն՝ այլ կ'աշխատի դտնի՝ ամէն երեւոյթի թաքուն պատճառները, բնորոշիչ օրէնքները:

Ինչ որ ձեր նախապաշարեալ ու յետադիմական գանկերու համար տարօրինակ ու անբացատրելի կ'երեւայ, մեր գիտական ուղեղներու համար շատ պարզ ու բնական է: Երեւոյթի գաղտնիքը նրանումն է որ մե՛նք միայն կը

դտնուինք ուղիղ ճանապարհի, օրինաւորութեան շաւղին, ճշմարտութեան գծին վրայ, եւ որովհետեւ ուղիղ, օրինաւոր ու ճշմարիտ ճանապարհը չէ կարող երկու կամ երեք ըլլալ, անոնք որ մեր ճանապարհէն չեն քալեր՝ ի հարկէ կը մոլորին խոտոր ուղիներու մէջ. կամ մեր դրամատէր բուրժուաներու աւելի հասկնալի ըլլալու համար ըսեմ թէ մենք, ինչպէս Ամերիկացի միլիոնատէրներ, այսպէս ասած, կազմեր ենք անշահախնդրութեան, ագրեսիւթեան, ուղղութեան, ճշմարտութեան, օրինաւորութեան, քաղաքացիական պարկեշտութեան մի քրքր, այնպէս որ ուրիշները նոյն իսկ եթէ ուզեն այդ առաքինութիւններէն մէկ քանին կամ գոնէ մի հատն ունենալ ափսո՛ս որ չեն կարող:

Յաճախ պատահել է որ մեր կուսակցութեան պատկանող մի անձնուէր, պարկեշտ, ուղղամիտ անձ՝ մի ոեւէ պատահական դէպքով հեռացել է մենէ եւ իսկոյն դարձեր է դաւաճան, գեղծարար, ստոր արարած: Այս յայտնի երեւոյթը մի ապացոյց եւ փաստ է իմ վերի ասածներուն:

Եզրակացնեմ իմ այսօրուայ դասախօսութիւնը.

— Զիք ուղղութիւն եւ ուղղութիւն արտաքին մեր կուսակցութեան:

Դա մի Credo է*) որ պէտք է գամել ձեր փոստ ուղեղների խորքը:

*) «Հաւատամք»:

Է.

ԵՐԲ ԿԸ ԳԱՅ ԽՕՍԵԼՈՒ ՐՈՊԷՆ

Մի Բաշի Բօգուք՝ այսինքն մի ո՛չ-կուսակցական հասարակ մարդ, սա ղիտողութիւնը կ'ընէր ինձ՝ երէկ լուրջ կերպարանքով. —

— Ես չեմ հասկնար բնաւ ձեր Կուսակցութենէն ընտրուած Մէսոսներուն ընթացքը Օսմ. Խորհրդարանին մէջ: Գոնէ առ երեւոյթ իբրեւ Հայ Ժողովուրդի մէսոսաներ անոնք մէկ անգամ տակաւին բերանին չբացին դուռ Հայ ազգային ցաւ մը, տրտունջ մը, պահանջ մը ներկայացնելու համար Խորհրդարանին: Ատանայի ջարդերուն ժամանակ լռեցին: Անատօլուի հարստահարութեանց մասին միշտ կը լռեն, Հայաստան զրկուելիք յանձնաժողովին մասին ո՛չ մի հարցադրում չեն ըներ, բերանին չեն բանար, վերջապէս, Հայ տառապող ժողովուրդը չահադրուող խնդիրներու մասին ո՛չ ձայն մը կը հանեն կամ բառ մը կ'արտասանեն... իսկ ատեն ատեն եթէ երբեք խօսին, այն ալ մեզ չատ քիչ կամ բնաւ չհետաքրքրող հարցերու մասին է. օրինակ՝ չորեքշաբթի օր Պ. Վարդգէսի յարուցած աղմկալից միջադէպը բացօթեայ գումարումներու օրէնքին մասին... Ի՞նչ ընթացք է այս:

Ի հարկէ այս յիմարական ղիտողութիւններուն ես կը պահէի արհամարհական լուծիւն, եւ գայն չէի ըներ իմ դասախօսութիւններու առարկայ, եթէ այդ պակասամիտ արարածի խօսքերը չկրկնուէին շատերու կողմէ: Այո՛, ախո՛ս որ մի որոշ տիպի մարդիկ այդ ղիտողութիւնը կ'անեն տարիներէ ի վեր եւ շատեր — ի հարկէ ո՛չ-կուսակցական անգիտակից դասակարգէն — իբրեւ ուղիղ կ'ընդունի նայդ անճոռնի քննադատութիւնները:

Նոքա որ այդ յիմար ղիտողութիւնները կ'ընեն պրօ-վօսացիա առաջ բերելու յետին մտքով, երեւի բնաւ դադար չունին Թուրքիոյ մէջ խորհրդարանական գործունէութեան մեր Պլատֆօրմին վրայ: Նոքա չեն գիտեր թէ մեր ընկերները Օսմանեան Պարլամէնտի աթոռներուն վերայ սպասողական դիրք բռնած են որպէս զի խօսելու բոլորէն հնչէ: Նոքա չեն գիտեր թէ պալիաթիւ, կիսկատար միջոցներով չէ որ մենք կ'ուզենք Հայ ժողովուրդը երջանկացնել, այլ հիմնական, սկզբունքային միջոցներով: Նոքա չեն գիտեր թէ մեր ընկերներու ամբողջ խօսելու ոյժը, այսպէս ասած՝ չոգիի տակ պահուած է որպէս զի յարմար ըսելին դուրս պոռթկայ...:

— ԵՐԲ ԿԸ ԳԱՅ ԱՅՊ ԲՈՒԿԷՆ, պիտի հարցնէ այժմ մի ո'եւէ տգէտ Հաջի Աղա:

Պարոննե՛ր, սպասեցէ՛ք ու պիտի տեսնէ՛ք:

Թո՛ղ վաղը Օսմանեան Պարլամէնտի սեղանին վրայ գայ ծննդաբերութեան շրջանին մէջ աշխատող կիներու հարցը եւ պիտի տեսնէք թէ մեր ընկերները ինչպէ՛ս միահամուռ պահանջք պիտի դնեն ծննդաբերութեան շրջանի համար երկու ամիս արձակուրդ, մեր խորհրդարանական պլատֆօրմի համեմատ:

Թո՛ղ ծագի Խորհրդարանին մէջ մի վիճաբանութիւն

համաշխարհային քաղաքականութեան մասին ու այն ատեն կը տեսնէք թէ մեր ընկերները պերճախօսութեան ի՞նչ հեղեղներ պիտի թափեն պահանջը դնելու համար տնտեսական եւ քաղաքական մերձեցում Պալքանեան պետութիւններու միջեւ, որպէս կը տրամադրէ մեր խորհրդարանական պլատֆորմը:

Մեր ընկերները պահանջը պիտի դնեն նաեւ, երբ որ ժամանակը կը գայ, որ Օսմանեան Պետութիւնը պահէ խաղաղ բարեկամական յարաբերութիւն եւրոպական երկու խոշոր քաղաքական հատուածներու հետ: Իսկ չէզոքութիւն պահպանելու անկարելիութեան պարագային՝ նախապատուութիւն տայ Արեւմուտքի ազատական Պետութիւններու: Այո՛, մեր ընկերները ի հարկէ ստիպուած են պահանջել այս քանի որ հրամայուած է մեր խորհրդարանական պլատֆորմի արտաքին քաղաքականութեան երկրորդ յօդուածով:

Այո՛, Պարոն Զոյիլներ, երբոր ժամանակը կը գայ, մեր ընկերները կողք կողքի կը բարձրանան խորհրդարանական ամբիոնը եւ կը պահանջեն, յամառ պերճախօսութեամբ, հաւասարութիւն ստեղծել պետական բիւտձէի մէջ, վերամշակել հանգստեան թոշակներու վերաբերեալ կանոնները, վերակազմել մաքսային արդի ուժիմը Յւրոպայի մէջ գոյութիւն ունեցող տիֆերանսիէի եղանակով, կանոնաւորել դրամական սիսդէմը, մշակել ջուրերու եւ ջրաբաշխութեան վերաբերեալ յատուկ օրէնքներ, ջնջել Ծերակոյտը. ծագող միջազգային բարդութիւնները լուծել իրաւարար ատեաններու միջոցով, կնքելով եւրոպական Պետութիւններու հետ այդ իմաստով դաշնագիր, ամէն զնով հետապնդել Զարիզմի տապալման, ոյժ տալ Պարսկաստանի սահմանադրական անկախութեան, քաջալերել

Զինաստանի նորահաստատ հանրապետութիւնը, Պելժիա-կան Բօնկօն փրկել մետրոպոլի հսկողութենէն եւ տալ նը-րան ուրոյն եւ ինքնավար կազմակերպութիւն, Մէքսիկայի անկախութիւնը ապահովել հանդէպ Միացեալ Նահանգներու, Թիպէթի մեծ Լամային առանձնաշնորհումները ջնջել, Ալասքայի Ոսկեհանքերու բանւորներուն օրականը աւելցնել, Ֆիճի կղզիի մարդակերներուն ուտեստը ապահովել, Սօմալիլանտի մէջ հիմնել մշակութային-դպրոցական հաստատութիւններ, եւն. եւն.: Վերջապէս ամէն ինչ որ նախատեսուած է մեր պլատֆորմի մէջ:

— Բայց պիտի առարկէք, միթէ այդ պլատֆորմի մէջ Հայ ազգի կարիքներու մասին յօդուածներ չի կա՞ն:

Ախսո՛ւ որ չեմ յիշեր, դուցէ այդ կէտը մոռցուել է... Խօ՛, ամէն բան մտածել չէ կարելի:

ՄԻ ՔԱՆԻ ԱՌՈՂՋ ԹԵԼԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Որպէս ժողովրդի խեղճիւն շահերու պաշտպաններ՝ մենք չպէտք է դադարինք մեր հայեացքները պարզելէ եւ ուղիղ ճանապարհ գոյց տալէ, հոգ չէ, եթէ կեղեքիչ ու շահամոլ բուրժուազիան եւ նրան հետեւող կոյր ու տգէտ ամբօխը յամառին մեզ մտիկ չընելու. կայ մեր ձեռքին տակ մարդուած գիտակից երիտասարդութիւնը որ կը հասկնայ ու մանաւանդ կը հաւատայ մեզի. դա բաւ է որ մեր ցանած հոռետերը արգասաւորուին նոյն իսկ Բիւզանդիոսի պէս մի աննպաստ հողի վրայ:

Այսօր կ'ուզեմ մատնանիչ ընել իմ դասախօսութեան մէջ այն ուղիղ ճանապարհը որով կարելի է մի շարք ազգային կնճռոտ խնդիրներ հասցնել վերջնական լուծումի: Վեր առնենք՝ օրինակ՝ Երուսաղէմի վանքին խնդիրը որ տարիներէ ի վեր որպէս մի կանաւն կը թարախէ ազգի կողքին: Այդ հարցը վաղուց իր օրինաւոր և տրամաբանական լուծումը գտած պիտի լինէր, եթէ փոխանակ յանձնաժողովներու, քննիչ մարմիններու, պատուիրակներու, տեղապահներու յանձնուելու, դիմում ըլլար կուսակ-

ցական բերրոյին անձնագոհութեան (Արեւելեան կամ Արեւմտեան, Հիւսիսային կամ Հարաւային՝ դա խնդիր չէ): Ի հարկէ մենք, ժողովրդի օգտին համար, պիտի ընդունէինք մի այսպիսի խնդիրք եւ իսկոյն պիտի կազմէինք՝ մի յայտնի յեղափոխական դործիչի ղեկավարող ոյժին տակ՝ մի արշաւախումբ իր ամբողջ լրացուցիչ շարքերով: Այդ արշաւախումբը գնալով Երուսաղէմ, յանուն կուսակցութեան եւ պրօլէտար ժողովրդին, կը տիրանար վանքին, դուրս կը շարժէր պորտաբոյծ վարդապետները, այդ ազգային հաստատութեան կղերա-յետադիմական դրոշմը կը սրբէր վրայէն, կը տար նրան մի յեղամշակութային հանդամանք, վերածելով վանքը մի աղումբի կամ քլիւպի եւ անուանելով դայն փոխանակ Սուրբ Յակոբի՝ Աղբիւր Սերօ կամ Արապօ: Յետոյ ձեռք կ'առնէր վանքի նիւթական մատակարարութեան հոգսը, վաճառելով կալուածները, հասութաբեր հողերը, ցեցակեր զարդագլխատները, մզլոտած անօթները, կուլտուրական դործին համար բոլորովին անօգուտ մնացած արծաթեղէնները ու ոսկեղէնները եւ սրանով նա հիմնապէս կը քանդէր դրամական գեղձումներու բոլոր սկզբնապատճառները եւ Երուսաղէմը կը լինէր մի երկրորդ Աղթամար եւ դուք այլ եւս այս վանքին ո'չ միայն խնդիրը չէիք լսեր, այլ մի քանի տարիէն, իր դոյութիւնն ալ կը մոռնայիք:

Բայց կա՞յ միթէ, ազգային իշխանութեան դուռն, դործ տեսնող մարդիկ, ազգի ու ժողովրդի խեղճիւն շահերովը հետաքրքրուող մարդիկ... ափսոս:

Մի ուրիշ հարց որ ահա՛ երեք չորս տարիէ ի վեր կը զբաղեցնէ թէ՛ մամուլը եւ թէ՛ ազգային իշխանութիւնը, դա Յանէսքուի ծանօթ կտակի խնդիրն է: Եթէ առաջին օրէն, Պատրիարք կամ Վարչութիւն խելօք ընթացքի

հետեւէին, կտակի պաշտօնաթղթերը, փոխանակուած նամակները, գրութիւնները եւ՝ ի հարկէ՝ դրամադուլսը միասին առած դիմէին ուղղակի մեր օֆիսը եւ ասէին մեզ.

— Կը խնդրենք, դուք ձեր կազմակերպական ոյժերով, գործօն շարքերով կարող էք այս խնդիրը կարգադրել. ուստի մի՛ մերժէք մեր առաջարկը եւ թո՛ղ ձեր կուսակցութիւնը լինի Յանէսքուի կտակակատար...

Միթէ մենք այնքա՞ն անխիղճ պիտի լինէինք որ մերժէինք մի այսպիսի առաջարկ եւ վարանէինք մեր օժանդակութիւնը նուիրելու ժողովրդին եւ անոր շահերուն պաշտպանութեան:

Եւ ահա այդ օրէն խնդիրը լուծուած կը լինէր, որովհետեւ մենք կարող էինք լռեցնել թէ՛ Պ. Բասմաճեանը եւ թէ միւս ժառանգորդները, մենք կարող էինք եւ պատրաստել մի բառարան, յարգելով կտակարարին կամքը, մի յատուկ անուններու բառարան որուն մէջ տեղն ի տեղօք նշանակուած կը լինէին մեր բոլոր մեռած ու կենդանի հերոսներու անունները, իրենց մղած պատերազմները, տարած յաղթութիւնները, քաջագործութիւնները, դիւցազնութիւնները: Եւ դա կը լինէր մի Ռսկեմատեան, մի դրաւոր Պանդէոն, որուն առջեւ ծունր կը դար բոլոր երախտապարտ Հայութիւնը, սերունդէ սերունդ:

Միթէ դոյութիւն կ'ունենա՞ր այսօր մի Սանասարեան վարժարանի խնդիր, եթէ Յուլիս 11էն յետոյ, երբ մեր կուսակցութիւնը դիրք բռնեց մայրաքաղաքի բարձունքը Բերայի մէջ, մենք էֆէնդիական քլիքը դիմում ընէր մեր աջակցութեան, մեզ յանձնելով Սանասարեան Խնամակալութեան բոլոր նիւթական, վարչական եւ վարժարանական հոգերը: Միթէ մենք չէի՞նք կարող իսկոյն շարժման մէջ ղենել մեր Կարինի կոմիտէն որ յանուն ժո-

ղովրդի տէր կը դառնար այդ կըթական հաստատութեան, տալով անոր ներկայ հրամայողական պահանջներու համապատասխան վիճակ, կազմելով ուսանողական հզօր միութիւն եւ ենթարկելով ուսուցչութիւնը նրա լիազօր հրահանգներէն եւ դարձնելով Սանասարեանը մի հրաբուրդ օջախ, մի վառարան, մի հրաբուխ, ուրկէ՛ դուրս պիտի ժայթքէր յեղափոխական կրակը, այրելու, տոչորելու համար մի ո'ւէ՛ դիմադրող ոյժ:

Բայց ո՞վ կը լսէ այս իմաստուն խորհուրդները. ո՞վ կը լսէ բանաւորութեան ձայնին՝ մինչեւ այն օրը, ուր գիտակից ժողովուրդը բռնի ոյժով կը տիրանայ իր իրաւունքին:

Այդ օրը կը հասնի շուտով:

Թ.

ԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ԵՒ ԱՆՀԱՏԱԿԱՆ
ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐՈՒ ԹԵՕՐԻԱՆ

Մի բարեպատեհ իրողութիւն՝ Կում Կապուլի Թաղական Խորհրդի ընտրութեան միջադէպը՝ ինձ առիթ կու տայ պարզելու, մի անգամ ընդ միշտ, մի երեւոյթ՝ որ յաճախ անհասկանալի կը մնայ տգէտ եւ անգիտակից ժողովրդին եւ տեղի կուտայ ցաւալի թիւրիմացութիւններու։ Կուսակցական եւ անհատական հանգամանքներու հարցն է դա։ Ոեւէ գործողութիւն որ կը կատարուի մեր ընկերներու կողմէ ունի կամ կուսակցական եւ կամ անհատական հանգամանք։ Այս դասախօսութեան նիւթը պիտի ըլլայ այդ երկու հանգամանքներու սահմանները ճշգեւ, բնորոշել։

Սկզբունքային աֆսիօմա կամ ճշմարտութիւն է թէ՛ հանգամանքը կը բնորոշուի կատարուած գործողութեան համեմատ։

Երկրորդ սկզբունքային աֆսիօմա է թէ՛ միեւնոյն գործողութիւնը կրնայ կուսակցական կամ անհատական հանգամանք ունենալ տարբեր միջավայրերու մէջ։

Երրորդ սկզբունքային աֆսիօմա է թէ՛ գործողութիւն մը կրնայ ըլլալ՝ որոշ չափով՝ թէ՛ կուսակցական եւ թէ՛ անհատական միանգամայն։

Հարցը զննելով այսպէս զուտ ընկերաբանա-իմաստասիրական հողի վերայ, մի քանի փաստացի օրինակներով ընդլայնեմ իմ գաղափարը։

Վեր առնենք Կում Կապուլի միջադէպը։ Մի կուսակցական կըլուք՝ Ասպարէզ՝ ասպարէզ է եկել մասնակցելու համար ընտրական գործողութեան, կամ աւելի ճիշդ ասած՝ պայքար մղելու համար, ինչ որ ամէն քաղաքացու անկապտելի իրաւունքն է։ Ծագել է կուիւ, խորտակուել է քուէտուփը եւ խանգարուել է ընտրութիւնը։ Լա՛ւ, մի-թէ այս գործողութիւնը պէտք է համարել կուսակցական, որովհետեւ տեղի է ունեցել կուսակցականներու ձեռքով, բնա՛ւ երբեք։ Պէտք է նկատի առնել գործողութեան բընութիւնը եւ գայն բաղդատութեան զննել կուսակցութեան պատմական անցեալին հետ եւ այն ատեն ամէն ինչ կը պարզուի։ Ե՞րբ տեսներ է որ մեր յեղափոխական կուսակցութիւնը կուիւ մղէ փայտէ տիփիկներու եւ թուղթի պատառիկներու դէմ, մեր ո՞ր կոնկրէսին մէջ որոշուել է 1912 Մայիսին, Կում Կապուլի մէջ կոտրել քուէտուփը, մեր ո՞ր ծրագրի մէջ նախատեսուած է այդ բանը։ Հարցը կը լինէր տարբեր, եթէ փոխանակ քուէտուփի՝ մի քանի գլուխներ կոտրուէին, լինէին վերաւորեալներ եւ սպան-լածներ. այն ատեն կուսակցութիւնը կրնար գործողութեան հայրութիւնը ընդունիլ, որովհետեւ գործողութիւնը կը լինէր մի յեղափոխական ահւտ, մի արիւնալի ընդհարում, մի զգայացունց դէպք ուր կարող էր խանգավաւել մեր գաւառի ու արտասահմանի տղերքը, առիթ տալ հրապարակային բանախօսութիւններու, եւ յառաջ

բերել ոգեւորութիւն, կեանք, շարժում: Ճիշդ է թէ մի երիտասարդ ծեծուել է իրարանցումի ընթացքին, բայց ո՛չ բաւականաչափ որպէս զի կուսակցութիւնը այդ ծեծը որդեգրէր իր հաշուոյն:

Ըստ մեր երկրորդ աֆսիօմայի կարելի է օրինակի համար, Կոմ Կապուլի միջադէպը մեր Ամերիկայի օռկաններուն մէջ ներկայացնել իբրեւ կուսակցական դործ հերքելով հանդերձ անոր կուսակցական հանգամանքը Կ. Պոլսոյ օռկանին մէջ: Դա մի պարզ տակտիկա է:

Այսպէս ուրեմն մի քանի հարիւր կուսակցականներ կարող են մի հաւաքական գործողութիւն անել եւ այդ գործողութիւնը կը մնայ զուտ անհատական, եթէ պարագաները այնպէս կը պահանջեն: Կարելի է նաեւ որ մի անհատ մեր կուսակցութենէն բաժանուած ու անոր հետ դժտուած, գործողութիւններ կատարէ եւ այդ գործողութիւնները զուտ կուսակցական հռչակուին, օրինակ Նիքեմ խանը որ մենք չինեցինք թունդ Դաշնակցական իր մահէն ետքը: Դա մի պատիւ, մի յարգանքի արտայայտութիւն, մի posthume (յետ մահու) փառաւորում է, զոր մեր կուսակցութիւնը կը չնորհէ արժանաւորներուն: Գուցէ կը գայ մի ժամանակ, ուր Հայկ Նահապետի, Արամի, Տիգրան Մեծի, Վարդան Մամիկոնեանի, Գայլ Վահանի ու Թաթուլի եւս կը տրուի կուսակցական հանգամանք:

Գանք մեր երրորդ սկզբունքային աֆսիօմային, որուն համեմատ մի գործողութիւն թէ՛ կուսակցական եւ թէ՛ միանգամայն անհատական կրնայ ըլլալ որոշ չափով:

Օրինակ՝ դիցուք թէ մեր կուսակցութիւնը սրաշտօն յանձնեց իր մէկ ընկերին՝ երթալ մի կեղտոտ բուրժուայէ 400 ոսկի հրամայողական պահանջը դանձել: Ընկերը կ'երթայ կը տեսնէ կեղտոտ արարածը, փաստացի հօր ու հա-

մողիչ ապացոյցներ ցոյց կը տայ եւ կը յաջողի դանձել, փոխանակ 400ի, 600 ոսկի:

Ի հարկէ 400 ոսկին կը յանձնէ կուսակցութեան գանձարանին եւ 200 ոսկին կը պահէ իրեն:

Ահա՛ մի բնորոշ գործողութիւն:

Արդ, ի՞նչ հանգամանք պիտի տանք այս գործողութեան: Ո՛չ-կուլտուրական անդիտակից մի անձ գուցէ չփոթուի եւ կարող չլինի գործողութեան հանգամանքը որոշել: Եւ սակայն շատ պարզ եւ լօգիկական է:

Մեր ընկերը գործեց $2/3$ կուսակցական հանգամանքով եւ $1/3$ անհատական հանգամանքով:

Ինչպէս կը տեսնէք՝ թուաբանական կոտորակային որոշ չափով կարելի է գնադանել, միեւնոյն գործողութեան մէջ, երկու հանգամանքները:

Գուցէ հարցնէք թէ բոլոր այս չափերու եւ գործողութեան մէջ ի՞նչ կը լինի դրամները վճարող բուրժուան:

Ես կը պատասխանեմ անկասկած.

— Նա՛, ամբողջական որոշ չափով կը մնայ մի կեղտոտ արարած:

ՊԱՀՊԱՆՈՂԱԿԱՆԸ

(Պոլսական տիպար մը)

Պահպանողականը կա'մ հարուստ վաճառական մըն է, կա'մ հարուստ վաճառական ըլլալու կ'աշխատի եւ կամ իր ասլըուստը հարուստ վաճառականի մը քմահաճոյքէն կախուած է: Այս վերջին խմբակցութիւնը որ ամէնէն բաղմամբիւն է, իր մէջ կը պարունակէ, բացի փոքր առեւտրականներէ, պաշտօնականութեամբ իրենց գործին կառչած վարժապետներ ու դպրոցի տնօրէններ, նպաստի կարօտ թերթերու խմբագիրներ, ազգային պաշտօններով ասլըուաններ, հարուստ յաճախորդներու հետ գործ ունեցող բժիշկներ ու փաստաբաններ եւ վերջապէս կրօնաւորներ:

Պահպանողականը իրեն յատուկ վարդապետութիւն, սկզբունք, ուղղութիւն չունի. բնագդաբար կը գործէ:

Իրեն կանոն ընտրած է հակառակիլ այն ամէն արարքներուն կամ գաղափարներուն որոնք ազատականներուն կամ յեղափոխականներուն կողմէ կը կատարուին կամ կ'արտայայտուին:

Եւ սակայն մէկ քանի հիմնական սկզբունքներ ունի որոնք նախորդ պահպանողականներէ իրեն ժառանգութիւն մնացած են: Ասոնց գլխաւորն է. — « Հայ ազգը իր եկեղեցիին շնորհիւ պահպանուած է մինչեւ այսօր: »

Կը կարծէ՞ք որ պատմութեան փիլիսոփայութեան խորին ուսումնասիրութիւններով հասած է այս եզրակացութեան: Բնա՛ւ երբեք: Քլիշէ մըն է այս եւ իբրեւ պահպանողականութեան թանկագին գոհար մը իր խելապատակին մէկ անկիւնը խնամով պահած է:

Եթէ այս վարկածին փաստերն ու ասպացոյցները ուղէք, պահպանողականը՝ անյողգողը՝ կը պատասխանէ.

— Էֆէնտիմ, աս առանկ է, Հայ ազգը իր եկեղեցիին շնորհիւ պահպանուած է մինչեւ այսօր:

Ասիկա համոզում մը չէ իրեն համար, այլ հաւատք մը, հետեւաբար ասպացոյցի պէտք չունի:

Զուարճալին այն է որ այս բանաձեւին հակառակն ալ. այսինքն՝ « Հայ ազգը իր եկեղեցիին շնորհիւ կործանած է »՝ նոյնքան եւ աւելի ճշմարիտ է գուցէ եւ աւելի դիւրաւ ասպացուցանելի, բայց դժբախտաբար յեղափոխական կամ ազատական վարկած մըն է ու չի կրնար մտնել պահպանողականի մը գանկին մէջ:

Հայ եկեղեցիէն ետքը՝ պահպանողականը պիտուրած է իր հաւատքին գործի մարդու, շահասէր վաճառականի տրամաբանութեամբ, որ հետեւեալն է.

— Ես կը հաւատամ՝ որովհետեւ հաւատալովս բան մը չեմ կորսնցներ, բայց թերեւս կը շահիմ: Հանդերձեալ կեանքը կա'մ գոյութիւն ունի կամ չունի: Եթէ չունի՝ ի՞նչ կը կորսնցնեմ հաւատալովս, իսկ եթէ ունի, այն ատեն կը շահիմ:

Այսպէս ուրեմն հաւատքը պահպանողականին համար վիճակահանութեան տոմսակ մըն է որ ձրիաբար իրեն նուէր տրուած է: Եթէ չգարնէ՝ գրպանէն բան մը չի կորսնցներ, իսկ եթէ գարնէ՝ կը շահի: Ուստի խնամով կը պահէ տոմսակը:

Պահպանողականը տեսակ մը աղնուաղեստական յա-
ւակնութիւններ ունի որոնք սա բանաձեւին մէջ կ'ամփոփ-
ուին. « Մենք ուրիշ՝ ժողովուրդը ուրիշ »:

Այսպէս, պահպանողականը կը պահանջէ որ ժողո-
վուրդը « բարոյական» ունենայ, մեծերուն հանդէպ պատ-
կառանք ունենայ, ազգային իշխանութիւնը յարգէ: Եւ
երբ դիտել տաս թէ ինք այդ գեղեցիկ յատկութիւնները
գործնականապէս ցոյց չի տար իր վրայ, կը պատասխանէ.

— Մենք ուրիշ՝ ժողովուրդը ուրիշ... եթէ ժողո-
վուրդը բարոյական չունենայ մեծերուն հանդէպ սրատ-
կառանք չունենայ, ազգային իշխանութիւնը չյարգէ, ի՞նչ-
պէս կրնանք հետը գլուխ ելլել...

Ազգային գործերու մէջ պահպանողականը թաղական
է, կալուածոց հոգաբարձու, կտակաց հոգաբարձու է,
ո՛չ թէ օգտակար բան մը ընելու համար, այլ որպէս զի
« անօթիները ազգին եկամուտներուն չտիրանան եւ զանոնք
կոկորդինին չանցունեն »: Անօթին իրեն համար ոչ-պահ-
պանողականն է:

Յաճախ կը պատահի սակայն որ ինք կուշտ ըլլալով
եւ նոյն իսկ այդ պատճառաւ, լաւագոյն եւ համեղագոյն
պատառներուն ձեռք կը գարնէ եւ զանոնք կուլ կուտայ:

Եւ եթէ բողոքի ձայներ բարձրանան. — « ժողովուր-
դը ի՞նչ իրաւունք ունի խառնուելու, կը գոչէ, քանի՞
փարա տուած է, ի՞նչ կտակ ըրած է, ի՞նչ կալուած չի-
նած է... տարօրինակ բան, ազգը մեր վրայ վստահութիւն
ունի, ժողովուրդը չի կրնար դիտողութիւն ընել... »:

Այսպէս ազգ եւ ժողովուրդ տարբեր բաներ են իրեն
համար եւ իրարմէ կը զանազանուին սա ձեւով որ ազգը
պահպանողական է՝ իսկ ժողովուրդը ազատական:

Ազգային ժողովին մէջ պահպանողականը քիչ կը խօ-

սի եւ բնաւ չհամոզուիր: Վիճաբանութեան դրուած ոեւէ
խնդրի վրայ նախապէս կարծիք մը չունի, բայց քուէար-
կութեան ժամանակ երբեք չվարանիր: Գիտէ որ ազատա-
կաններուն հակառակ պիտի քուէարկէ:

Ժողովին մէջ՝ պահպանողականը ժխտական դորու-
թիւն մըն է միայն: Պահպանողականը համոզուած է որ
եթէ ինք գոյութիւն չունենայ, Հայաստանեայց Եկեղե-
ցին, հաւատքը, բարոյականը, պապեանական սովորու-
թիւնները, բարքերը, հայ կնոջ բնածին պարկերշտութիւ-
նը, ազգային կալուածները, հերեսան ու ձուածեղը,
« Բիւղանդիոն »-ը, վանքերը, Երուսաղէմը, վերջապէս ամէն
բան կը կործանին, կը չքանան, կը փճանան: Ասոր հա-
մար կը հաւատայ որ ինք ազգասէր է ու միակ ազգասէ-
րը, բո՛ւն ազգասէրը:

Պահպանողականին զաւակը ընդհանրապէս ազատա-
կան է մինչեւ իր հօրը մահը, անկէ ետքը, անոր ստաց-
ւածքին հետ՝ կը ժառանգէ նաեւ պահպանողականու-
թիւնը:

Հ Ա Շ Ո Ի Ե Կ Շ Ի Ռ

Մ ռ տ ֆ 1 Յուլիս 1933 — 31 Դեկտ. 1934 Ե 1 ֆ

Մնուկը պատրաստ 1 Յուլիս 1933	Փրակ	Օհան կարգի տպգ. համար	Փրակ
Նուր փոխան ծաղկեպակի Օհան	241.15	3250	
Կարգի գրքին համար	23.40.—		
Բ. Զարգարեանի հատրեն ծախում 57	641.—	2000	5250.—
Հրանդի	24		500.—
Գեղամ Տէր Կարապետ.ի	27		
Գեղամ Բարսեղեանի	42	վ.հ. տոմար, նուէրի համար	168.—
Արփ. Արփիարեանի	44	Առաքման ծախս Եւ պաշտօնեայի	1170.75
Գր. Զօհրապի	27	Գրեմական պիտոյֆ, ֆիշէ	263.50
Տիգր. Զէօնիկեանի	69	Գրքմարդուք, երբեւեկ, հեռաձայն	308.75
Օհան Կարգի	98	Մնուկը պատրաստ 31 Դեկտ. 1934ին	392.95
Բաժանորդներէ	745.60		

<< Ազգային գրադարան

NL0344877

ՍՈՒՐԲ ՆԵՐՏԵՍ ՇՆՈՐՀԱԼԻ
ST. NERSES SHNORHALI
LIBRARY

Ընդհ. գումար՝ 8053.95 Ընդհ. գումար՝ 8053.95

500

« ՆԱՀԱՏԱԿ ԳՐԱԳԵՏՆԵՐՈՒ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐ »

Մատենաշարէն լոյս տեսած են

Թիւ 1	Ռուբէն Զարդարեան	(1930)	Փրանք	20
,, 2	Մելիքն Կիւրեան	(1931)	,,	20
,, 3	Գեղամ Տէր Կարապետեան	(1931)	,,	30
,, 4	Գեղամ Բաբսեղեան	(1931)	,,	20
,, 5	Արփիար Արփիարեան	(1931)	,,	20
,, 6	Գրիգոր Զօհրայ	(1932)	,,	20
,, 7	Տիգրան Զէօկիւրեան	(1933)	,,	20
,, 8	Օհան Կարօ	(1933)	,,	20
,, 9	Երուանդ Օտեան	(1934)	,,	20

Յաջորդաբար լոյս պիտի տեսնեն

Երուանդ Սրմաֆէշյանիւեան
Արտաշէս Յարութիւնեան
Տիգրան Զրաֆեան
Ռուբէն Սեւակ

Մեր շարքին (12 հատոր) բաժանորդագրուողները
ամէն երկիրներու համար, պիտի վճարեն 200 ֆրանք:

Մեր կեդրոնական հասցէն է.—

M. Barsamian,
121, Rue Marcadet, Paris (18°).

Ամերիկայի հատուածին հասցէն է.—

Dr John K. Erganian,
175, Fifth av. New-York City (U.S.A.)